

Nakon pedeset godina bavljenja arhitekturom i urbanizmom osjetio sam potrebu da se ispovijedim pred mladim generacijama koje dolaze.

Vjerujem da će živjeti i raditi u pametnijem i bogatijem društvu i da će, koristiti svakolika tehnološka dostignuća, posebno u oblasti informatike, biti u stanju da brže i djelotvornije pretoče svoje ideje u život pomoću „virtuelne“ ili „digitalne arhitekture“, fraktalne geometrije i teorije haosa, te generativnog dizajna. Već smo suočeni sa meta slikama iz megalita globalnih medija. Već danas svaki stvaralac mora preuzeti dio odgovornosti kroz zadatak definisanja lokalne situacije, ali nikada nije na odmet saznati kako su to radili predhodnici ziđući istorijske slojeve od praistorije do danas. Jedan od slojeva je i onaj koji su smišljali i ugrađivali arhitekti, moji savremenici, u ambijentu druge polovine dvadesetog vijeka, u uslovima socijalističkog društvenopolitičkog uređenja.

To je period u kojem sam i ja sticao iskustvo, pokušavao da mašti dam slobode, uvijek uspijevaio manje od onoga čemu sam stremio i u nekim slučajevima borio sa „fantomskim silama“ samoupravne filozofije i publike – dušebrižnika, zaljubljenika u svoj grad. Od davne 1947. godine u kojoj su raspisivani konkursi sa pravom učešća svih građana, čak su i dječiji crteži

izlagani kao predlog za rješavanje zgrade CK u Novom Beogradu, pa do danas nije se mnogo izmijenila svijest u tom smislu. Svi znaju, mogu i treba da odlučuju?!

Ljudi su uglavnom dobronamjerni, uživaju u razvoju svojih gradova, žive sa njima, žele im dobro i imaju bezbroj kreativnih ideja. A arhitekta, bilo da je projektant ili urbanista planer, mora sve te ideje da analizira, usvaja ono što je prihvatljivo i odbacuje ono što nije od koristi. Sve ovo prethodi glavnom dijelu posla, a od svestrane analize zavisi čitavo dalje stvaranje.

Ipak, u tom periodu na našim prostorima ostvareni su i vrhunski rezultati u urbanizmu i arhitekturi.

Dugo sam se držao odrednice da je objekat ili plan uspio jedino ako se dopada stručnjaku i laiku (osoba van struke). To, naravno, nikada u potpunosti nije moglo da se ostvari. Društvo u cjelini nije imalo izgrađene kriterijume estetike.

Stalno je bilo prisutno pitanje „ukusa“ o kojem se u filozofskom smislu počelo rasuđivati krajem 17. vijeka, dok je još uvijek cvjetala umjetnička kultura baroka. Tu se radi uglavnom o subjektivnom iskustvu – sudu, van kontrole racionalnog – naučnog iskustva. Tu se javlja sud stvaraoca i sud gledaoca, čitaoca, slušaoca...Ti sudovi su permanentno različiti.

Umjetnik prati oblikovne tendencije jednog vremena, epohe, u prednosti je u odnosu na publiku i teško je uskladiti njegov sa njenim ukusom.

Kič (Kitsch-njem.) prihvata značajan broj publike iako predstavlja dno umjetnosti, mada neki teoretičari smatraju da je vrhunski kič ipak umjetnost. Najgora, ali umjetnost. Između nje i vrhunskog stvaralaštva postoji široki sloj osrednjosti, bliske široj publici. Osim toga i slojevitost–istovremena prisutnost stilova iz različitih vremena, koji se preklapaju – zbunjuje publiku.

U ovakvom ambijentu javlja se sinergija šire publike i arhitekata, historičara umjetnosti, književnika, neistomišljenika... Savladavanje ove prepreke je jedan od najtežih poslova arhitekta. Potrebno je izmiriti shvatanja, staro i novo, dekadentno i progresivno...

Danas, u vremenu digitalne revolucije, koja se može uporediti sa Gutenbergovom, širi sloj zainteresovanih može oblikovati ukus, posebno zahvaljujući Internetu. Ipak, potrebno je duže vrijeme.

Poznato je da arhitekta mora da bude rječit, „potkovan“ obrazovanjem i kulturom i da najveća opasnost prijeti od inertne mase, jer ne podnosi ubrzanja, pogotovo što nije u stanju da prati nauku, pa naučnici i umjetnici uglavnom budu priznavani tek pedeset ili stotinu godina nakon svoje smrti.

Ali? To se odnosi na velikane i smatrao sam da sve treba da završim za života. Ta brzina me ponekad koštala. Dogodilo se da mi je „sinergija“ oborila jedan vrlo zanimljiv projekat. A šta sam tada shvatio te mi je pomoglo da u nekim objektima koliko – toliko uspijem?

Urbanizam i politika su jedno te isto, jer svako misli da se u to razumije, napisao sam i okačio na vrata moje radne prostorije. Na njima je još stajalo i da je iluzorno nuditi znanje onima koji nisu u stanju da ga prihvate.

Ako se uz to doda da su zakonodavci nauku dali na glasanje, tj da su odbornici aklamacijom odlučivali o urbanističkim planovima, onda se vidi koliko je to složen posao. Za mene je to isto kao da na glasanje daju aksiomu: jedan puta jedan je jedan. Ko je za, protiv, uzdržan? Istina, stručne komisije su predlagale planove, ali glas je glas. Neki uspjeti planovi nisu usvojeni.

Još na fakultetu rajsfedere smo zamijenili grafosima, a kasnije rapidografima, koje smo prepuštali saradnicima, a mi smo se držali debele projektantske olovke i nismo je ispuštali iz ruku sve do pojave računara. Koristeći je, osjećali smo radost stvaranja. Trougao i rajšina su bili nezamjenljiv pribor na našim stolovima.

Uskoro se dogodilo još jedno čudo: neko je izmislio „miš“ i računar je postao moćna alatka za crtanje. Kažu da je čovjek dvadeset godina na tom poslu potrošio i kada mu je uspelo, umro je. Od toga izuma niko njegov nije ostvario dobit, a čitava planeta je postala korisnik.

Kod klasičnog crtanja osjećaj za liniju je bio prisutan i različit kod svakog projektanta. Govorio je o njemu ponekad više od samog projekta. Ne znam koliko je to

ARHITEKTURA ?

prisutno danas, kada za računarom „mišem“, umjesto olovke, vučemo konture naših projekata. Mislim da ovdje nedostaje prepoznatljivi treptaj ruke, a posebno senzibilni damar krokija (*croquis-fr.*).

Olovka u projektovanju je proživjela svoj vijek, mada je i danas nostalgičari koriste tvrdeći da je računar nikada neće moći da zamijeni.

ETNO PARK I SJEĆANJE NA NEIDHARDA

Davne 1963. godine obreo sam se u kabinetu prof. Juraja Neidhardta. Imao je običaj da ponekog studenta pred ispit dovede u svoj kabinet. Zvali smo ga Nale i zbog njegove opšte kulture i obrazovanja izuzetno cijenili. Predavao je *Kompozicije i enterijere*. Bio je izuzetan arhitekta, projektant i planer, velikan a istovremeno skroman čovjek. Bio je i slikar i muzičar, poklonik klasične muzike, umjetnik iz koga su eruptivno navirale ideje. Žestoko se borio za svoje projekte protiv nerazumijevanja sredine u kojoj je stvarao.

Oduševljen tradicionalnom arhitekturom, posebno bosanskohercegovačkom uporno je i nesebično prenosio svoj likovno-oblikovni repertoar putem projektantske olovke. *Croquis* je bio jedan od snažnijih načina da na licu mjesta predstavi ideju studentima, a i investitorima. U tome je bio nenadmašan.

Na njega je imao snažan uticaj Le Corbusier dok je bio njegov saradnik u Parizu.

Jednom mi je profesor dao zadatak da napravim idejni projekat izletničkog restorana, naravno slobodoručno (bez trougla, rajšine i razmjernika) i u razmjeri. Ostavio mi je ključ od kabineta i otišao. Radio sam čitav dan, a naveče

oko osam sati telefonom me pronašao u „Slogi“ i zamolio da dođem na fakultet. To me šokiralo. Otkud zna da sam tu i zašto me zove?

Kada sam ušao u kabinet, oslovio me sa „kolega“ i odmah nastavio sa pričom. Svidjelo mu se što sam restoran zamislio tako da je u sredini šank sa svim proizvodnim elementima, da je krov okačen na jedan stub – stožinu, što sam sve strane ustaklio i napravio punu vezu sa eksterijerom i kada sam mislio da je sve gotovo, rekao mi je da nastavim dalje sa radom i nabacim još nekoliko ideja.

Ostao je da radi, a ja, u čudu, ponovo do kluba.

Još tri dana sam radio u miru, profesor se nije javljao. Čini mi se da je tada radio projekat skupštine BiH na Marin-dvoru i još nekoliko objekata. Kasnije sam rjeđe navra-ćao i uvijek ponešto doctavao sve do detalja enterijera, čak sam i neke skulpture skicirao.

Znali smo da se profesor Nale nije ugledao na neke opšte prihvaćene trendove svjetske arhitekture, smatrao je da mi imamo sve „na dohvat ruke“ i da odatle treba da crpimo ideje. Bila je to njegova životna filozofija. Bio je original.

Pored toga smatrao je da je neophodno listati stručne časopise, ali i beletristiku, jer bez nje nema složenog izražavanja misli, a arhitekta mora da bude dovoljno pismen kako bi mogao da brani svoje ideje. Mnogi ne znaju da čitaju crteže. Profesor mi je poklonio prvi primjerak časopisa „Čovjek i prostor“ na koji sam se pretplatio i redovno dobijao sve do rata. Nekoliko mjeseci

kasnije, valjda što sam sa pretplatom ušao i pola godine u ratno vrijeme, dobio sam posebno izdanje sa svim oštećenim, narušenim ili srušenim objektima u posljednjim ratnim sukobima.

Nakon što je Trebišnjica potopljena jezerom 1968. godine ukazala se prilika za uređivanje obale. Sjetio sam se profesora Juraja i krenuli smo u posao. Profesor je bio autor, a ja saradnik. Započeo je urbanistički projekat *Etno parka*. Prilikom prvog profesorovog dolaska u Bileću upri- ličio sam i jedno predavanje o etno parkovima u Švedskoj, koje je rado održao.

Kako nije bilo Interneta crteže smo slali i primali poštom, a toliko je bio zainteresovan za taj rad da je čak i sa pro- putovanja kroz neke gradove slao pisma i dopisnice sa skiciranim idejama. Znao sam da će ih imati bezbroj. Sve sam ih razrađivao i pitao se ima li kraja? Bilo bi šteta prekidati ga, ali se moralo i završavati.

I, nekako smo to priveli kraju i projekat je završen.

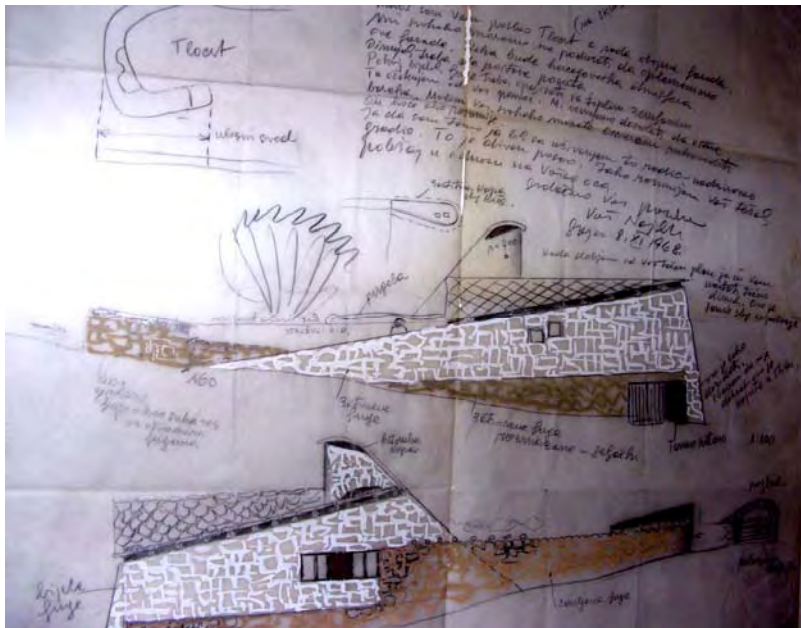
Maketa *Etno parka* na Bilećkom jezeru

Nakon toga valjalo je prići realizaciji i pošli smo od objekta muzeja.

Da napomenem da je bio predviđen čitav mali grad sa objektima, saobraćajnicama, rječicom koja je proticala gradom, zatim parkovske površine sa stećcima donesenim iz potopljenih sela, plutajuća plaža na jezeru ...

ARHITEKTURA ?

Stigla je prva skica rađena na pausu grafitnom olovkom i temperama.

Zatim su stizali pisma i dopisnice.

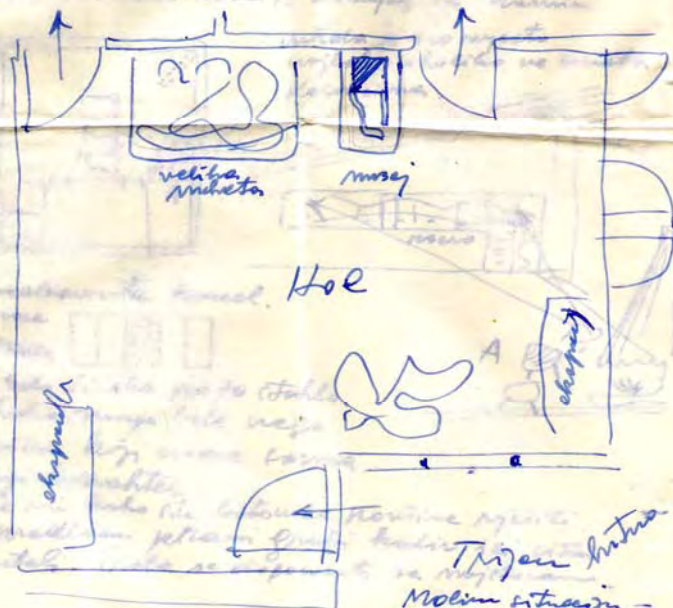
Umrifante se da me butu o cravim
obavestite

Vor Najelly

Sejau 4. X. 1968.

Cim dobojam plan hoim izmestit mihetne
u my. 1:50, tako da se kroz mose elizati.
To bi bio i ekspozit moseja.

Unutar hola bi se mogla smjestiti
velika ul. mihetne kao i ova
moseja sa lapidarijem.

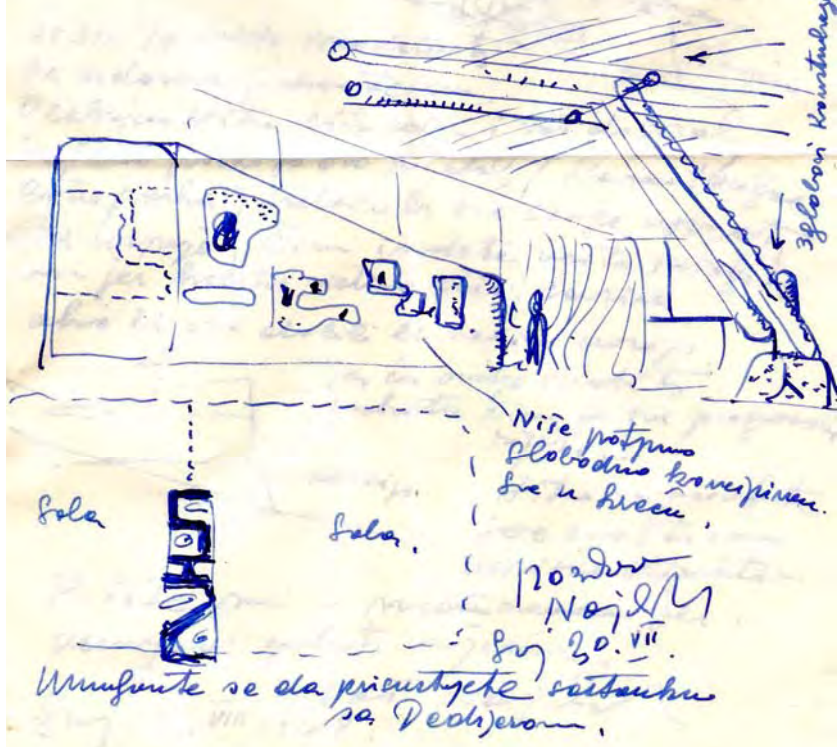

Molim situaciju -
teran snimke moseja
14 lapidarijem.

ARHITEKTURA ?

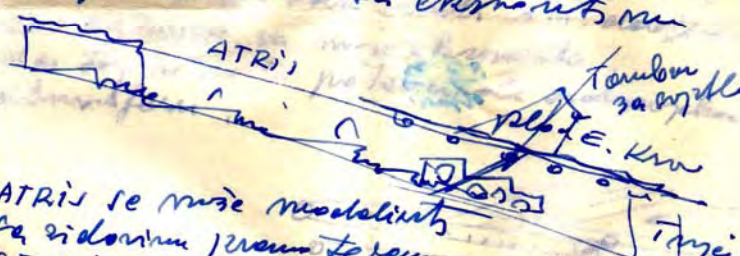
Za ing. Zinka Janjica, Bileća
 Molim da mi što hitnije dostavite
 program ekspozicije za muzej sa lapidarijem
 jer o tome sam u stvari imao oblikovanje
 prostora. Predlažem da se srednji zid
 između dviju sala izradi 1 M. debljine
 da bi se moglo za muzej ekspozicije
 Na taj način bi potencijalni srednjostan
 esensferu.

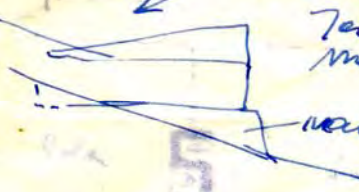
ARHITEKTURA ?

Drugi Kolaga !

Ja sam uzeo koliziju u isto improvizirano
 Poth se promijenio teren onde treba i
 Koncept modifikacija prema terenu.
 LAPIDARIJ i MUZEJ može biti u veći
 i muzej terena sa eksponatima mu

ATRIS se može modelirati
 sa vidovinom prema terenu.
 Očekujem hitnu. Sita acija i van oblika
 Sadržaj postojeće ovo postat će (Kamen tla i
 etno parka) trebalo bi sve srušiti i
 elu uspriti. Čim imate nešto postat će
 mi jer hoćemo vidjeti dir. Poslije
 ako bi ovo došlo i velika uopis.

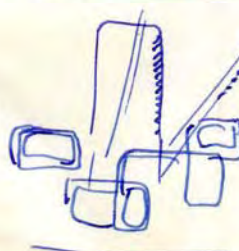
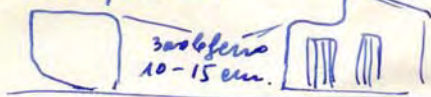

Ja ću ovdje iskoristiti
 muheću čim se sve propisuje
 taj...
 Hitna mi poručite
 sve ovo što sam
 uopisao direktno.

Pitite mi u nastavku sam jer
 uopisao gubim mišljenja

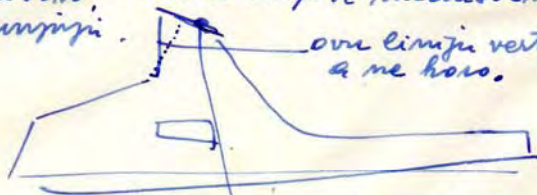
Vas Napier
 Aug. 6. VIII 1968.

U masi ventilacije za ostavu: može se
ostaviti u vrhovima ili 3 salomirne cijevi: visoko
nostrasti, da ne može neta ubačiti požar.
Unutarnje hocke (u.e. ostave.) manje bi
koro neta plošthe

one više (b)ale /
treba da čine se
o rima kockama
jedinicima arh.
mjerila.

Izračunajte kanta na zavrt
da one korime izračune na kroju prame
jezera. To vidite da isploda u mihet
ulo dobro. To kose linije se mostuobno
dopunjuju.

one liniju vertikalno
a ne koso.

ovo može eventualno
biti i drugi lin.

Isto se tiče zida lapidarije mullim
da bi trebalo koro sam već pranje
objerino sledace:

Dok smo radili projekat, profesor nas je posjetio nekoliko puta u Bileći. Istina, nakratko, dva do tri sata, ali se sa nama družio sa oduševljenjem.

Znao sam koliko cijeni etno kulturu pa smo ga povelili u obližnje selo Torič, na imanje Dušana Tabakovića. Bile su očuvane seoske kuće, pojate, torovi, gumna, stogovi...jeo je cicvaru, jagnjetinu sa ražnja, pio mlaćanicu i kafu. Sva-ko jelo se serviralo na drugom mjestu na imanju.

Neprestano je bio zaokupljen pričom o seoskim običajima Toriča i, zaista, u tim trenucima nije govorio o projektu, ali svaki put kada bismo sišli na gradilište dodavao bi po nekoliko detalja, što smo tolerisali, a ja učio kako se projektuje.

U stvari, njegov iskreni istraživački pristup dovodio je do pravih rješenja, ni Torič nije tek tako posjetio, inspirisao ga je za nekoliko detalja.

Arhitekturu je stalno doživljavao, sa ogromnom energijom je radio i tada sam došao do nekoliko bitnih saznanja: potpuna iskrenost i privrženost poslu, ogromna upornost, borba do krajnjih granica i sa samim sobom i sa drugima, stalna samokontrola, tako da nikada ne treba vjerovati da je posao završen...uvijek se nešto može dodati i oduzeti, mada se u određenom trenutku mora stati. I kad je objekat završen i tada treba analizirati, provjeravati se, ako je kasno za ovaj, nije za sljedeći objekat.

U svojoj praksi pokušavao sam da ostvarim ovakav pristup. Radeći razne crteže, preko grafike i akvarela prešao sam i na ulje i počeo da slikarstvo koristim za arhitekturu, shvatio da su sve umjetnosti iste samo što su im pisma drukčija, ponekad samo rukopisi. A kako? Ako kompoziciju na slici ne postavim kako treba, nikakvi detalji, boje, valeri ne mogu je izvući.

Slika mora da ima svoju dinamiku, svoj ritam, isto kao što muzika i arhitektura posjeduju neki ritmički sadržaj. Da li je to ritam kubusa ili nekih drugih elemenata u arhitekturi zavisi od kompozicije. Ako u muzici postoji sinkopa ima je i u arhitekturi, i u slici, i u romanu.

Harmonizacija? Gama? Ipak, događa se da slika nije završena iako je u svemu cjelovita. Nedostaje akcenat! Objekat bez akcenta nije dorečen. Mora mu biti jasna

ARHITEKTURA ?

uloga u prostoru. Mora biti jasan njegov karakter. Na kraju, objekat ima i dušu koja se ne može projektovati, ona mu, nekako, sama dođe.

Slijedeći profesorovu projektantsku filozofiju proveo sam u lijepim mukama blizu pedeset godina, ali nikada zadovoljan sa ostvarenim. I danas mi se čini da zaista nisam uspio da dovršim ono što sam namjeravao.

Predlog za razmještanje stećaka.

ARQUITECTURA ?

Maketa muzeja

Bez određenog nivoa kulture življenja i bez timskog rada nije moguće ostvariti prava rješenja.

Projekat je svesrdno podržavao direktor opštinskog muzeja, poklonik amaterizma, posebno pozorišta – Simo Albijanić, desna ruka u organizaciji pravnik Dušan Tabaković i ing. šumarstva Obrad Brčić, sa kojim sam tako dobro ukomponovao projekat ozelenjavanja parka i šire okoline da sam više godina kasnije, koristeći to iskustvo, za jedno konkursno rješenje dobio prvu nagradu za hortikulturu.

Muzej je zaživio i trajao sve do građanskog rata kada je nestao krov zajedno sa eksponatima. Dok ovo pišem djeluje poput omeđine, svjedok je nevoljnog vremena, ali i reper za koji bi se trebalo uhvatiti u budućnosti.

ARHITEKTURA ?

A *Etno park?* Projekat je sačuvan. I – čeka.

Muzej danas

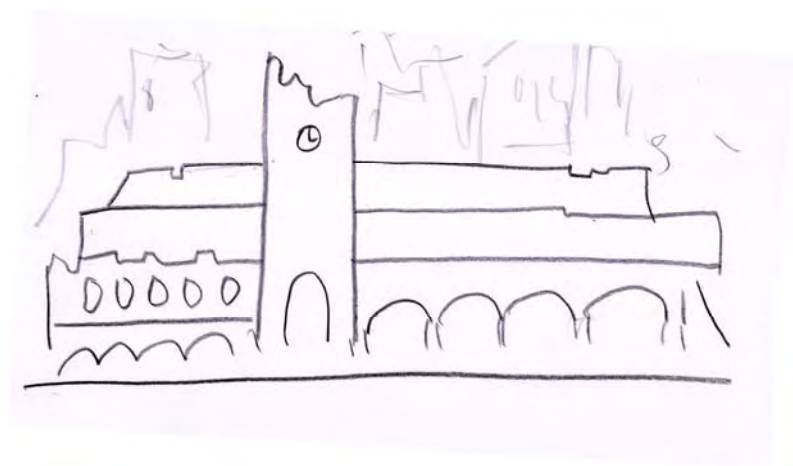
POŠTE

Neposrednom narudžbom dobio sam da projektujem objekat na glavnom trgu u Tivtu. Sadržaji su bili: pošta, informativni centar, gradski toranj sa satom, stambeno-poslovni sadržaji.

Dva parametra su skrenula moja razmišljanja prema srednjovjekovnim trgovima, sa dominantnim objektima kao što su gradske vijećnice, crkve, palate... Sama fizionomija objekta inklinirala je gradskoj vijećnici. Kako uspostaviti vezu između naslijeđene arhitekture i savremenog, a da se zbog prevelikog respekta prošlosti ne izgubi budućnost?

To je bio moto mog promišljanja o likovno – oblikovnoj koncepciji ovoga objekta.

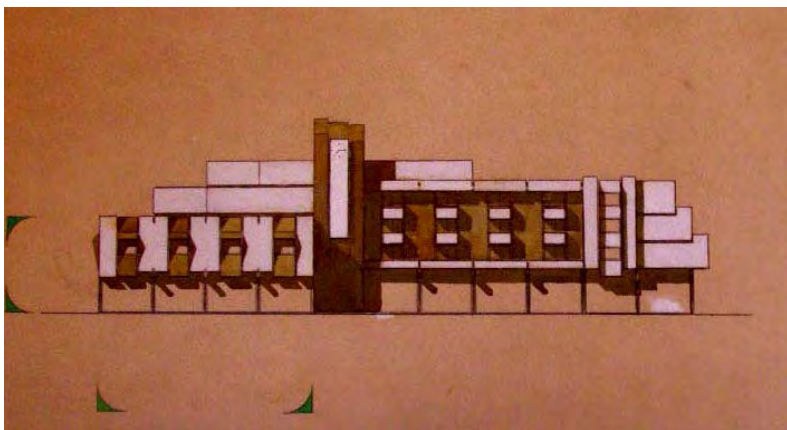
Napravio sam desetine skica. Pretakao sam razne forme gradskih zidina, sakralnih objekata, palata, stalno bio u nedoumici. U neposrednoj panorami bili su stambenoposlovni objekti recentne arhitekture visoke spratnosti, koji su poput kulisa uramljivali ambijent.

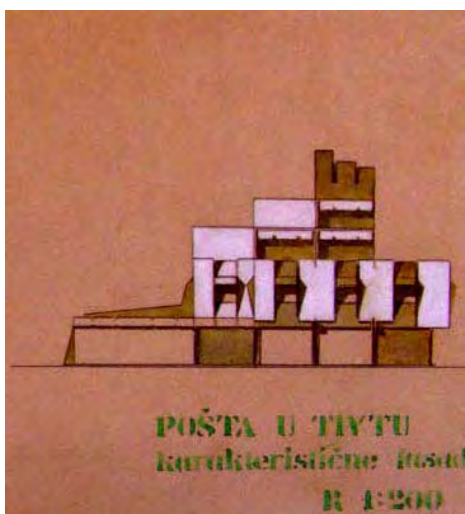
Koliko sam bio opsjednut ovom idejom vidi se iz idejnog rješenja prezentiranog na kaširanom ozalidu, olovka i tempera.

Flomasteri su se već borili za prestiž, a i velike fotografije nalijepljene na tanke ploče od nerđajućeg aluminuma.

Tempera na ozalidu

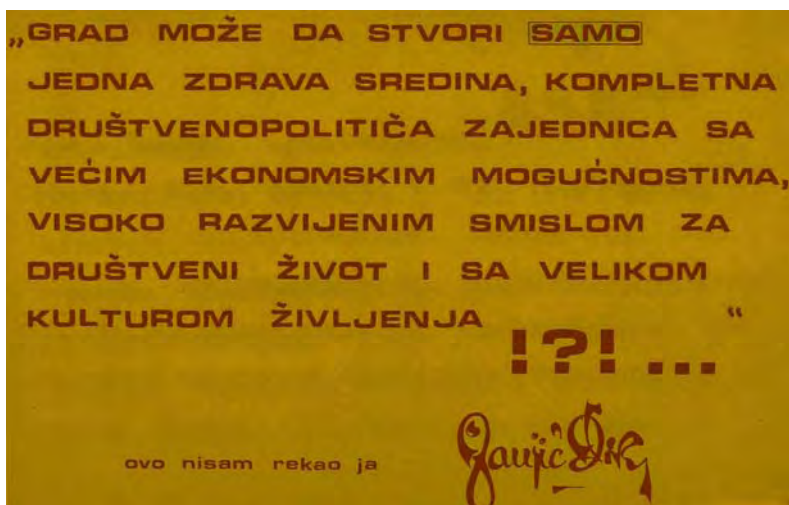

Tokom rada ispostavilo se da bi kao prvu fazu gradnje trebalo razraditi dio koji je namijenjen pošti. Odmah me uhvatila nervoza. Znao sam, ako taj elemenat izdvojimo iz čitave kompozicije, samostalno će djelovati nedovršeno. Neprirodno. Ili nije uspjela kompozicija cijelog kompleksa ili samo jednog njegovog dijela.

Nastojao sam na razne načine da ubijedim sve učesnike u ovom poslu da je neophodno napraviti glavni projekat čitavog kompleksa, pa onda eventualno prići etapnoj izgradnji. Smatrao sam da se tako mogu kanalisati dalji napori na etapnoj, ali i cjelovitoj realizaciji kompleksa i naivno se nadao da je društvo zrelo da taj put prihvati. Sva moja nastojanja su padala u vodu. Tivtu je trebala pošta.

Zavod u kome sam radio „po učinku“ nije mi dozvoljavao da o njegovom trošku radim kompletan projekat, sam nisam imao mogućnosti i krenulo se pogrešnim putem ka superpoziciji grešaka, ne samo u radu na ovom objektu nego i u razmišljanju o urbanoj fizionomiji trga i uopšte o društvenoekonomskoj filozofiji življenja. Dok sam razrađivao ovaj projekat, napisao sam i postavio na vrata moje radne sobe:

Već su se bili navikli na moje jadikovke kačene na vrata. Više nisu negodovali, očekivali su sljedeće, slično partizanskim zidnim novinama. Obavezno su kačene po zidovima, a niko ih ozbiljno nije uzimao.

I sam početak gradnje pratila je samovolja.

Sa ili bez saglasnosti nadležnih, kota poda prizemlja je podignuta za oko 150 cm i time poremećena cjelokupna kompoziciona zamisao. U poštu se ulazilo širokim stepeništem poput prilaza klasičnim svetilištima. Autora niti su konsultovali niti bi ga slušali.

Odrekao sam se projekta i to je objavljeno u dnevnom listu „Pobjeda“.

Slična sudbina me pratila na svim objektim na kojima nisam vodio stalni stručni nadzor.

Zato preporučujem svim mladim arhitektima da ne stanu na pola puta i ostave nedovršen projekat, nego da nastave do kraja, dok u potpunosti svoju misao ne ostvare.

I u budućnosti će, vjerovatno, biti još teže, jer će kapital uzimati u svoje ruke sve više ingerencija, štiteći sebe, pa i na uštrb nauke i umjetnosti.

Treba dočekati vrijeme kada će i kod nas kapital shvatiti da se prestiž obezbjeđuje poštovanjem kulturnih bogatstava, ulaganjem u ne tako profitabilne objekte: muzeje, galerije, pozorišta...brendove pojedinih gradova i područja. Svakako treba računati sa rapidnim razvojem tehnologije. Već smo zakoračili u sajber svijet.

Pošta je izgrađena, i na zadovoljstvo investitora, vrlo korektno funkcionalno riješena. Posebnim doprinosom su smatrali okvire – sjenila prozora na spratu, koji su propuštali dovoljno svjetlosti, ali bez direktnog upada sunčevih zraka u aparature centrale.

POŠTA U TIVTU

Dobro raspoloženje investitora nije odgovaralo mome, pa sam se preko štampe odrekao projekta. Pored toga što su razorili jednu cjelovitu koncepciju, obojili su je okerom, koji smatram najsirovijom bojom i potpuno neprimjerenom ni podneblju ni kompoziciji objekta. Obećanja o kontinuiranoj gradnji cjeline bila su šarena laža.

Tek danas primjećujem da arhitekti protežiraju boje na objektima, mada ne u masi nego u površinama. Još su Kričani znali da treba bojiti čitav arhitektonski elemenat kako bi se stekao utisak da je izrađen od jednog materijala, a ne samo pojedine površine što se još uvijek događa.

Imam utisak da su latinoameričke sapunice uzrokovale primjenu boja, što ne smatram greškom, ali bi njihovu primjenu trebalo studioznije koristiti da se ne bi pravili promašaji. Prvo sa čime bi trebalo rasčistiti je ambijent. Da li u ovome podneblju, sa kamenom kao dominantnim materijalom, treba forsirati šarenilo boja kakvo srećemo u dijelovima Italije, Španije, Meksika...? Odgovor zahtijeva suptilan prilaz.

Ne zadugo iza toga, pojavio se na trgu sljedeći, potpuno samostalan objekat bez ikakve logične veze sa cjelinom i opet u drugačijoj, nešto prihvatljivijoj boji. Odvajao ga je prostor predviđen za toranj i to cjelokupno ruglo i danas stoji na trgu.

Nadam se da će u dogledno vrijeme kapital porušiti postojeće i izgraditi pristojno zdanje kakvo ovaj trg zaslužuje. Nada se, nažalost, često prometne u iluziju.

Ni ovo, nimalo lijepo, iskustvo nije bilo bez pouke. Umjesto tornja: praznina. Ona nije objekat, ali je prisutna. Ne javlja se u svom čistom vidu, slično svjetlosti, nego je njena suprotnost, kojom je uslovljena i koju uslovljava. Osjeća se kubus netragom nestao iz cjeline. Djeluje kao nesrećan slučaj.

Ono što me posebno uznemirilo bio je zahtjev investitora da se projekat pošte iz Tivta ponovi u Nikšiću. Tvrdili su da je to nenadmašno funkcionalno riješeno, ja sam mislio da je to samo maska u želji da jeftinije prođu.

Zavod to nije mogao ni slučajno da odbije, a meni je preostalo da ih ubijedim da bar neke elemente izmijenim i tako izbjegnem prostu repliku. Za ponovljene projekte imao sam izraz „indigo arhitektura“. I sama pomisao ponavljanja mi je bila odvratna, a i sâm sam radio nekoliko tipskih projekata za individualno stanovanje.

POŠTA U NIKŠIĆU

URBANIZAM

Uporedo sa projektovanjem, bavio sam se urbanizmom. Svojevremeno sam diplomirao na katedri urbanizma, kod profesora Miloša Somborskog (Sarajevo, jan. 1965). Tema je bila *Turističko naselje na crnogorskoj obali*. Tada nisam ni sanjao da ću jednoga dana profesionalno biti vezan za to područje.

Ondašnje studije nisu bile razgrađene na urbanizam, projektovanje, konstrukcije i hortikulturu. Smatralo se da arhitekta treba da bude kompletan, a ja i danas smatram da nema uspješnog urbaniste planera, ako nije senzibilan prema arhitekturi, i obratno. Naravno, nakon kompletnog obrazovanja praksa traži opredjeljenja i specijalizacije. Arhitekta ne mora napamet da zna koliko dječjih vrtića, raznih škola i drugih servisa treba predvidjeti na hiljadu stalnih stanovnika, ali

osjećaj za fizionomiju grada u kome egzistiraju urbanistički parametri mora da ima.

Trebalo je da radim na projektu „Južni Jadran – grupa „C“ u Budvi. Činilo mi se da je gospodin Ciborovski našao zgodan način da me usmjeri. Imao je posebne preporuke za mene, a u Dubrovniku se projekat privodio kraju i tako sam u privatnoj posjeti dospio u Budvu. Sasvim iskreno: razočarao sam se u grad „Zeta filma“. Izgledao mi je kao teška provincija.

Put me nosio oko Boke i uživao sam u kolosalnim kulisama skoro djevičanskog pejzaža. Obuzeli su me mir i tišina dremljivog zaliva. Od tada me nije napuštala ta slika, i u vjetrovitim političkim vremenima ulijevala mi je nadu.

Nakon dvije godine rada u Dubrovniku, prvo kao inženjer na gradnji hotela u Miramaru, a zatim u Birou za izgradnju Dubrovnika, u ljeto 1971. odlučio sam da se preselim u Beograd. Svratio sam u Boku da prokrstarim zalivom, saznao da je u osnivanju Direkcija za urbanizam i projektovanje i, pun lijepih zabluda, bacio sidro u Herceg Novi. Ni danas nisam siguran zašto. Možda kao i mnogi drugi, opčinjeni ljepotom Boke, koji dođu na dan dva i ostanu zauvijek?

Tokom radnog vijeka radio sam na više urbanističkih planova i projekata, u raznim komisijama, recenzijama.

Neki urbanistički planovi-projekti

Svaki plan je ostvarivao specifičan odnos prema meni. Knjižio sam čudna iskustva kakva nikada nisam očekivao. Poseban utisak je ostavilo odborničko glasanje za i protiv nauke.

Tada sam shvatio da nikada ne bih mogao da budem političar, jer kada bih morao da iza govornice održim politički govor, vjerovatno bi me spopao naprasan smijeh. Zašto? Ne znam.

Mladim kolegama bih preporučio da dosljedno prate struku, a usputne probleme izazvane sujetom, neznanjem i podlošću da prepuste vremenu, ono ih savršeno i u potpunosti rješava. Zapravo, traju, a štetê samo ako im se posveti veća pažnja.

Kada sam radio na DUP-u Igala, glavni planer bio je mlađi kolega, autorski sam radio i napravio predlog rješenja obale. Na nekoliko mjesta kopnom sam „ušao“ u more do 250 metara, formirajući promenade, plaže i zelenilo.

Ni danas ne znam da li sam bio shvaćen ili su mislili da je to tolika budalaština da o njoj ne treba ni raspravljati, ali plan je bio usvojen. Igalsko blato je bila neprikosnovena tvorevina i šta bi se god predložilo, a nosilo sa sobom trunku sumnje da će mu biti nanesena šteta, jednostavno nije bilo predmet rasprave. Obala je prećutana, tek nakon desetak godina iskoristio sam tu mogućnost i projektovao obalu „Doma invalida“ (popularni naziv).

Ništa gore nema za neko djelo nego kada se o njemu ništa ne govori i ne piše, ni dobro ni loše.

Propuštena je i prilika da se trasom željezničke pruge kroz Igalo izgradi bulevar širine 25 m sa dovoljno prostora za kolski i mirujući saobraćaj, biciklističku stazu, aleju... Pored mene zagovornik takvog rješenja je bio i arhitekta Tihomir Ivanović, ali snishodljiva filozofija lokalnog stanovništva, uvijek zadovoljna skromnim životom, bezgranično je štitila interese države „spašavajući“ je od prevelikih troškova, tako da ni ova i još neke ideje nisu pale na plodno tlo. Tu smo mi urbanisti, zajedno sa ostalim inelektualcima, pali na ispitu. Istina saobraćajnica je već bila građena kada se Zavod osnivao, ali smo mogli planom rezervisati prostor za širu

saobraćajnicu, umjesto što smo prihvatili postojeće stanje.

Poznato je da urbanizam zadire u sve pore ljudskih djelatnosti, može da izazove velike probleme čak i u političkom životu. U ovo vrijeme korupcija je bila „u pelenama“, najteži su bili pritisci vlasti „u ime naroda“, a nerijetko i u korist rodbine, prijatelja...

Sjećam se prastare priče, koja kaže da nema zida kojega neće preskočiti magarac sa tovarom zlata. Ona će biti posebno aktuelna u postkomunističkom periodu, kada će kapital da ruši sve pred sobom.

Provincija ima dušu, ali je ubitačna za promjene. Preferira amaterizam, protiv koga nemam ništa, jer je lijep vid druženja, ali za vrhunske rezultate neophodan je profesionalizam.

Zašto sve ovo pišem, kada se zna da je uvijek bilo i da će biti onih koji grade i onih koji razgrađuju? Ne znam. Možda da srdžbu ostavim na papiru, a čini mi se da bi nekome moglo biti i od koristi prilikom bavljenja ovim poslom. Nadam se da će doći vrijeme u kome će se znati ko drži visak, a ko malteriše.

Ja sam prilično kasno shvatio da je za ostvarivanje ideja, ma koliko bile stručno opravdane, valja mnogo više vremena potrošiti na pripremanju publike, kako bi znala da se ponaša dok gleda film ili sluša operu, nego na pripremanju samog djela.

Na kraju krajeva ma koliko bio oprezan, pa i prihvaćen od stručne i opšte javnosti, planer, kao i projektant, uvijek za leđima ima nekoga ko čeka da olako zauzme njegovo mjesto.

Kako akademski obrazovani građani mogu da nanesu štetu društvu poštujući usko stručne standarde, vidljivo je iz suzbijanja divlje gradnje. Cvjetala je na svim prostorima bivše nam države, a posebno u priobalju. Smatrajući da činim dobro Novljanima, smislio sam izradu tzv. *Plana namjene površina* za čitavu opštinu, mada je ovakav prilog postojao u važećem planu „Južni Jadran“. Iz njega smo izvukli namjene i napravili ih posebno za svako područje za koje je trebalo raditi detaljne planove. To smo „proturili kroz Skupštinu“, znalo se gdje se smije, kako i šta graditi i inspekcije su dobile „oružje“ u svoje ruke.

Oko tri godine nije nikao ni jedan divlji objekat, a onda, navodno, na scenu stupaju advokati. Formalnim razlozima stavljaju plan van snage. Od tada do danas niko nije uspio da obuzda divljanje u gradnji.

I geometri su indirektno učestvovali u planiranju. Cijepali su parcele, a tamo gdje je trebalo i ako se uklapalo u međukomšijske odnose, ostavljali pješačke i kolske prolaze širine oko dva metra. Te površine su bile i ostale jedine saobraćajnice u naseljima.

Potvrdilo se moje saznanje da grad ne čine objekti nego publika.

SUP

Kod svakog novog projekta vodio sam borbu sa samim sobom. To je bio najnaporniji dio posla. Stalno procjenjivanje vlastitih mogućnosti oduzimalo mi je dio dragocjenog vremena. Ne sjećam se da sam ikada bio potpuno zadovoljan ostvarenim rješenjima. Neupućeni bi mogao pomisliti da je projektovanje sto za crtanje, trougao i rajšina, poštovanje tehničkih i drugih propisa, zarađivanje za život. To mi je jedan ekonomista u polušali i rekao, čak je tvrdio da zna da svira klavir ali eto, još uvijek nije probao.

Godinama sam slušao da je arhitektura vizuelna umjetnost. Bez vida – ne postoji. A da li je ono što vidimo umjetnost? Uvijek sam osjećao strah od funkcionalne arhitekture, tehnološki i tehnički besprekorno sazdane, poput standardizovanog Bauhauusa. Strah od dobro odrađenog posla, ali bez umjetničke komponente.

Shvatio sam da virtuoznost ne mora da proizvede umjetnost. U slikarstvu hiperrealistički prikazani portreti, u muzici besprekorno tehnički izvedena kompozicija, bravurozno izveden baletski elemenat, obavezno ne proizvode umjetnost. U čemu je rješenje? Nadgradnja

djela bogom danim talentom? Ali kako se to događa? Kod mene slučajno, ako se uopšte išta dogodilo.

Ono što me posebno spopalo bijaše *metafora*. Pripada li ona kao pojam isključivo jezičkoj simbolizaciji? Lokalizet na kome je trebalo izgraditi objekat bijaše obrastao čempresima, vertikalcima. Odmah sam umjesto njih ugledao objekat. Bili su fasadni stubovi sa razapetim platnima između dijelova mjestimično ogoljelog terena. Tako je priča počela i tako se završila.

Neprijatelj svakog posla je brzina, a projektanti su prvi na udaru svemoćnih investitora. Elem, ne cijene projektovanje, ne plaćaju ga koliko treba i zahtijevaju da posao bude završen prije nego što je moguće.

Trebalo je za sedam mjeseci isprojektovati i izgraditi objekat, što je značilo da ja za desetak dana treba da proučim program dāt u ciframa i skicama, bez jasne tehnološke šeme. Sve službe djeluju samostalno, špijuniraju jedni druge, reklo bi se: niko ni sa kim ne govori, a na kraju sve jedinstveno djeluje, ima prostorija u koje ni šef službe ne smije da uđe... i u hipu donesem odluku o kompozicionom rješenju i sve to prikažem slobodoručno u odgovarajućoj razmjeri.

Da ne pominjem imena, oficir Udbe, pretpostavljao sam, ne znam kako mu se ustanova zvala, ali je očito bio „glavni“, sjedaše preko puta mene, oko njega njegovi iz Republike i Opštine, bočno predsjednik Opštine, Komiteta itd. Sve vrijeme me mjerkao pronicljivim zelenim očima, pomalo vrtio glavom i izricao: “Herce-

govac! Hercegovac?!" Gledao sam ga stalno u oči i izgledalo je da se nešto vagamo, ispitujemo, sve dok jednom ne upita: „Šta bi sa nužnicima?“

Bio sam za trenutak zbunjen. Poturio mi je moje skice. Gledam, stvarno, nekoliko baterija sanitarnih prostorija je nestalo. On i dalje pilji u mene. Razmišljam i puče mi pred očima opštinsko rukovodstvo, koje je samoinicijativno izbacilo veći broj nužnika. Njihovo je učešće, koliko se sjećam, bilo zemljište, komunalije i 30% objekta. Ljudi pokušali da uštede, ako im se bude dalo.

Nagnem se preko stola i šapnem oficiru: „I ja se pitam“. Više sam se ja začudio nego on. I drugi su načuli. Onda se oficir nasmijao, uzeo crteže i rekao: „Sjutra ćemo nas dvojica da se vidimo“. Ostali su ćutali, vjerovatno misleći da mi je odsviralo.

Dok smo se rastajali na trgu ponovo me upita: „Je li, Hercegovac, šta bi sa nužnicima?“ Posmatrao me iskosa vodnjikavim očima. Da razbijem sumnju, a i kivan što je neko iza mojih leđa mijenjao projekat, kao i da oficira malo smirim, jer je prozivkama počeo da mi hoda po ganglijama, rekoh ne trepnuvši: „Valjda su mislili da će objekat koristiti ljudi, a ne seronje.“ Tako nešto nije očekivao, trenutak je izgledalo da je zatečen, zatim se iskreno nasmijao, pozdravio se sa mnom riječima: „Sjutra ćemo to riješiti“. Šta i kako riješiti ostalo je nejasno.

Sjutradan na sastanku bijahu dva nova stručnjaka, jedan građevinski, a drugi elektroinženjer. Pitam gdje je

gazda, onaj ozbiljniji uz kraći zagonetni osmijeh od-
rilike reče: „Eno ga, još se smije.“

Izgleda da je više uživao u strahu opštinaru, o kome ja
nisam ni razmišljao, nego o mom ispadu, ali bilo je
očito ko je grešnik. Zamolio sam ih da oficiru prenesu
moje iskreno izvinjenje, kao ne znam šta mi je bilo, oni
vele da ću imati priliku i sam da to uradim i krenusmo u
posao.

U firmi nije bilo nekih prepreka, valjda su svi više znali
o Udbi nego ja i počelo je „duboko oranje“. Na raspo-
laganju mi je bilo sve što je potrebno. Možda su
posumnjali da sam i ja špijun. Zašto ne? Pa svaki treći
je, osim toga baš mene izabraše za projektanta?

Odlučio sam da za tri dana definišem kompoziciju i
dobijem saglasnost za dalji rad. Kroz priču sa in-
ženjerima doznao sam da je moguće prisluškivati
objekat sa brda Kobile, udaljene oko dva kilometra i
sve što su razgovori tiši, bolje se čuju. U pitanju je
rezonancija. Jedna od smetnji mogli bi da budu
elementi slični zvučnoj viljušci i dobro bi bilo da ih
nekako ukomponujemo. Ponudio sam stub sličan
viljušci, prihvatili su i krenulo je.

Objekat je lociran na zaravni, koja sa pozicije Ljutog
potoka izgleda kao brežuljak pun čempresa. Ideja je
sinula, provjeravao sam je skicama, raznim rješenjima
i, kao obično, uvijek sam se vraćao na prvu ideju. Zbog
toga sam već duže vremena vjerovao da imam talenat,
odnosno da neko drugi, u pravom trenutku, odlučuje
umjesto mene. Ipak mislim da je za tako nešto pre-

thodno potrebno mukotrpno nagomilati poveliku hrpu iskustva.

U vizuelnom smislu, nastojao sam da čemprese preslikam na objekat. Za to mi je poslužila igra stubova protkana kroz sve kubuse. Želio sam da izgleda kao da je objekat izrastao iz terena poput čempresa ili da je bar posljedica njihovog već prihvaćenog postojanja. Horizontalni gabarit objekta prilagodio sam poziciji „kapitalca“, ali nespreni izvođač radova ga je oborio. Ne znam da li je to bilo namjerno, ali bio je stvoren za veliki jarbol ili neku drugu svrhu.

Njegovo prisustvo mi je pomoglo da malo komotnije razigram objekat, ali tako je u životu: đavo je prisutan, on je u nama i tačno zna kada će da nam napakosti. Već danas bi to bio mega čempres.

Pred sam dovršetak gradnje doveden sam u savezni SUP, a da nisam znao zbog čega. Tako sam nekoliko puta posjetio Beograd.

Investicija je probijena za oko 4%, a ja sam bio zadužen za stalni stručni nadzor, mada su se njihovi stručnjaci stalno nešto motali po objektu, tražili naknadno bušenje zidova i sl. Taj dio projekta mi nismo radili.

Na sastanku kod saveznog sekretara bilo je za trenutak mučno. Meni se to dâ. Niko ne govori zašto smo došli, a sekretar zauzet, tačno u minut je došao na sastanak i insistira na ažurnosti. Pita mene, sjedim tik do njega sa lijeve strane, odrično klimam glavom: “Ne

znam“. Pita me imam li problema, ja kažem da nemam. Konačno se neko oglasi i reče da sam probio investiciju. Ja, „mrtav ladan“. Znam da nisam, jer me ovlastio njegov pomoćnik da mogu da potrošim 5% više. Nakon što je zamjenik ocijenio da ih je dosta pustio da se „kuvaju“, objasni o čemu se radi. Sekretar ustade i otprilike reče da mi se izvinu i da me povedu na večeru u njihov klub.

Sekretar je još bio na vratima kada se oglasi telefon. Donesoš mi telefon uz napomenu da me traži general. Gledam ostale, bijahu do pola podvučeni pod stolove, a sad na nogama, ispraćaju sekretara i oslušuju ko me zove. Bio je to onaj oficir, što me na prvim sastancima prozivao kao Hercegovca, sada već general i jedini sa tim činom u toj branši, veli da me pred zgradom čekaju kola i da sam njegov gost. Generalska se ne odbija, a i milo mi je da me ovi ne vode na večeru.

General me sačekao pred ulazom u Institut, čiji je tvorac bio on i čime se ponosio. Pred ulazom u njegovu kancelariju uzeše mi tašnu, mantil, šal, a kada sjedoh u fotelju preda mnom se pojavi Titova fotografija u prirodnoj veličini. Zahvalih se generalu na pozivu i prijemu od njegovih ljudi, a on veli otprilike: “E, moj Hercegovac, da se sada vratiš u hodnik, vidio bi kako ti pretresaju tašnu i džepove od mantila.”

Veli da me pozvao da mi čestita što privodim kraju objekat, da me ugosti (bio sam mu gost i u privatnoj posjeti u stanu zajedno sa predsjednikom Opštine, što

se smatralo posebnom čašću) i da mi pokaže zašto je mene izabrao za projektanta.

Izvadio je iz stola moj dosije, ispisan na samo jednoj stranici specijalnog papira, izgledalo je kao da je voskom premazan. Sve vrlo koncizno i tačno ispisan, a negdje na pola stranice crvenim slovima naznačeno: „Ne želi da se organizuje“. Zaista, nikada nisam prihvatio da uđem u Partiju, iako sam bio lojalan građanin. Sjećam se da su nas u Mostaru kao velike maturante i odlične đake sve upisali u partiju, iako nas nisu pitali. Smatralo se to posebnom nagradom. Pola godine na fakultetu sam dokazivao upornim aktivistima da to nije bila moja volja i da me se okanu. Ko zna šta su oni pisali?!

Kaže general da mu je odmah bilo jasno: dobar stručnjak, ne sviđa mu se Partija, a ispravan građanin. Povjerljiviji od ogromnog procenta onih koji se drže za knjižicu iz interesa ili od straha. Dosije se vodio iz službe u Trebinju i to odmah poslije rata.

Nađoh i fotografije na kojima sam „uslikan“ dok sam sa ansamblom akademskog društva „Slobodan Princip Seljo“ – popularna „Sloga“ iz Sarajeva – krstarilo po Evropi.

Dok ovo pišem, slušam oktet „Priatelji“, a prošlo je pedeset godina od našeg druženja. I oni su bili članovi istog društva i ne znam kako se sada nađoše na radiotalasima. Ganut sam, sjećanja su nahrupila. Prestajem sa pisanjem..

Razmišljam: oktet je imao punoću tona, svi glasovi upjevani, boja i jačina tona usklađeni, zvuk osvaja prostor dubinom i širinom, dinamika suptilno urađena, sve besprekorno funkcionise, poput dobro ostvarene arhitekture, koja treperi u prostoru punoćom i ljepotom zvuka. Jesu li arhitektura i muzika jedno te isto? Da li je moguće objekat izraziti muzičkim zapisom? Notama? Zanimljivo je da su neki kompozitori svoje simfonije prvo crtali na običnom papiru, poput arhitektonskih struktura, pa potom ispisivali na notnim linijama.

Evo me opet kod generala i kažem da znam ko me je fotografisao. On ćuti, gleda i čeka.

Kažem da je to jedan divan čovjek, čak mi je kada bih svirao harmoniku nudio pomoć, da je ponese da prste sačuvam, bila je poteška, jedna od tri „Dalape“ koje su korišćene u onoj državi, da je imao gospodске manire i bio pravi drug. Jedno vrijeme je bio predsjednik „Sloge“.

Nakon što me general saslušao, uzeo je slušalicu i pozvao: „Profesore, dođi za trenutak kod mene.“

Na vratima se pojavio, pomenuću mu ime iako nije više među nama, Milorad – Mićo Japundža. Dok smo se najsrdačnije pozdravljali, general nas je posmatrao i uživao u igri. Izgledalo je da je svemoguć. Mag. Nekoliko godina kasnije Mićo je navraćao kod mene u Novi, a ja sam se stalno pitao kako je moguće da tako kulturni i dobri ljudi rade u takvoj službi?

Objekat je u roku primljen, žurbu je proizvela želja druga Tita da što prije useli u svoju vilu u Igalu. Na svečanom otvaranju svi smo pohvaljeni, a ja i direktor građevinske firme Duško Kostić dobili na poklon po jedan pištolj francuske policije. Nekoliko dana ranije služba je zarobila mali brod pun pištolja. Ja sam za ručkom pitao kada treba da ga upotrijebim i izazvao opet čudne poglede. General mi reče da to gladan ne činim, a kada sam odlučio da opalim jedan od prisutnih mi je pridržao i usmjerio ruku. Nikad se ne zna!

Tada su Novi opsjedale razne obavještajne službe. I vojne i one iz Generakštaba. Jednog prijepodeva dobijem poziv da dođem u hotel „Igalu“. U holu general Jauković sa svitom, ustade da se pozdravi sa mnom,

ustadoše i ostali – sve sami generali, ja u čudu, izljubimo se i kaže da je htio da se vidi sa mnom, jer sam dok smo oba radili u Bileći – on komandant vojne škole, a ja arhitekta početnik – dobro sarađivali.

Rekoh mu da imam fotografiju sa Titom i Jovankom kad je naš studentski univerzalni sekstet svirao za doček Nove 1961. Godine, i još ponešto iz života u Novom. Reče mi da mu donesem fotografiju, ako hoću da je Stari potpiše. Kada sam došao po nju, opet u hotel „Igalo“, general je bio malo ljut na sebe. Kada je Titu dao fotografiju da potpiše, pitao ga: „A gde je čovjek?“ Mislio je da me general doveo u goste. Bilo mu je žao zbog toga, a i meni.

Otprilike u isto vrijeme, već ustoličenog demokratskog kapitalizma, dva pozornika dođoše po mene da me vode u MUP. Nisam bio kod kuće i tako sam djelimično izbjegao poniženje. Nekoliko dana kasnije sam bio „zamoljen“ da navratim kod načelnika. Stavio je preda me projekat dogradnje objekta izrađen od strane jedne projektantske kuće iz Herceg Novog. Iznenađenje je bilo veliko. Niko me ništa nije konsultovao kao autora, u tajnosti su to isprojektovali, a sada je meni stavljeno pred oči da dâm saglasnost, kako je izgledalo, imperativno.

Odbio sam, uzeli su izjavu, umjesto da postupe po zakonu o autorskim pravima.

Dogradnja ipak nije realizovana, a ostalo je mučno sjećanje na kolege, koje su, u strahu ili bezočnosti, pogazile osnovni kodeks arhitekata. Imao sam razumi-

ARHITEKTURA ?

jevanje prema njima i svo vrijeme se pravim kao da se ništa nije desilo.

Ne znam koliko je poučno ovo što sam napisao?!

ARHITEKTURA ?

KONKURSI

Skoro svo vrijeme od završetka studija pa do danas učestvovao sam na konkursima, a najveći domet mi je bio treća nagrada, ako se izuzmu Šehitluci kod Banjaluke (1972) gdje sam, umjesto za arhitekturu dobio prvu nagradu za hortikulturu. Sa mnom su učestvovali arh. Mirjana Bulajić, arh. Ljubo Horvato i građ. teh. Savo Kulinović.

Maketa – rad Sava Kulinovića

Savo Kulinović i ja

Moje kolege su nerado učestvovala na konkursima i bilo mi je teško da ih ubijedim da se bave „zaludnim poslom“. Smatrali su da se unaprijed zna ko dobija prvu, a ko drugu nagradu, da su to sve namještaljke i da je mnogo ljepše i cjelishodnije slobodno vrijeme koristiti za sport, čitanje beletristike, listanje stručne literature i provoditi život što ljepše, jer je jedan, nepo-novljiv.

Kada bolje razmislim, počinjem da vjerujem da su bili u pravu, ali?

A šta je uživanje? Otaljavanje prirodnih nagona i biranje lakšeg puta ili hvatanje u koštac sa izazovima, istraživanje i eventualni uspjesi u sferama koje su za druge nedostižne? Šta je sport nego težnja za nedostižnim?

Da učestvovanje na konkursima nije traćenje vremena, više je nego istina, mada je jedina istina smrt, sve ostalo je zabluda.

Konkursi zahtijevaju brzo reagovanje, to je kombinacija talenta, iskustva i smisla za organizaciju rada, a zar sve to nije potrebno za uspješno bavljenje strukom?

Moglo bi se reći da je ta „zabluda“ višestruko korisna po rad arhitekta i dovoljno objektivna vaga da bi shvatio gdje mu je mjesto. Osim toga, studiranjem ostalih radova stiže se veliko iskustvo, generišu se ideje...To su posebni treninzi urođenog i stečenog znanja na kojima se znanje doneseno rođenjem javlja kao superiorno.

Nije bitno što je u knjizi o 100 godina konkursa u Srbiji (1903–2003) argumentovano dokazano da su svi značajniji konkursi u tom periodu namješteni. Niti što su dogodovštine prepričavane i objavljivane u stručnim časopisima:

- ✚ Jedan član žirija iz Beograda poturio svoj rad na konkurs tako što ga je poslao iz Slovenije, a onda ga zdušno branio u Sarajevu.
- ✚ Prva nagrada dodijeljena za rad – plagijat već izvedenog objekta i objavljenog u japanskom časopisu „JA“. Kada je izašlo na vidjelo žiri se branio pričom da ne može znati šta se događa u Zambiji. Da čudo bude veće taj rad je dobio nagradu i za hortikulturu iako uopšte nije sadržavao taj prilog. Žiri je postupak objasnio pričom da je autor u bolnici i da nije mogao da kompletira rad, ali da su sigurni da bi to najbolje uradio.
- ✚ Jedan učesnik je prekopirao dio projekta, čiji autor je bio član žirija. Prepoznao ga je jer je doslijedno prekopirao i tehnološke greške.

Da je kod vrhunskih arhitekata bio prisutan strah od krađe ideja, govori i slučaj mog cijenjenog profesora Neidhardta. On je makete naručivao kod stolara u dijelovima, a kasnije ih je sam slagao u cjeline.

Nije moguće lošem radu dati nagradu, namještanje je između dva ili tri rada približnog kvaliteta, a to znači da je neophodan veliki doprinos, odnosno znanje.

Događa se da prethodno izrade projekat za određenu lokaciju pa otvore konkurs. U današnje vrijeme rok je obično mjesec dana. U ovakvom slučaju su male mogućnoati za dokazivanje, ali ako ste zagriženi za struku ni ovakve prilike nećete propustiti.

ARHITEKTURA ?

Ono što je posebno mučno jeste provincija u kojoj ne možete naći saradnike i prostorije za rad, kamoli materijalnu podršku, pa je vještina ubjeđivanja za učešće često važnija od samog rada.

HOTEL „BOKA“

Ugostiteljsko-turistička radna organizacija „Boka“ iz Herceg Novog raspisala je 1987. Pozivni – anonimni konkurs za idejno arhitektonsko i pejzažno rješenje kompleksa hotela „Boka“ u Herceg Novom.

Pozvani učesnici:

1. GRO „Prvoborac“ – Kosić Mirko ,dia
2. RO „Projekt“ – Jančić Mišo, dia
3. Zavod za urbanizam Herceg Novi – Janjić Živko ,dia
4. Arhitektonski fakultet Sarajevo – prof.arh. Zlatko Ugljen
5. „Investinženjering“ Beograd – Šišović Dragan, dia
6. „Energoprojekt“ Beograd – Đaković Predrag, dia
7. GRO „Dubrovnik“ – Brbora Niko, dia
8. „Ar-projekt“ Zagreb – Julije de Luka dia
9. „Beograd-projekt“ – Horvatov Ljubo dia

Nakon prvog sastanka bilo je jasno da smo učešće prihvatili: prof. arh. Zlatko Ugljen, arh. Julije de Luka, arh. Predrag Đaković i ja.

Objekat je sagrađen 1913. godine, a narušen 1979. u zemljotresu. Posjedovao je ograničenu kulturnoistorijsku vrijednost, ali arhitektura hotela potencirana izuzetnim parkovskim ansamblom vrijedne vegetacije i vrtnih elemenata, činila je jedinstvenu cjelinu i jedan od simbola grada za niz generacija.

Konkursom je obuhvaćen širi kompleks na kojem su egzistirali objekti RO „Boka“. Pored hotela „Boka“ trebalo je riješiti: Rent-a-vile, restoran „Škver“, hotel „Topolu“, „Konobu“, ekspress restoran i restoran „a la carte“, sa nizom drugih sadržaja na nivou šetališta, zatim „Teutinu špilju“ i „Rudnik“. Ni danas, dvadeset i tri godine nakon konkursa, nema rješenja za „Boku“, a ni za „Rudnik“, koji u narušenom stanju predstavlja i izvjesnu opasnost uz glavnu gradsku saobraćajnicu.

Nakon što je ocjenjivački sud donio odluku i nagradu dodijelio arh. Đakoviću („Energoprojekt“), imao sam priliku da se na izložbi uporedim sa ostalima. Bilo mi je jasno da kruto tumačenje konkursnog zadatka predstavlja bitnu grešku. Znao sam da se dešavalo i ranije da nagrađeni rad bude upravo onaj koji ne poštuje projektni program–zadatak, ali dâje optimalno rješenje.

Ja sam zadržao gabarite ranijeg objekta, a od tri primjedbe jedna se odnosila na „povećani gabarit“, druga na veće površine pod nastrešicama, a dao sam onoliko koliko je traženo. Treća se odnosila na „konven-

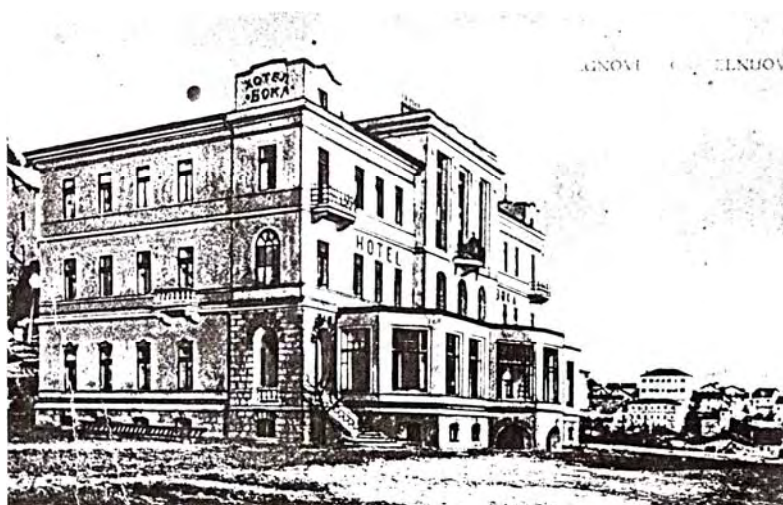
cionalna“ rješenja na šetalištu, što stoji jer nisam imao vremena da se tome dovoljno posvetim.

Po mom viđenju najveća je greška, koju komisija nije potencirala, što sam poštovao fizionomiju stare „Boke“. Ne u potpunosti, ali dovoljno da uradim imitaciju, a zna se da oponašanje, osim plomba kod konzervacije, nikada nije pravo rješenje. Na to je primjedba izostala.

Dok ovo pišem, štampa objavljuje da je gotov projekat nove „Boke“ i da će gradnja početi uskoro. Kako će izgledati objekat ne znam, ali sam ubijeđen da na tome mjestu treba plasirati potpuno novu arhitekturu, izraženu savremenim estetskim opusom i materijalima, a maketu ranije „Boke“ izložiti u holu ili na drugom pogo-dnom mjestu.

Razmišljam i o kapacitetu lokaliteta i eventualnog odu-stajanja od sadržaja hotela, zbog nedovoljne renta-bilnosti. Restoran i kafana – da! Zašto ne i jedna pro-dajno – izložbena galerija, sala za kulturne manife-stacije (kamerni orkestri, književne večeri i sl.), obzirom da su ti sadržaji bili predviđeni u Dvorani „Park“, pa vremenom devastirani? Možda razni klubovi, pa i nekoliko apartmana za posebne goste?

ARHITEKTURA ?

TELEKOM SRPSKE

Telekom Srpske je 2004. raspisao konkurs za svoj objekat u Banjaluci sa rokom predaje radova od 30 dana. Valjalo je savladati program za približno 20.000 m² neto površine, sa dosta komplikovanom funkcionalnom šemom, u gabaritima strogo definisanim urbanističko-tehničkim uslovima.

Ubijedio sam još samo dvojicu kolega da radimo: Srećko Dučić, dia iz Trebinja i Rainer von Kutzschenbach, arh. iz Njemačke.

Rad sam organizovao u etapama od po 10 dana.

Prvih deset dana sam odredio za sebe. Tri dana sam proučavao program i uslove, a za sedam dana sam, najbolje što sam mogao, prikazao cjelokupno rješenje. Radili smo u ArchiCAD-u 6.5.

Sljedećih deset dana arh. Dučić je sve to grafički prezentirao, takođe najbolje što je mogao i dvadeseti dan poslao kolegi u Njemačku da skroji maketu.

I danas se pitam: čemu izrada maketa i gubljenje ogromnog vremena, kada se kompjuterski u 3D može sve izraziti i ljepše, i bolje, i brže?

Dok je Dučić „u fino“ pripremao crteže za prezentaciju ja sam radio tekst, usput smo korigovali pojedina rješenja i tako smo za 28 dana sve završili. Sve mi je ličilo na trke na sprint stazama. Dučić i Kutzschenbach su se našli u Banjaluci i na vrijeme predali rad.

Ovo me, po ko zna koji put, podsjetilo da projektovanje i rudarski posao podjednako iscrpljuju čovječji organizam.

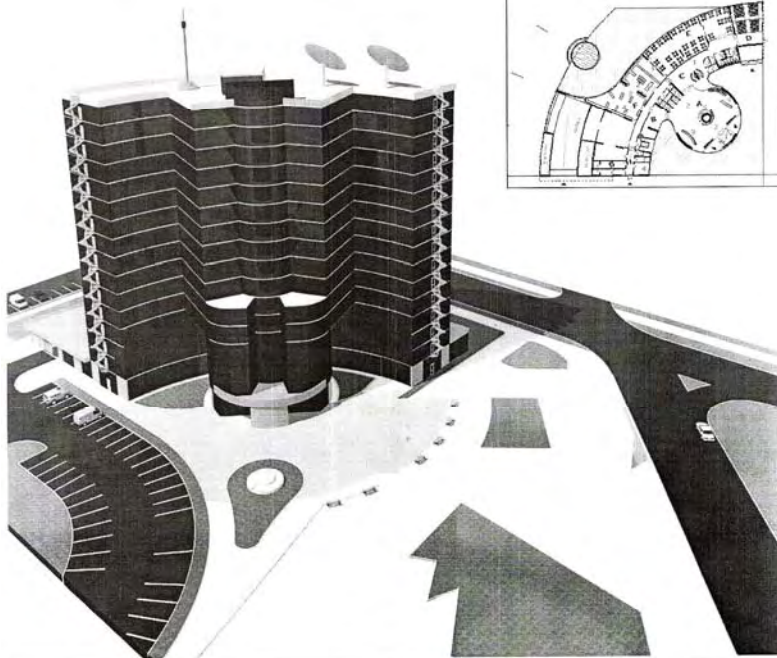
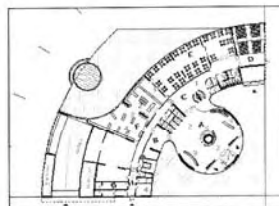
ТЕЛЕКОМ СРПСКЕ

**Пословна зграда
Телеком Српске а.д.
у Бањалуци**

Аутори:
Живко Јањић, Херцег Нови
Срећко Дучић, Требиње

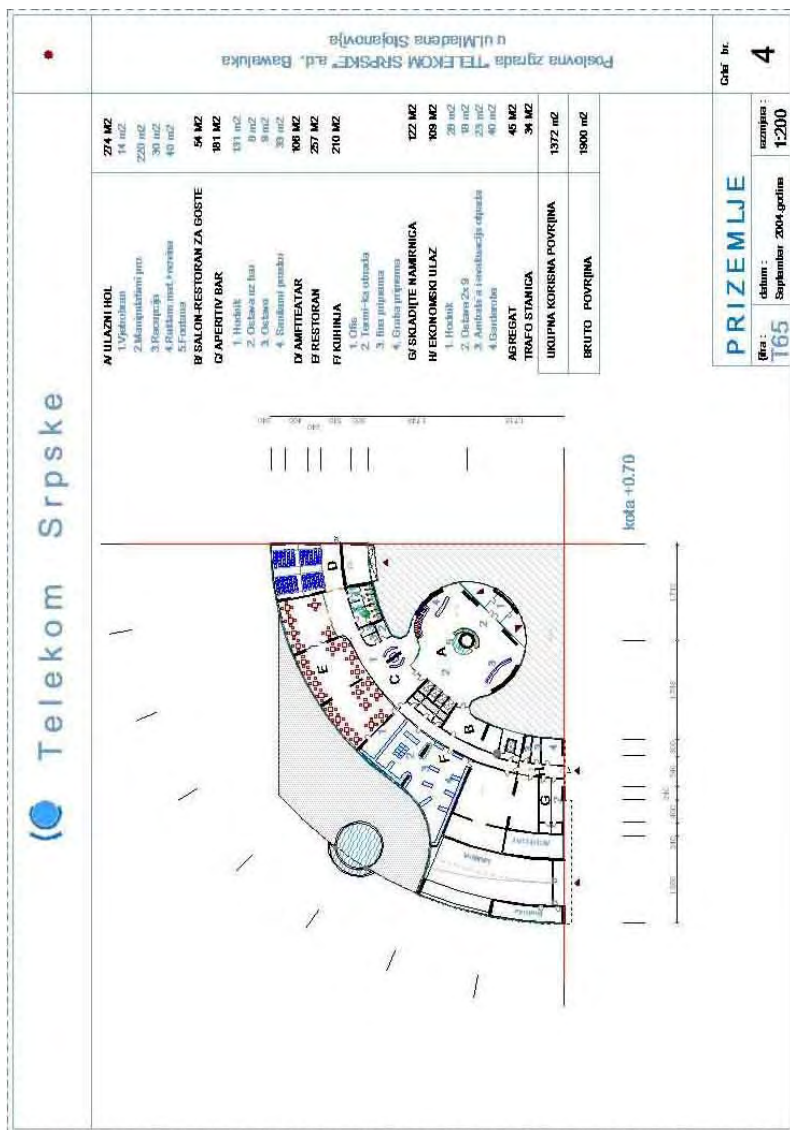
Макета: Чедомир Ковач, Немачка

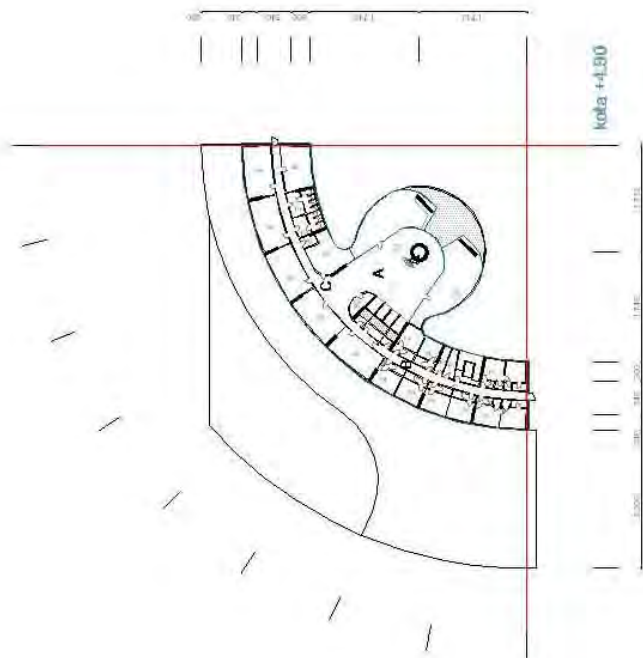
конкурсни пројекат

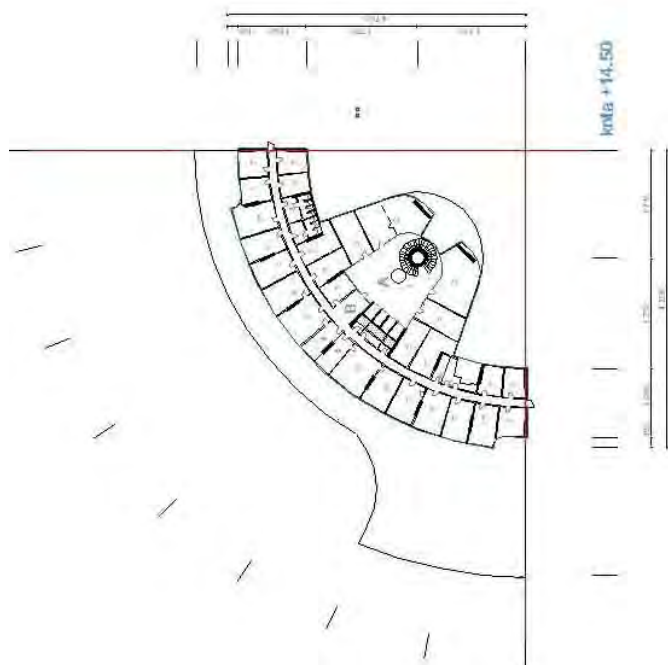

A SPRATNI HOL	120 m²
B SMJEŠTAJNI DVO	245 m²
1. KUHINJA	30 m ²
2. Dnevni prostor (sofa)	100 m ²
3. Spavaća soba	10 m ²
4. Kupaonica	10 m ²
5. Kupaonica	10 m ²
6. Kupaonica	10 m ²
G DVO ZAJEDNIČKI PROSTOR	530 m²
7. Vijećnica	240 m ²
8. Koristi za sastanke i prezentacije	30 m ²
9. Spavaća soba	10 m ²
10. Kupaonica	10 m ²
11. Sala za sastanke i prezentacije	70 m ²
12. Kupaonica	10 m ²
13. Kupaonica	10 m ²
UKUPNA KORISNA POVRšina	885 m²
BRUTO POVRšina	1080 m²

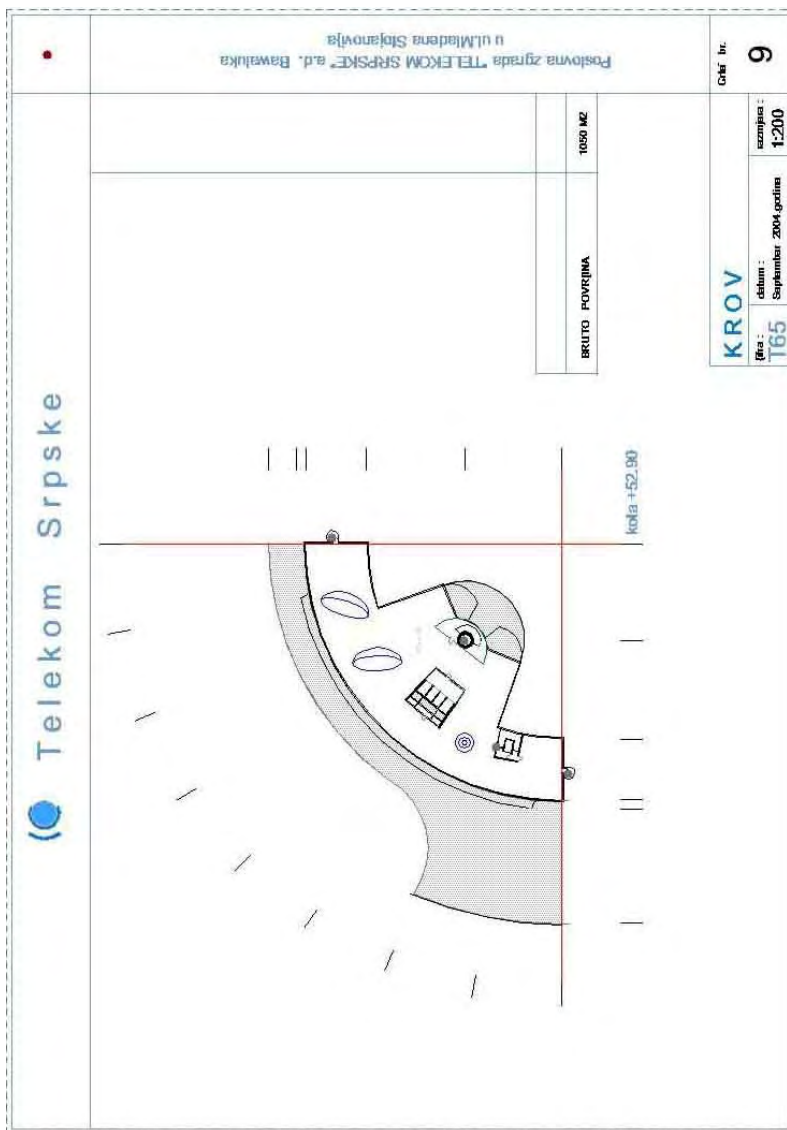
I. SPRAAT

5

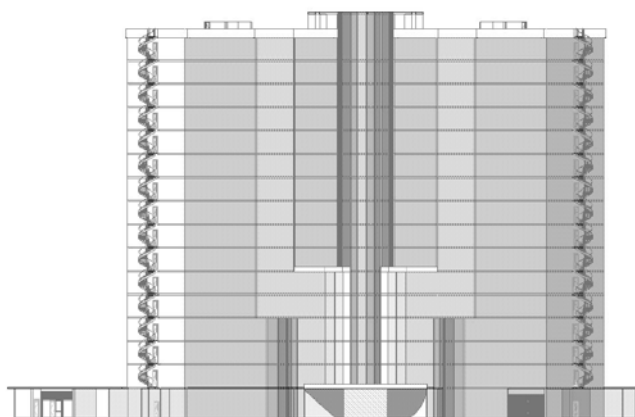
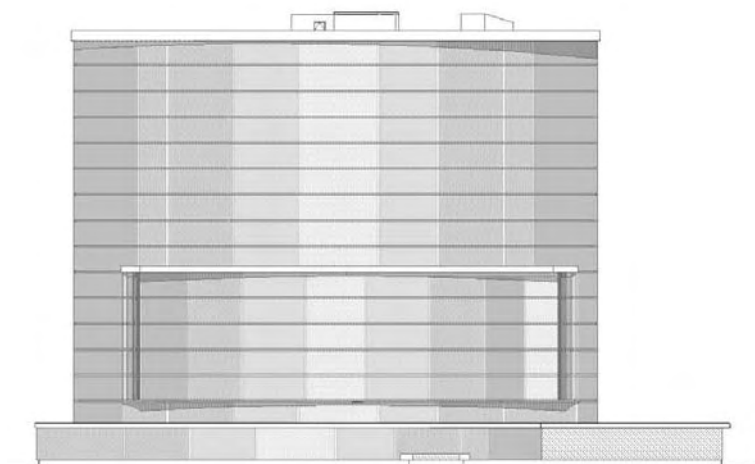

ASPRATNI HOL	306 M2
1. Manipulacioni prostor 130 m2	
2. Gali za osmatranje i pre-izmatanje (Koristivost) 122 m2	
BI HODNIK	109 M2
GJ RADNIH ADMINISTR. PR.	606 M2
4. Solunski 2x2x15	43 m2
5. Otvoriti 2x37	74 m2
6. Solunski 2x30	60 m2
7. Koristivost 7x28+6x21.5x3x16.5	390 m2
9. Samostalni prostorije	30 m2
10. Vojna kupaonica	6.5 m2
10. Pribor za "glavni"	0.5 m2
INFRASTRUKTURA ZA STRATEŠKO PLANIRANJE I PROJEKTOVANJE	1020 M2
INFRASTRUKTURA ZA TELEKOMUNIKACIJE	1150 M2
UKUPNA KORISNA PLOŠĆA	
BRUTO PLOŠĆA	

IV. SPRAT

OBRAZLOŽENJE PROJEKTOG RJEŠENJA

Za poslovni objekat *Telekom Srpske* u ulici Mladena Stojanovića u Banjaluci

A. LOKACIJA

Predlog rješenja je rađen uz potpuno respektovanje urbanističko-tehničkih uslova, priloženih uz konkursni program.

Spratnost P+15 ,kolski prilazi (tehnički, ekonomski, podzemne garaže) ,kao i vanjski parking obezbijeđeni su internom saobraćajnicom.

Zaštita i oplemenjavanje zelenila dosljedno su provedeni.

Horizontalni gabarit objekta (podzemni i nadzemni) takođe je u predviđenim granicama.

B. DISPOZICIJA

Programom su decidno navedeni sadržaji, njihove površine i hijerarhija ,a ostavljena je mogućnost eventualnih dopuna.

U potpunosti su izostavljeni prostori za pušenje, pa se pretpostavlja da svaka direkcija ili sektor mogu prilagoditi jednu prostoriju u tu svrhu.

Konstruktivni raster omogućava fleksibilno tretiranje prostora, pomoću montažno-demontažnih pregradnih zidova ,a fiksne sadržaje predstavljaju komunikacije i sanitarne prostorije.

U podrumima,prizemlju i na prvom spratu su smještene zajedničke prostorije, a po spratovima je ostvarena dispozicija prema programu sa približno tačnim površinama.

Centralne vertikalne komunikacije (stepeništa i liftovi) povezuju sve etaže sa glavnim ulaznim holom.

Pomoćno stepenište, pored ostalog, koristi se kao rezervno požarno, pa je potrebno njegovo odvajanje od hodnika protivpožarnim vratima i pregradom.

Otvorena požarna stepeništa su data bočno na krajevima hodnika.

Uz centralne liftove data je mogućnost provođenja svih instalacija ,kao i ventilacionih kanala za termotehničke instalacije, odvod plinova od agregata i sl.

PODRUM 1	UKUPNO	2580
PRIZEMLJE (ZAJEDNIČKE PROSTORIJE)		M2
E. RESTORAN		257
F. KUHNJA		<u>210</u>
1. OFIS		
2. TERMIČKA OBRADA		
3. FINA PRIPREMA		
4. GRUBA PRIPREMA		

G. SKLADIŠTE NAMIRNICA		122
A.	SPRATNI HOL	<u>280</u>
	1.Manipulativni prostor	120
	2.Recepcija	10
	3.Sala za sastanke	60
	4.Sala za sastanke i prezen- tacije	75
	6.čajna kuhinja	15
B.	RAD. ADMINISTRATIVNI PROSTOR	<u>373</u>
	5.Kancelarija 7/27 +5/17.5	276.5
	6.Sanit. prostorije	30
	7.Hodnik	67
C.	UPRAVA PREDUZE[JA	<u>305</u>
	a.Direktor	48
	b.Sekretar	27
	c.Zamjenik direktora	27
	d.Sala za sastanke	48
	e.Ostava	6.5
	f.Ostava	6.5
	g.Salon	40
	h.Pomoćnik direktora	27
	i.Pomoćnik direktora	27
	j.Hodnik	26
	k.Pomoćnik kom.	22
SPRAT 2 U K U P N O		958
SPRAT 3 (DIREKCIJA ZA IZGRADNJU)		
SPRAT 3 U K U P N O		958
SPRAT 4 (DIR. ZA STRATEŠKO PLAN. I PROJ. + DIR.ZA TELEKOMUNIKACIJE)		
SPRAT 4 U K U P N O		1020
SPRAT 5 (DIR. ZA MARKETING I PRODAJU + DIR. ZA PKZ POSLOVE)		

ARHITEKTURA ?

SPRAT 5 U K U P N O	1020
SPRAT 6 (DIR. ZA RAČUNOVODSTVO, FIN. I PLAN+DIR. ZA NABAVKU I MAG. PO)	
SPRAT 6 U K U P N O	877
SPRAT 7 (SEKTOR ZA INTEGRACIJU SIST. + PIU)	
AAAAAAAAA	
SPRAT 7 U K U P N O	877
SPRAT 8 (MOBIS)	
SPRAT 8 U K U P N O	877
SPRAT 9 (MOBIS)	
A. SPRATNI HOL	250
1.Manipulativni prost.	130
2.Sala za sastanke i prez.(kancelarije)	120
SPRAT 9 U K U P N O	877
SPRAT 10 (MOBIS)	
SPRAT 10 U K U P N O	877
SPRAT 11 (MOBIS)	
SPRAT 11 U K U P N O	877
SPRAT 12 (INTERNET SRPSKE-TEOL)	
SPRAT 12 U K U P N O	877
SPRAT 13 (INTERNET SRPSKE-TEOL)	
SPRAT 13 U K U P N O	877

SPRAT 14 (TEHNIKA)	
SPRAT 14 U K U P N O	877
SPRAT 15 U K U P N O	877
U K U P N A KORISNA POVRŠINA	19.515 M2
U K U P N A BRUTO POVRŠINA	21.856 M2

B. OBLIKOVANJE I MATERIJALI

Arhitektonsko-oblikovna koncepcija je sinteza dispozicije sadržaja, konstruktivnog sistema i materijala. Konstrukcije (raster) su osnova prostornog rješenja, razmještaj programskih sadržaja limit kubusa, a izbor i obrada materijala plašt na cjelokupnu zamisao. Konkursnim programom su definisani gabariti objekta, mada neimperativno, sugestije su naglašene posebno atraktivnim vizurama. Ovim rješenjem je prihvaćena glavna osa objekta sa logičnim vezama na relaciji : gradske saobraćajnice, slobodne površine, mirujući saobraćaj.

EKSTERIJER

Izbor materijala u eksterijeru svodi se na: mreže od vakumiranog stopsol stakla sa fleksibilnim vezama za konstrukciju i polirane kamene ploče na zatvorenim platnima sa podkonstrukcijom od nerđajućeg čelika tipa "Fišer" ili sl. Boja kamena je ista ili približna boji odabranog stakla: svjetlo plavo-siva.

U cjelosti objekat treba da predstavlja difuzno ogledalo u kome će se odslikavati okolina, prevashodno postojeće zelenilo. Time bi se njegov mastodonski korpus lagodnije inkorporirao u taj dio gradskog tkiva, a da ne izgubi na respektivnoj fizionomiji – karakteru moćnog servisa.

Može se reći da ovakav pristup ne donosi ništa novo u iskoraku arhitektonske misli, ali se pošlo od stava da atrakcija nikada nije pravo rješenje i da je u ovom slučaju svrsishodno ići na rješenje racionalno u izgradnji i u eksploataciji..

ENTERIJER

Enterijer po izboru i obradi materijala prati osnovnu arhitektonsko-oblikovnu koncepciju, što će se definisati projektom enterijera.

Kroz dalju razradu, pažnju treba obratiti i na kompozitne pregradne zidove, koji po funkciji moraju biti dovoljna zvučna izolacija, a po konstrukciji montažno-demontažni.

U daljoj razradi, između ostalog, potrebno je definisati pozicije specifičnih podnih obloga (elektrostatičke po-

dove i sl.), akumulatorsko snabdijevanje električnom energijom informatičkih sistema, posebno temeljenje agregata (možda odvojeno od temelja objekta) i sl.

SLOBODNE POVRŠINE

Programom su definisane kolske i pješačke saobraćajnice, kao i obavezno očuvanje dijela postojećeg zelenila.

Popločavanje trga vrši se istim kamenom kakvim su obložene fasade, samo sa razlikom u obradi (kamen se štokuje). Alternativno postoji mogućnost da se za trg i prizemlje objekta ukomponuje kamen bijelosmeđe boje. U oba slučaja namjera je da se vizuelno, izborom istog materijala poveže trg sa objektom.

Od likovno-funkcionalnih elemenata predloženi su fontana i skulptura, kao reperi uređivanja prostora, za šta bi trebalo posebno izvršiti narudžbu u saradnji sa likovnim umjetnicima.

KONSTRUKCIJA

S obzirom na karakter objekta-prva kategorija, te seizmičnost lokacije i karakteristike terena, fundiranje objekta je predviđeno na AB kontra ploči, a vertikalni nosivi elementi su AB platna, čija širina ne smije da bude manja od 1/3 -ne visine svake etaže pojedinačno.

Dimenzije konstruktivnih elemenata date su iskustveno, nakon preliminarnog seizmičkog računa i u daljoj

ARHITEKTURA ?

razradi ne bi trebalo da trpe izmjene sa negativnim uticajem na predloženu koncepciju.

Žiri je završio rad za tridesetak dana. Sve nagrade i otkupe pokupili su Banjalučani. Mi smo, navodno, bili tik ispod crte. Nisam imao priliku da vidim ostale radove, tako da mi je izostao dio dragocjenog iskustva – komparacija. Pričalo se da je projekat već bio urađen, da ih je međunarodna zajednica privoljela da provedu formalni postupak, sve smo to čuli prije otvaranja konkursa, ali i željeli da uđemo u igru, igrali smo i smatram da nismo izgubili. Dobili smo uigranu saradnju za dalje izazove, a ponekada je „važno uče stvovati“.

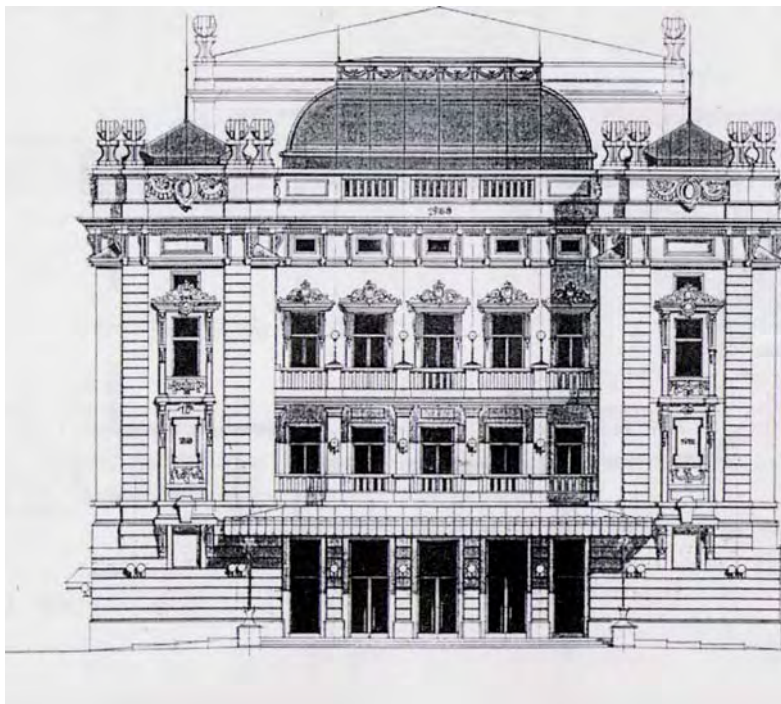

ARHITEKTURA ?

BEOGRADSKA OPERA

Narodno pozorište, objekat u kome egzistiraju opera i balet

Već stotinu godina pokušava se naći rješenje za *Beogradsku operu* i sve što duže traje, sve manje je nade da će opera dobiti objekat kakav joj pripada. Bar tako izgleda u vremenu u kome pišem.

Dugo traju naponi za iznalaženje lokacije. Kako koja vlast dolazi, tako se sve pokreće ispočetka. Razlike u razmišljanju su i među intelektualcima. Čak je i Josip Broz imao svoje mišljenje-instrukciju, u razgovoru sa članovima Odbora za izgradnju *Opere* predložio je da se opera mora praviti u Novom Beogradu:.. „koji je postao spavaona radničke klase“...

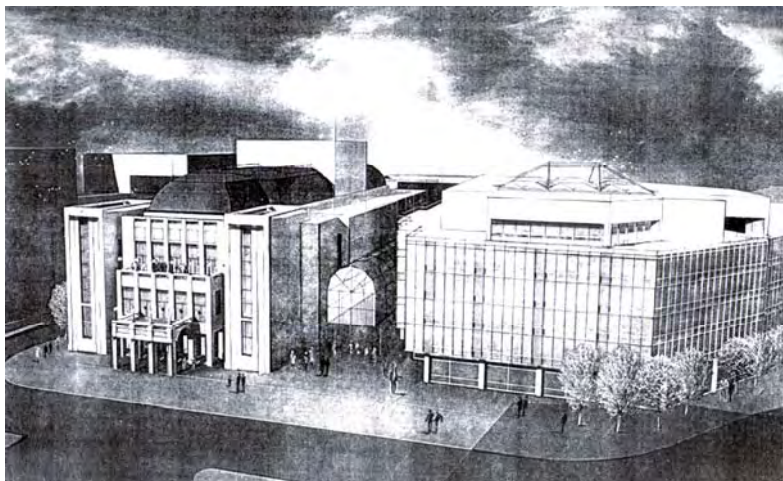
Rekonstrukcija Narodnog pozorišta (1983–1986) nije mogla poboljšati uslove scene i gledališta, jer je objekat pod zaštitom kao spomenik kulture, ali je dogradnjom aneksa obezbijeđena logistika i za novi objekat na susjednoj parceli, što je trebalo da bude jedan od odlučujućih činilaca za opredjeljenje za lokaciju na Trgu Republike.

Razmišljajući o lokacij, i rasterećen svih mogućih mišljenja i predloga za rješenje, došao sam do zaključka da je Ušće neprihvatljivo. Da se radi o drugom ili trećem objektu te vrste u gradu, pa da razmotrim i taj lokalitet, koji pomodno asocira na Sidnej? Postojao je i predlog za park na Tašmajdanu.

Opera je sadržaj koji u Evropi egzistira stotinama godina i sticajem okolnosti nalazi se u srcima gradskih jezgra, gdje se odvija svekoliki društveni i kulturni život. To znači da, kada je u pitanju Beograd, po prirodi svoje funkcije, pozorište pripada Trgu Republike.

Prof. Pališaški je svojim rješenjem pomirio podjele Beograđana, jedni su za operu, drugi za galeriju, a

njegovo rješenje daje mogućnost lociranja oba sadržaja, ali zašto nije prihvaćeno teško da bih mogao da sročim.

U međuvremenu (2006) Klub arhitekata Beograd i udruženje „Opera na trgu“ raspisali su anketni konkurs za rješenje dogradnje postojeće zgrade Narodnog pozorišta.

Prihvatio sam učešće više iz radoznalosti, nego što sam mislio da sâm uz pomoć kompjutera mogu da dam značajniji doprinos.

Poređenja radi, valja znati da drugi veliki gradovi u okruženju već imaju riješen ovakav problem: Novi Sad otvor scene od 20 m i 1.000 mjesta, Skoplje 22 m i 1.300 mjesta, Zagreb HNK 16 m i 1.000 mjesta. U Hrvatskoj još tri opere: u Rijeci, Splitu i Osijeku.

Budimpešta i Beč, naprimjer, imaju po tri, Prag dvije, Rumuni i Bugari po nekoliko, Albanija dvije...

Pošao sam od toga da čovjek dok god je živ mora da se igra, jer samo kroz igru, relaksirano i neobavezno može da naleti na pravo rješenje, naravno uz naslagano iskustvo i ono što sa sobom donese prilikom prvog pojavljivanja na ovaj svijet.

Od malih nogu boravio sam po pozornicama kao član nekoliko kulturno – umjetničkih društava: dva puta kao glumac amater u epizodnim ulogama kada mi je bilo deset godina i kada sam shvatio da ne mogu da se pretvaram i da nikada neću postati glumac. Od tada izuzetno cijenim tu umjetnost i divim se osobama koje mogu da „uđu“ u tuđu kožu, pa nekada budu uvjerljivije i od samog originala.

Kao student sam imao priliku da obilazim Evropu, čak sam na nekim pozornicama nastupao sa sekstetom našeg KUD-a „Sloga“, a osim toga i sâm sam obilazio takve i slične objekte i divio se umijeću velikih graditelja. Prvo što bih tražio, ako u samom centru ne nabasam, bili su opera, pozorište, muzej. Bogati i kulturni svijet je to odavno riješio. Ti su mi objekti bili glavni reperi po gradovima, danas bi se moglo reći da su znaci prepoznavanja – brendovi.

Kao član tamburaškog orkestra KUD-a „Vladimir Gaćinović“ imao sam priliku da u Bileći pratim izgradnju-rekonstrukciju Doma kulture. Vršena je dogradnja pozornice i pratećih prostorija. Projekat je napravio

tehnički direktor sarajevskog pozorišta Maks Druker početkom 1953. godine. Sav projekat, osim mašinskih detalja, bio je prikazan na komadu najgrubljeg pak-papira.

Imao sam priliku da projektujem i jednu višenamjensku dvoranu, ali sa dominantnom funkcijom pozorišta gdje sam do tančina, koliko mi je intelekt dozvoljavao, prostudirao ovu vrstu objekata.

Za učešće na konkursu Kluba arhitekata Beograd i udruženje „Opera na trgu“ za mene nije bila tajna sadržaj i njegova povezanost, nego interpolacija, vječitost prisutna u mojim razmišljanjima, teret koji sam morao da savladavam, poslije čega bi sve išlo takoreći samo od sebe.

Trg je zaokružen stilskim objektima sa šmekom evropskih gradova. Spratnost je harmonizovana, vidljivo je prisustvo stručne ruke, koja je vremenskim proticanjem usklađivala njegovu fizionomiju.

Sve što bih predložio, a da stoji kao da je tu od pamtivijeka, smatrao sam promašajem. Šta god drugo da predložim sigurno ne bi bilo prihvatljivo za nostalgичne Beograđane, a vjerujem i većem broju arhitekata, istoričara umjetnosti i uopšte osobama sa izgrađenim estetskim kriterijumima, pa i većeg dijela građanstva.

Razmišljam kao da mi je bogom dana jedna od nagrada. Drukčije mi ne bi radili generatori, a siguran sam

da svaki iskreni arhitekta želi da napravi najljepši objekat na svijetu, slikar najljepšu sliku, sprinter da postigne najveću brzinu ...

Odlučio sam da idem u krajnost. Možda neko i u tome nađe neke, pojedinačne vrijednosti. Zakoračio sam drsko, predložio sam neku vrstu revoltnog rješenja i po arhitektonsko – oblikovnoj koncepciji i po spajanju sadržaja opere i galerije. Možda mi je duboko u podsvijesti ostao urezan frapantan susret sa Pompiduovim centrom na Boburu. Usred slikovitog, pitomog ambijenta svjetski arhitekti su prihvatili objekat, koji kroz vidljive komunikacije ždere posjetioce i, činilo mi se da ih usput vari, kao i da vanjski pogled usmjeravam iznutra, naizvrat. Tako nešto mi nikada ne bi palo na pamet da postavim čak ni u industrijskoj zoni.

Nakon završetka konkursa ušao sam u desetak pohvaljenih radova, čini mi se da je to Klub napravio iz kurtoaznih obzira, a prva nagrada je otišla u Skoplje. Za moj predlog jedan moj kolega, inače korektan kritičar, reče da Beograđani nikada, nikada, nikada ne bi prihvatili moj predlog. Tri puta nikada, kao da im nije dosta jednom. A bio je upravu.

Trebalo je da shvatim da niti je Beograd Pariz, niti sam ja Francuz, ali predložio sam inatno rješenje više zbog toga što su me iritirale beskrajne rasprave, nego što sam bio ubijeđen da je rješenje prikladno.
Za Ušće? Možda?

ARHITEKTURA ?

Zato sam odlučio da prikazem komplet rješenje, nije obimno, a najočitije govori o sebi. I o meni.

BEOGRADSKA OPERA

PRINCIPI

1. INTERPOLACIJA
2. ARHITEKTONSKO-OBLIKOVNA KOMPONENTA
3. DISPOZICIONO RJEŠENJE
4. MATERIJALI

1. INTERPOLACIJA

1.1 Urbanistička dokumentacija

Ne postoji regulacioni plan po kome je predviđena izgradnja opere.

- ##### 1.2 Dileme:
- Kontrast ili kompatija? Kontrast, jer interpoliranje ovog objekta, osim fizičkog popunjavanja treba da pretstavlja i dodatak kvaliteta.
  - Oponašanje okoline? Izbjeći iluziju o "dovršavanju ambijenta" u pronalaženju međuvrijednosti u nizu postojećih.
  - Replika? Postojeće pozorište po sadržaju, karakteru i fizionomiji pretstavlja dominantan uzor objektu opere, čija je lokacija u neposrednoj blizini. Arhitektonsko-oblikovna kompozicija mora da eliminiše ovu zamku.
  - Galerija kao neposredni-vezani susjed? Nameću se dvije varijante:
    - a. Opera kao autonoman objekat sa impresijom njene važnosti i galerija sa takođe značajnom ulogom, ali kao sljedeća interpolacija.
    - b. Simbioza oba sadržaja – **jedan objekat.**

2. ARHITEKTONSKO-OBLIKOVNA KOMPONENTA

21. Ako se prihvati predloženo lokacijsko rješenje, a čini se logičnim, onda po red eventualnih izmjena i dopuna sadržaja, čitavo rješenje treba oblikovati koristeći savremenu tehnologiju u svim segmentima arhitektonsko-oblikovne komponente, kako bi se osim utilitarnih atributa postigao i vizuelni efekat. Ovdje se otvaraju mogućnosti za interpolaciju sa korakom naprijed.

3. DISPOZICIONO RJEŠENJE

3.1 Predlog arh. Pališaškog je upotpunosti definisao sadržaje i njihovo funkcionalno povezivanje. Jedino su moguća rješenja vezana za savremenu tehnološka dostignuća, posebno kod izbora materijala i konstruktivnog sistema, a u naporu za iznalaženje nešto drukčijeg arhitektonskog izražavanja.

PREDLOG RJEŠENJA

Razmatrajući kapacitet i važnost lokacije, te opredjeljenja urbanističkih planova o gustini izgrađenosti, spratnosti i sl. odlučio sam se za varijantu jedinstvenog objekta: opera+galerija, sa potpuno odvojenim funkcijama. Smatram da se ovim ostavlja i nešto slobodnih površina na kojima je moguće realizovati skulpturalne elemente, povijeni gabariti objekta vizuelno povoljnije skraćuju vizure, što bi trebalo da ublaži značajne gabarite objekta, a i objedinjavanje investicija bi moglo da olakša realizaciju oba objekta i tako pomire različita nastojanja u tretiranju ovoga lokaliteta. Posebno naglašavam značaj korišćenja tehnoloških pogodnosti za fasadna platna, koja omogućuju automatsko regulisanje unutrašnjeg svjetla, zaštiti od buke, kondicioniranje vazduha i sl.

PRIBLIŽNE POVRŠINE

OPERA..... 12.090,00 m2

GALERIJA..... 12.080,00

KOMERC. PROSTOR.. 1.800,00

GARAŽE..... 20.115,00

UKUPNO..... 46.095,00 m2

SLOBODNI PROSTOR. 2.450,00 m2

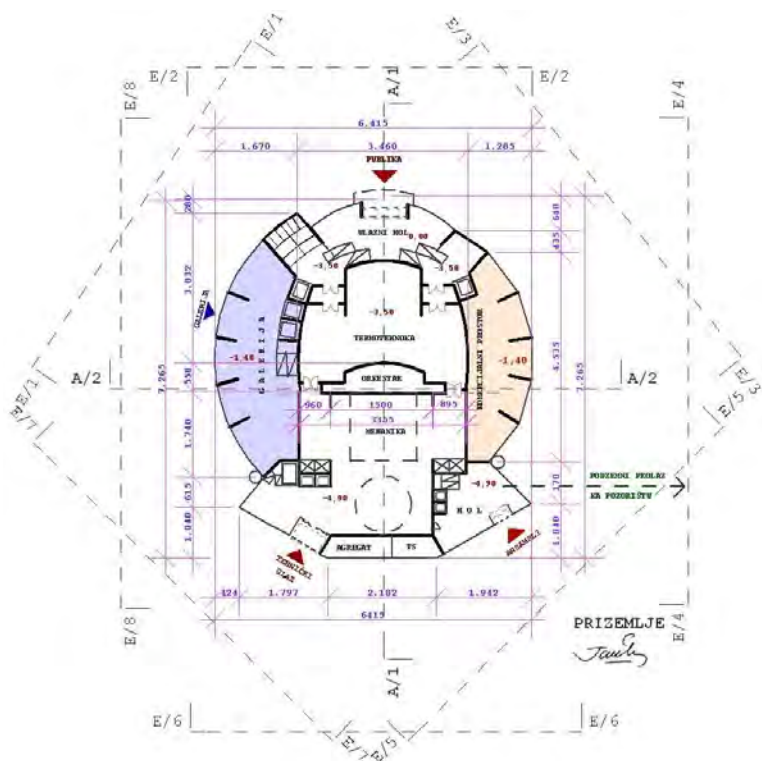
85340 HERCEG NOVI

Mića Vavića 3

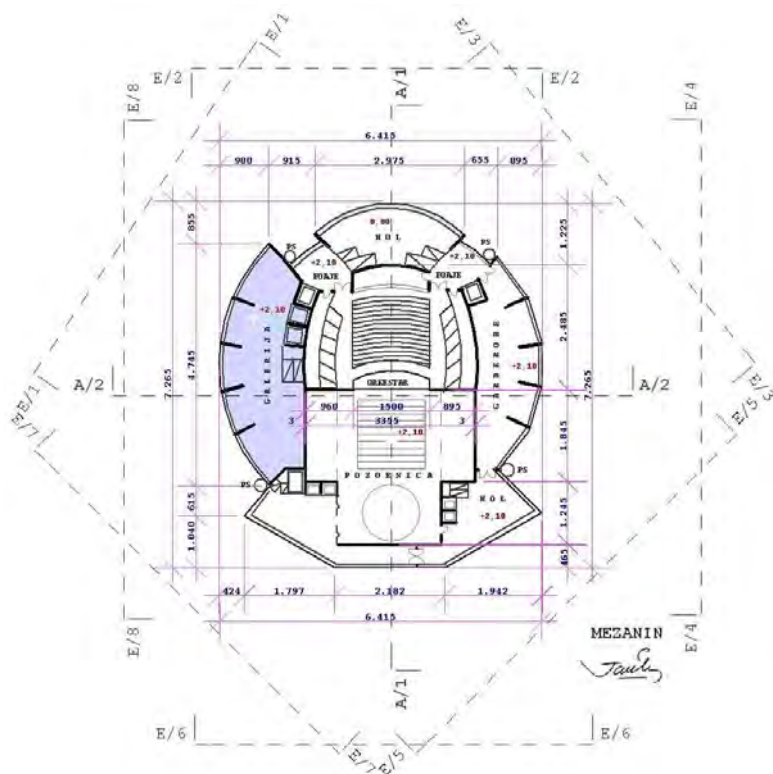
Tel.: 088-323-575

Mo.: 067-552-221

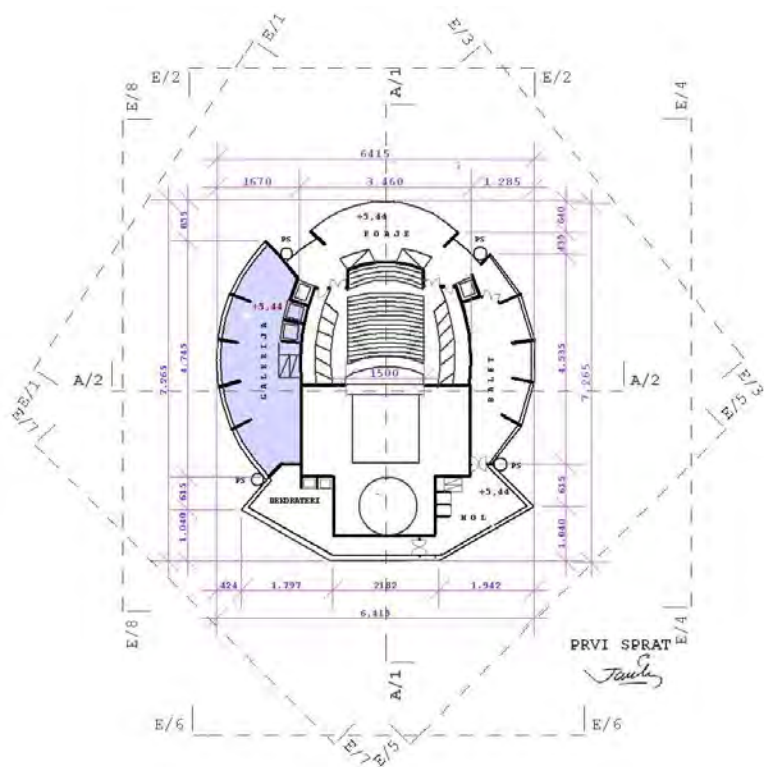
ARHITEKTURA ?

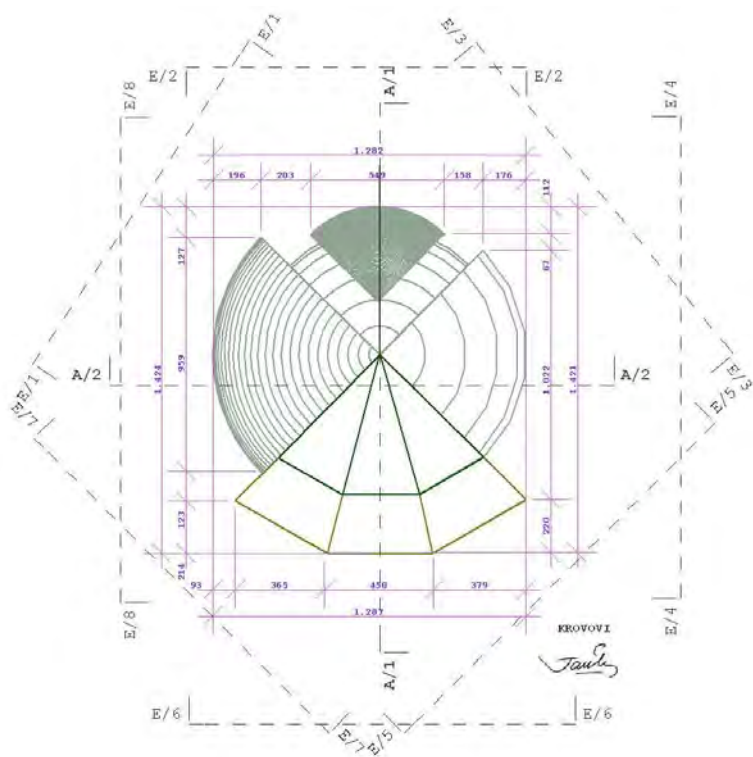
ARHITEKTURA ?

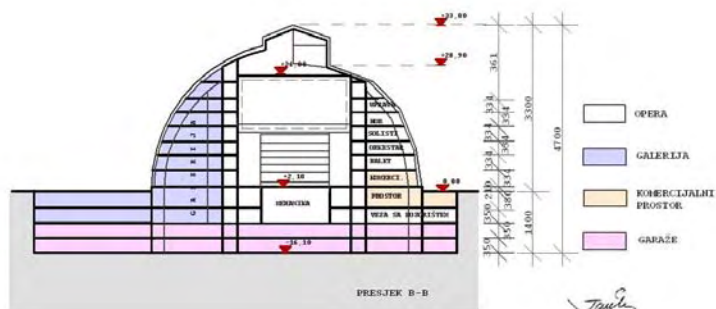
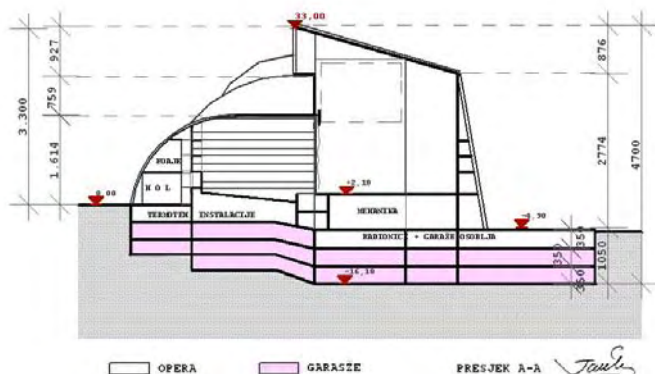
ARHITEKTURA ?

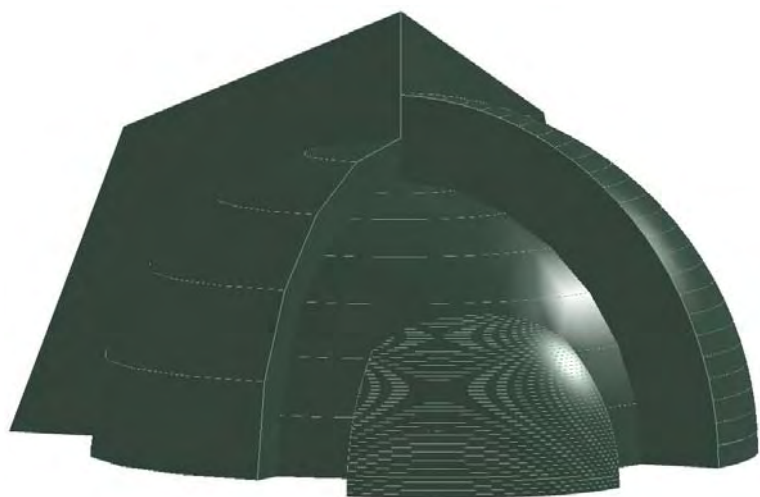
ARHITEKTURA ?

ARHITEKTURA ?

ARHITEKTURA ?

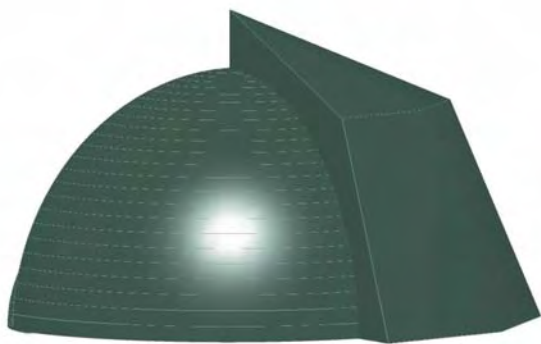
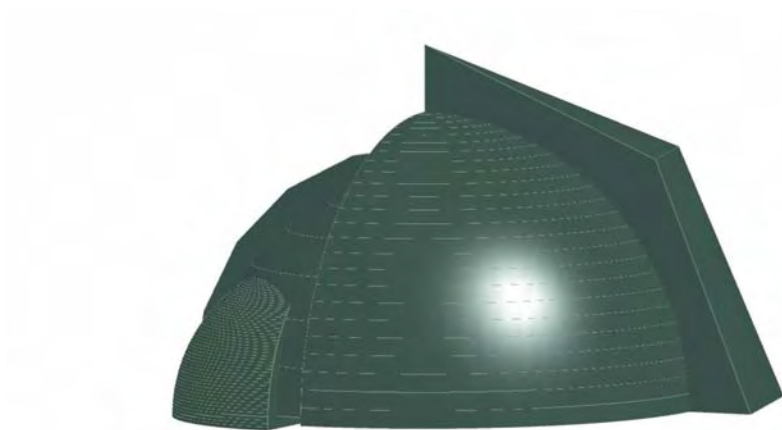

ARHITEKTURA ?

ARQUITECTURA ?

PAROHJSKI DOM U BUDVI

Na ovom konkursu sam nastojao da ljepotu nađem u suštoj jednostavnosti. Osim toga želio sam da arhitektura ovoga objekta ničim ne bude konkurencija crkvi u neposrednoj blizini. Ili ja nisam uspio ili nisam shvaćen. Ovdje sam treću nagradu čak dijelio sa još jednim učesnikom.

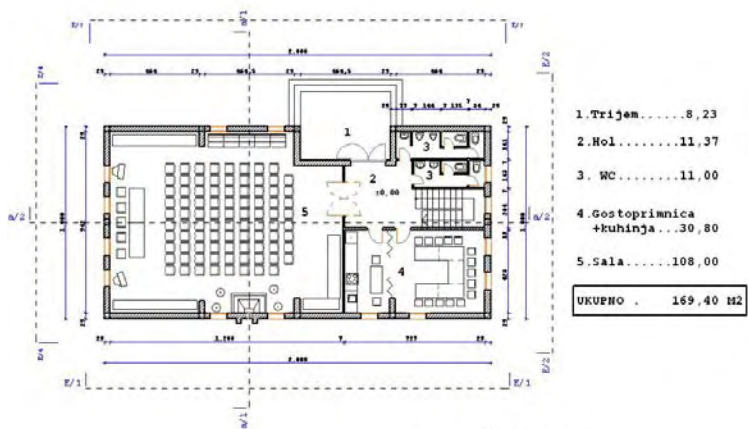
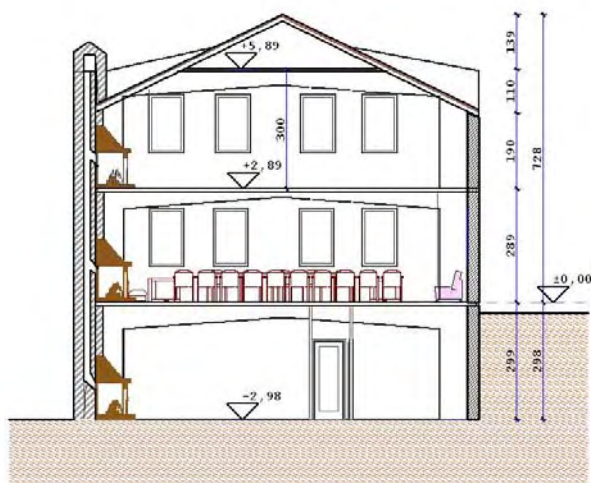
Ubijeđen sam da je prava ljepota u jednostavnosti forme, obrade, proporciji, karakteru...da često proizlazi iz skromnih materijalnih mogućnosti, ali bez kinđurenja i vizuelnog nametanja, djeluje tek kada je otkrijemo i počnemo da je cijenimo.

ARHITEKTURA ?

Moda je surogat ljepote formiran u određenoj etapi ljudskog razvoja, vezana za nove materijale i maštu dizajnera. Događa se da parohijski domovi djeluju atraktivnije od crkava, što smatram nepodobnim. Povodljivost za masovnim ukusom stvara prolazna rješenja, koja ipak označavaju pojedina vremena. Ne može se osporiti da moda ipak doprinosi nekim praktičnim rješenjima sa određenim estetskim kvalitetom. Arhitektura ne podnosi prolaznost. Ona je trajna. Vječna.

ARHITEKTURA ?

RISAN

Radeći na DUP-u Risna, kao glavni planer i voditelj radnog tima, imao sam priliku da upoznam razvoj i ulogu ovoga mjesta od praistorije do početka rada na ovome planu.

Od izuzetnog značaja za planersko-projektantsko ponašanje u ovom ambijentu je „Dosije Kotor 1979“.

RSF DU JOUGOSLAVIE
LISTE DU PATRIMOINE MONDIAL
CONTREE NATURALLE ECULTURO
- HISTORIQUE DE KOTOR

Iz ovoga dokumenta može se pročitati da Risan spada u predio posebnih prirodnih odlika, u zonu nacionalnog parka, rezervate i spomenike prirode; da je naselje sa eminentnim spomenicima kulture: arheološko nalazište *Carine* na kojem su sačuvani *Rimski mozaici iz II vijeka*, ulica *Gabela*, kuća *Ivelić*, nizovi gradskih kuća iz XVII i XVIII vijeka, crkva Sv. Petra i Pavla iz XVIII vijeka.

Iz dosijea slijedi obaveza izuzetnog poštovanja prirodnog i stvorenog nasljeđa, što je planom u potpunosti provedeno uz svesrdnu saradnju mjesne zajednice i regionalnog Zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Kotora.

Kada sam dobio zadatak da projektujem stambeno-poslovni kompleks u starom jezgru grada, neprestano su mi bile prisutne postavke navedenog dokumenta kao imperativ u ponašanju i opet vječno prisutna dilema: kako projektovati objekte da ne budu sušta replika, a da ne naruše potpuni ambijentalni sklad stvaran i održavan vjekovima?

Pitanje interpolacije je prisutno u svakom ambijentu i u svakom trenutku, a u zaštićenim područjima je neminovnost, koju treba razumjeti i prilagoditi joj se. Uostalom, moglo bi se reći da je svaka arhitektura interpolacija, da je usamljeni objekat na čistom prostoru, pa čak i krava na ledini ili samo jedno drvo – interpolacija. Može to da bude drvo posađeno na mjestu gdje je bilo moguće postaviti objekat ili ostavljanje čistine kao elementa u arhitektonsko – urbanističkoj intervenciji.

Nije teško uočiti osnovne elemente za uklapanje novih struktura u određeni ambijent. U slučaju Risna radilo se o stambenim kubusima prepoznatljive veličine. Zadržavanje takve morfologije vodilo je na pravi put. Izbor i obrada materijala takođe. Bitni su i arhitektonski detalji, ali sve to je trebalo izraziti savremenijom formom,

pored projektovanja komfornijih jedinica, opremanja komunalnim objektima, stvaranjem većeg standarda življenja...

Kod svakog arhitektonskog djela bitan je prvi pogled, utisak sagledan u široj panorami, a nakon toga moguće je uočavati detalje. I oni su značajni jer je sve sačinjeno od detalja, pa njihov pogrešan raspored ili neprimjeren izbor, mogu cjelokupni izgled da poremete, a da ne govorim o detalju koji završava kompoziciju, bilo da je to boja, elemenat i njegova veličina, ravan, materijal...

Odlučio sam se za praćenje osnovne matrice naselja bez dramatičnog prilaza u arhitektonsko – oblikovnoj koncepciji. Urbanistička postavka je bila jasna, a doprinos sam tražio kroz razradu detalja pojedinih funkcionalnih i dekorativnih elemenata. Ipak, jednostavnost u rješavanju fasada mi se učinila obaveznom i iz takvog stava proizašao je projekat.

ARHITEKTURA ?

ARHITEKTURA ?

ARHITEKTURA ?

ARQUITECTURA ?

TIHA OPSTRUKCIJA

Na mjestu postojećeg privremenog objekta samoposluge PKB-a u Igalo valjalo je uraditi projekat u skladu sa DUP-om Igala. Projektni zadatak je bio decidan i u svemu poštovan. Primjedbi na projekat nije bilo, ali ni sredstava za realizaciju. U okruženju rat.

Tranzicija čini svoje. Profit, koji inače vlada planetom, lako osvaja tržište napušteno od raznih socijalizama. Sve se potčinjava racionalnom poslovanju i na razne načine krči put. Prvo su na udaru planeri i projektanti, jer što god da se namjerava ostvariti u prostoru, potrebno je legalizovati planovima i usmjeriti projektima. Čemu inače služi nagomilani novac? Samo daljoj oplođnji kapitala. Čemu uopšte služi život? Samo nastavku vrste?!

Možda ovaj objekat nije drastičan primjer, mada je očito. Izgrađen je mastodon umjesto objekta po mjeri čovjeka. I ranije se slično radilo i Igalo je svojom fizionomijom (hotel „Tamaris“, hotel „Igalo“, Institut „Dr Simo Milošević“ (prva i druga faza), stambenoposlovni soliteri u centru,...) omogućilo da se kapital razmahne

stvarajući urbani ambijent, koji bi mogao da stoji u Americi, Evropi, Australiji... Ovdje je zanemaren pojam identiteta. Stvarana je kopija globalnog planiranja, čemu se teško oduprijeti, pa i ovaj objekat nije neki poseban slučaj.

Pročitao sam u štampi da italijanski arhitekti, zajedno sa našim, ruše hotele „Igalo“ i „Tamaris“. Smatraju da im to nije težak posao, jer im Igalo dozvoljava da se razmahnu, a hotel „Boka“ je težak zadatak, jer je taj objekat i ambijent u kome je egzistirao vrijedan i tu su potrebni veliki naponi. Ovo nije doslovno preneseno, ali suštinski jeste. Ako je tako onda sigurno u Boki imamo devastirane prostore, bezvrijedne za njen identitet, pa se tu može i drukčije. Mogli bi se u drugoj fazi porušiti svi objekti ispod Jadranskog puta i tu izgraditi soliteri sa parkovima, možda i do dvadeset spratova?

Već danas postoje planovi da se osvaja more u širini od oko tri stotine metara i izgradi tridesetak hotela!?

Zašto se onda GUP-om osporava spratnost viša od P+4+Pk? A gradilo se i ranije drukčije. Što se tiče katastrofalnih zemljotresa oni se pojavljuju svako 300 godina, neće valjda baš danas da se dogode? Iako će, to je još jedna prilika za profitiranje.

Zašto bi neko štitio Solila od zaziđivanja – zagađivanja, kada se zna da Japanci vještački stvaraju blato, kažu ništa manje ljekovito nego igalsko? Mogu i ljekovitijim da ga naprave.

ARHITEKTURA ?

Ne pravdam ovakvu gradnju, nego pokušavam da objasnim razloge ovakve logike gradnje. Treba imati na umu da je politika isturena ruka ekonomije, da se zbog profita neprestano vode ratovi otkako je krenula civilizacija, a ona je tek u povelju! Naravno da nisam protiv progresa, jer bismo u lgalu još uvijek živjeli u sojenicama. Ali? Postoje li neki okviri?

Objekat koji sam ja idejnim projektom prije petnaestak godina predlagao, uklapao se u urbanističko-tehničke uslove izdate na bazi DUP-a i trebalo je da izgleda otprilike ovako:

Ni ovdje nisam dobio priliku da ideju razradim do kraja. Investitor nije imao sredstava, a čini mi se ni volje da me dalje angažuje. Moj put je preprečila druga, daleko komercijalnija varijanta i izgrađen je objekat „glamuroznog“ izgleda sa savremenim materijalima, te obradom fasadnih elemenata u „à la“ vizantijskom stilu. Arhitektura koja može da stoji u Beogradu, Parizu i na Filipinima podjednako (ne) uspješno.

Nije jednostavno procijeniti umjetničku vrijednost arhitektonskog djela, jer ne postoje egzaktna mjerila. Ipak,

ARHITEKTURA ?

građevina bez duhovne nadgradnje – fluida, nije arhitektura.

Ko je u pravu? Čovjek nikada ne zna šta je uradio dok mu to kritičari ne objasne, a danas kritika u oblasti arhitekture kod nas uveliko nedostaje.

Izgrađeni objekat

ARQUITECTURA ?

ARQUITECTURA ?

VATROGASNI DOM

Po DUP-u Vatrogasni dom je predviđen u Meljinama. Jedina primjedba se odnosila na kretanje punih vozila prema Herceg Novom. Valjalo je teške cistijerne potjerati uz veliki uspon prema gradu i lgalu. Povoljnije bi bilo da je Dom postavljen na višu kotu sa koje bi nizastranu ili po ravnom moglo da se kreće u intervenciju. Sve ostale prednosti lokacija je imala. Meni je preostalo jedino da u skladu sa planom uradim projekat. Tada su se po posebnom zakonu gradila atomska skloništa. Dom je padao na lokaciju sa predviđenim skloništem i to je trebalo ukomponovati vodeći računa o posebnim uslovima, kao što su glavni ulaz, pomoćni izlazi, morfologija objekta i sl.

ARHITEKTURA ?

Projektnim zadatkom, pored garaža, predviđeni su smještaji za dežurne ekipe, administracija i sala-vježbaona, sa mogućnošću odvijanja i drugih manifestacija koje prate osnovnu funkciju. Sklonište je u mirnodopskom periodu moglo da služi za smještaj opreme, rekvizita i sl.

Sudbina svakog arhitekta je suočavanje sa otuđenjem objekta. Dok traje projektovanje i gradnja, raste i uzbuđenje sve do euforije, slično fudbalskoj utakmici, a kada sve bude završeno, odjednom postaje daleka prošlost i sve se kreće dalje, opet do nekog sljedećeg kraja.

Kada kroz godinu - dvije, pet, arhitekta navrati u objekat bude primljen od portira ili službenika na šalteru ili stane u red da kupi kartu za sportsku, koncertnu priredbu, navrati u muzej, uvijek kao i svaki drugi građanin. Niti ko zna niti koga zanima ko je ugradio dio života u taj objekat.

Bilo bi nesuvislo predstavljati se. Samo bi sagovornika doveo u čudnu situaciju: iz uljudnosti bi se, vjerovatno, nasmiješio, klimnuo glavom i nastavio da radi svoj posao. Možda bi se i osvrnuo za arhitektom, a ovaj bi se osjećao kao da je vlastito dijete povjerio drugom na izdržavanje.

ARHITEKTURA ?

TAXI STANICA

Projekat na kome sam mnogo naučio o problematici koja neminovno prati svako stvaralaštvo je *Taxi stanica*. Na ovom lokalitetu je trebalo porušiti objekat skromne, prevaziđene arhitekture, male spratnosti, a nalazio se na udarnom mjestu – na prilazu starogradskom jezgru tzv. Zapadnog podgrađa u Herceg Novom.

Sadržaj je bio prihvatljiv i popunjavao je nedostatak poslovnog i uslužnog prostora u gradu: SDK, Informativni centar, kafe sa terasom – proširenjem Njegoševe ulice ispod koje je u suterenu bio predviđen manji bioskop ...

Ambijent je bio miks heterogenih objekata u nekom skladnom neredu. Bilo je tu neprimjerenih adaptacija (otvaranje lukova), seoske arhitekture, koju su u grad donosili novopečeni trgovci, mađarske secesije, recentnih objekata (banka), nešto uređenije građanske arhitekture...Tipičan ambijent na koji se građani vremenom naviknu i počinju da ga smatraju posebnom vrijednošću.

ARHITEKTURA ?

Objekti u okruženju

Prvo što mi je palo na pamet bijaše želja da napravim objekat koji će uvesti neki logičan red u panoramu ovog dijela grada i pomiriti, u mogućoj mjeri, raznorazna arhitektonska pisma. Osim toga uočio sam da svaki grad ima i svoj miris: Venecija se osjeća na Veliki kanal, Sarajevo na dim toplana, Osijek na pantagane, Verona na zemni gas, Kotor na priganu ribu, a Novi na more i to kada jugovina i dalga krenu put zaliva.

Predosjećao sam da ni na ovom mjestu neću naići na razumijevanje, možda se neću najbolje snaći, ali valjalo je pokušati.

Bilo je to vrijeme kada se tehničarima više vjerovalo nego mladim inženjerima. Kada je tehnički dio posla u pitanju moglo se donekle i prihvatiti takvo stanje, ali kada je u pitanju kreacija svakako ne.

Moj stav da je svako oponašanje promašaj, svaka atrakcija pogrešno rješenje, iznjedrilo je vrlo komplikovanu kompoziciju objekta. Ipak, ovdje se nešto moralo oponašati, ali tako da iz postojećeg fundusa izraste komad savremene arhitekture i to kao logičan izdanak, a ne kao naturen, tuđ elemenat. Ma koliko ambijent izgledao kon-

fuzno, bio je u ljudskom mjerilu i to je bilo vrijedno respekta.

Lice objekta prema Njegoševoj ulici ,koja vodi ka Trgu Nikole Đurkovića, uradio sam kao prelazno rješenje prema izgledu postojećih objekata. Koristio sam proporcije otvora, vijence, dovratnike i doprozornike sa rudimentima detalja za razapinjanje platnenih zavjesa, kamene obloge sa prilagođenim korševima, kombinacije segmentnih lukova na otvorima prizemlja u igri sa pravougaonim otvorima. Tako nešto je moglo da stoji bez značajnijih primjedbi.

Prizemlje, sam u najvećoj mogućoj mjeri, ostavio transparentno (tri strane) tako da vizure budu slobodne prema dvjema ulicama i raskršću.

Ono što se prema raskršću nametalo pri prvom pogledu je objekat banke novijeg datuma, naglašen zakošenim horizontalnim elementima i objekat današnje *Gradske kafane* u secesiji, koja djeluje poput bombonjere.

Trebalo je potražiti odgovor o vizuelnom spajanju ova tri elementa. Vizure sa pozicija ovih objekata jednako su važne u panorami kao i izgled novog objekta. U mikro-urbanističkom smislu trebalo je pronaći tu nit. Tanka veza, ali neminovna. To je trenutak u kome se oko ne smije izolovati od ostalih osjetila.

Lice objekta prema Ulici S. Kovačevića, što vodi na more, morao sam da povežem sa susjednim objektom, čija arhitektura je mogla da bude preslikana sa svakog

seoskog atara počev od Poda pa do Kamenog. Da izbjegnem pogrešno shvatanje, uvijek sam cijenio selo kao izvor zdrave pameti. Školovani seljaci su postajali čuveni svjetski naučnici, ali nikada ili rijetko kada bi dosegali visoki umjetnički nivo. Ostajali su u okviru kućne radinosti.

Revolucija je uspostavila diktaturu radnika, a bogami, i seljaka, pa se u svim racionalnim poslovima mogao očekivati napredak, a umjetnost je ostala privilegija uglavnom, građanske djece, koja se nisu baš mnogo pitala u vremenu i prostoru. To se mijenjalo tek kasnije, nakon nekoliko generacija, i ja sam sa ovim objektom zapao u neko međuvrijeme, bez jasno oformljenih estetskih kriterija, pa se moglo, a možda i moralo dogoditi ono što se dogodilo.

Fasada prizemlja do polovine objekta je pratila skromnu arhitekturu (obrada kamena) do mjesta loma objekta gdje sam predvidio štokovani kamen, a na platnu u drugom planu ubacio elemenat koji je asocirao na manji zid ljepše izgrađene tvrđave. Nastavak prizemlja, sada već suterena, predstavio sam nizom lučnih otvora iznad kojih su raspoređeni kandelabri i gelenderi onakvi kakvi su se već zadesili na ulici. Ovaj dio je mogao da asocira na srednjovjekovne mostove na što bi se mnogi lako navikli, a i kompoziciono se uklapao u cjelinu.

Na spratu i u potkrovlju sam napravio - razvio kompoziciju u plašt, ponajviše sličan harmonici, masu sam oblikovao – prelomio poput krovnih ravni, a dio provukao i na fasadu prema raskršću i tako zatvorio čitav

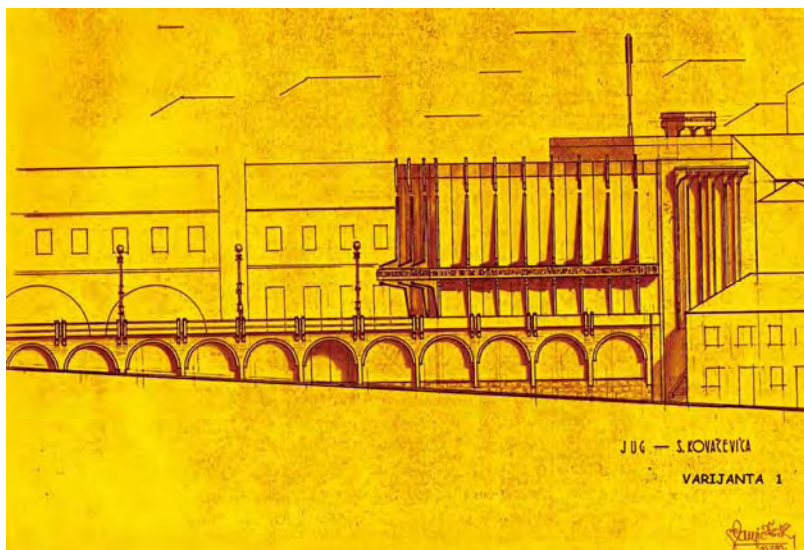
kubus. Uspio sam da smjestim prizemlje i dva sprata, a da u visinskom smislu ne pređem kote susjednih objekata.

Ovaj plašt sa vertikalnim zakošenjima trebalo je da uspostavi vezu sa horizontalnim zakošenjima *Herceg-novske banke*, a lukovi, kandelabri i kamen sa objektom *Gradske kafane*, pa i susjednim objektima. Čini mi se da sam ovu vizuelnu nit jedino ja vidio. Drugi, možda, nisu ni pokušali da je ugledaju.

Objekat je trebalo da razdvoji dio sa prisustvom već navedenih objekata i dio potpune izgrađenosti Trga, da pretstavlja spoj i reper za orijentaciju. Pri tome sam zanemario stanje na trgu.

Na njemu se dogodilo skladište raznih arhitektura, ponajviše suviše skromnih i jeftinih, sa neprimjerenim rekonstrukcijama – adaptacijama (nekadašnji „Jadran“), pokušajima kubizma („Borovo“), neoklasicizma („Modna kuća“), objekti na skalama kod *Sahat kule*...čak je i osovina trga, determinisana skalama, iskošena u odnosu na objekte i trg.

Niko ne zna zašto, ali to je ambijent sa kojim su se Novljani saživjeli, koga su zavoljeli i sve što ne bi ličilo na to za njih, ne baš sve, bilo bi ružno, neprihvatljivo. Ovdje se nije moglo odbraniti od profanosti.

Grafitna olovka na hameru

Očekivao sam sveobuhvatnu raspravu o ovom predlo-
gu, mogla je to da bude prekretnica za grad, a dogodilo
se da bude za mene.

Organizovana je stručna rasprava u Radničkom univer-
zitetu. Trebalo je grad spašavati od mene. Prethodno je
„javnost“ pripremila „teren“, sloganom da im niko sa
strane ne treba krojiti kapu, da mi iz unutrašnjosti ne
osjećamo Mediteran, da nadobudni arhitekti ne respe-
ktuju ambijent ...

Ono što nisu znali jeste da je dobar arhitekta dobar i na
Sjevernom polu i na Ekvatoru, pa i u Herceg Novom.
Ako je loš – loš je svugdje, pa i na ovoj lokaciji. Ali,
nisam imao sa kime da se provjerim. Diskusiju nisu
vodili afirmisani arhitekti. Bilo mi je teško naći jezik kojim

ARHITEKTURA ?

bih objasnio šta je arhitektura, recimo, jednom opštinskom činovniku ili predsjedniku Izvršnog odbora Skupštine, Komiteta ...

Punih osam sati je trajala rasprava i na kraju je zaključeno da odluku o struci donese Izvršni odbor SO-e. Političari i umjetnost?! Donesena je onakva odluka kakvu su programirali.

Projekat je srušen, grad je spašen.

Tempera na kaširanom ozalidu

Kako da objasnim onima, koji nisu mogli da me shvate, a nisu ni željeli da me čuju, da je arhitektura uslovljena duhom vremena, dubinom prošlosti, poznavanjem sadašnjosti i predviđanjem budućnosti.

Arhitektura treba da nosi pečat prostora i vremena, što zahtijeva da se tradicionalne prostorne vrijednosti transponuju u savremeni arhitektonski izraz, bez uprošćenog oponašanja, ali uz poštovanje mjerila i proporcija okruženja. U tome je suština arhitektonske imaginacije.

Prostorna umjetnost mora da bude u harmoničnoj korelaciji sa ambijentom i da odgovara na složene zahtjeve urbanizma, oblikovanja i arhitektonske kompozicije.

U ovom pokušaju hodao sam po ivici provalije.

Narod kaže: „Nije svako zlo za zlo“. Potpuno sam se dozvao, raskrstio sa svojom naivnošću i vjerom u ljude koliko sam mogao, shvatio da projektovanje treba uraditi prvo u „javosti“ pa onda na papiru, da moram na diplomaciji koristiti gro vremena predviđenog za projektovanje i, što je najvažnije, da moram u recenzione komisije za svaki značajniji objekat angažovati eksperte sa čitavog područja Jugoslavije, kako bih zaštitio struku, a i sebe.

To je bila stvarna prekretnica i zaista sam sa budućim projektima uspijevaao zahvaljujući tome što sam imao struku iza sebe. A i tada je „javnost“ putem svojih arhitekata i „eksperata“ istrajavala u dušebrižničkim poslovima...

Tada su se donekle poštovala autorska prava, a onda je došlo vrijeme kada ni opštinski činovnici nisu znali u kom je službenom listu izašao takav zakon.

Fijasko ovoga objekta prokrčio je put za projektovanje takođe značajnog objekta: *Dvorane „Park“*, koji sam „diplomatski provukao“, vršio nadzor i na kraju za trud bio nagrađen.

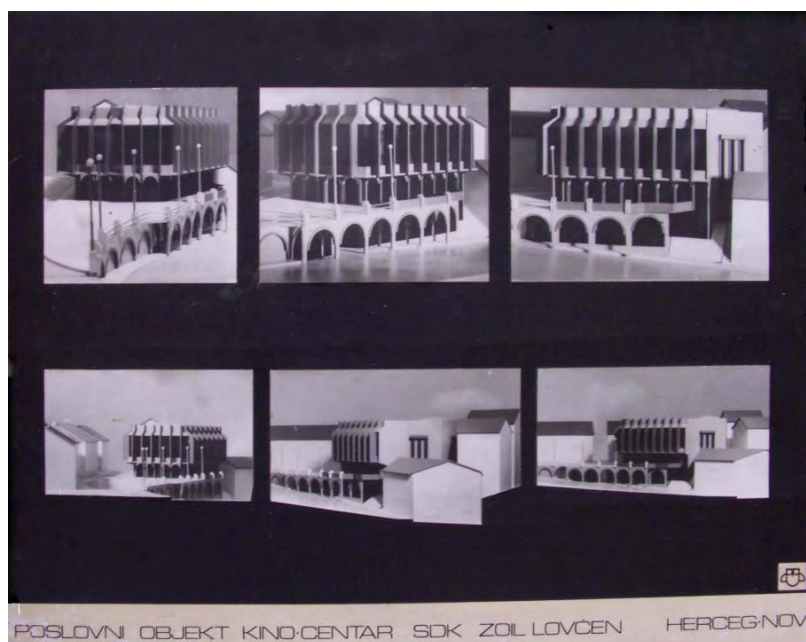
Stalni stručni nadzor na značajnim objektima arhitekta nikada ne smije da prepusti drugima, ne samo zbog izvođača, investitora i trgovaca, koji će sve prilagoditi svom profitu i zakinuti gdje god im se ukaže prilika, pa i „javnosti“, koja nikada ne odustaje od svemogućeg miješanja u tuđi posao, nego zbog toga što je ***arhitekta po prirodi posla režiser gradnje, a ne samostalni umjetnik poput slikara, kome se na platnu niko ne miješa u posao.*** Arhitekta na papiru stvara djelo, koga zanatlije završavaju u prostoru. Tu su umiješani inženjeri raznih struka, majstori, pravnici, ekonomisti, menadžeri... ***Arhitekta na objektu je jedan od najvažnijih posrednika između kapitala i radne snage.*** Tu mora da se nađe autor da svojim prisustvom tumači projekat i kontroliše konačno oblikovanje objekta. Projektantski nadzor često biva nedovoljan.

Sva diskusija se svodila na to da je *matrica starog grada* podloga za sva rješenja, ali kakva, ne zna se. Valjda su mislili na oponašanje.

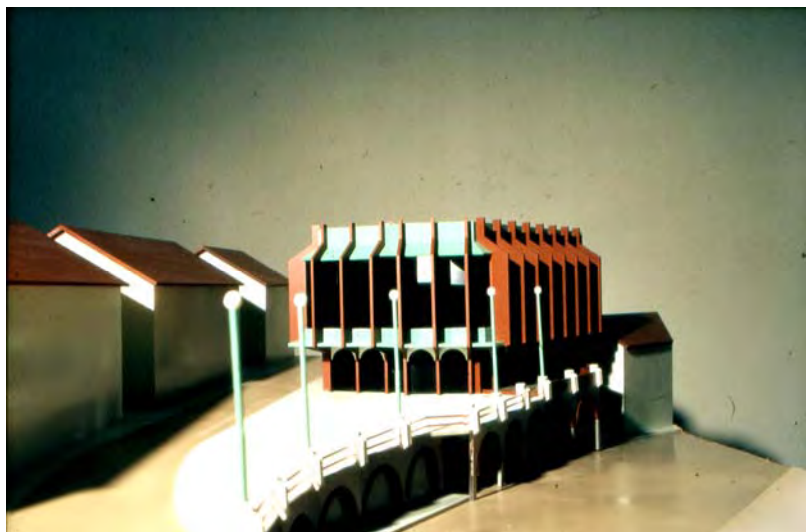
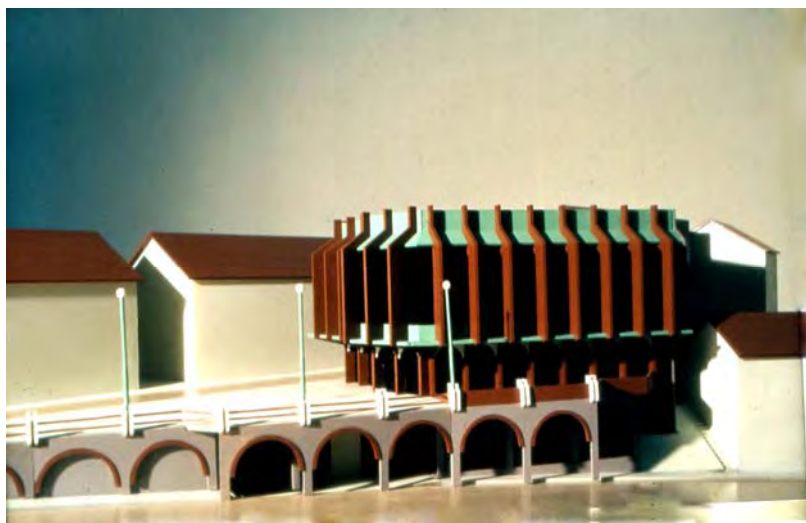
Sumirao sam diskusiju i svela se na to da ovo rješenje po mišljenju prisutnih nije primjereno matrici. A šta je sa sakralnim objektima? Jesu li crkve u središtima starih urbanih jezgra građene poput seoskih objekata ili su bile nešto više od toga?! Zar i ovo nije jedna vrsta hrama?

Zar i ovaj objekat treba svesti pod kriterije proste skorojevičke arhitekture?

Ovo je bila samo ideja, začetak iz koga je nakon dodatnog napora, mogao da stasa projekat. Uostalom, samoprovjeravanje je neminovnost. Nisam isključiv. I kada bude završen objekat, ja i tada posmatram kritički i razmišljam da li sam mogao nešto, ili sve skupa, da uradim drukčije. Možda bih kroz dalji rad i promijenio neke elemente, možda bih i kubus drugačije modelirao, ali mi nije data prilika. Strah „javnosti“ je bio prevelik. Ja je razumijem.

ARQUITECTURA ?

Radeći na slici, shvatio sam da treba posmatrati mnogo više nego raditi na crtežu, boji, detalju, valeru... Ponekad posmatram sat vremena, a „slikam“ nekoliko minuta. Slikam pod navodnicima stoji, jer je i posmatranje slikanje. Čak i važnije od „oranja“ na platnu. To je uočavanje, osluškivanje i razmišljanje, neminovno i za pisanje, muziku, arhitekturu...

Događa se da slika nije gotova iako je sve islikano što je zamišljeno i kvalitetno onoliko koliko se moglo, ali joj nešto nedostaje. Tako je i sa objektom. To „nešto“ se javlja samo od sebe, a često nikada. Događa se i da sliku odložim, jer me izmorila i nakon par mjeseci, kada je pronađem u depou, vidim da se sama završila. I ranije je bila gotova, ali od zamora nisam mogao da shvatim. Racio je zatajio, a neophodan je kao kontrola. Ne može se sve prepustiti talentu i mašti. Tako biva i sa objektom.

Razlika je u tome što sliku mogu da odložim, a projekat ne. On ima svoj rok i razmišljanje se uvijek prekida, ponekad upravo pred iznalaženjem optimalnog rješenja. Tu arhitekta mora da bude odlučan, da osjeti vrijeme pravog trenutka.

Arhitektura nije za svakoga. Ona je za predisponirane sa izuzetno jakim nervima, obdarenim strpljenjem, sklonim žrtvovanju i sposobnim da otrpe poraz, kako bi sačekali pravi trenutak i eksplozivno se dokazali. U stvaralaštvu arhitekta je pomalo i poeta, sociolog, psiholog, istoričar, konstruktor, tehnolog...

Ovo donekle govori kako se stasa u arhitektu i sa kakvim se sve „vîlama“ mora boriti. Svakako se mora dogoditi beba - arhitekta. Kažu da je i broj otkucaja srca rođenjem određen. Poželjno je bebu šetati asfaltom, kako bi na vrijeme osjetila „urbani šmek“. Miris pokošnog sijena širi pluća, uzbuđuje nostalgicare, valja ga upisati u sjećanje, ali samo urbana sredina omogućava svestrano obrazovanje, neminovno za ovakvu djelatnost.

Već u starijim razredima osnovnog obrazovanja trebalo bi da pokaže zanimanje pa i sklonost za umjetnost, posebno za graditeljstvo. U srednjoj školi da se oduševljava beletristikom i da mu geometrija i trigonometrija otvore put ka razmišljanju o kosmosu. Literatura će ga brzo uvesti u svijet vječne tajne, jer sve religije svijeta gledaju u nebo i najvredniji spomenici kulture su građeni u tu svrhu. U tome je arhitektura najbliža Bogu.

Poželjno je da dosta putuje ili bar da Internet koristi za hod kroz istoriju. Ukus treba formirati studirajući stare civilizacije, kod kojih se jedan stil u gradnji oblikovao hiljadama godina, pa sve do danas, kada se stilovi mijenjaju poput košulja.

Dok studira, obavezno mora da obilazi svijet i lista stranu literaturu. Knjiga je ipak nezamjenljiva. Može da je čita kad hoće, koliko hoće, bez elektrike, ležeći, stojeći...

Nakon fakulteta mora početi sa stažom. Na Zapadu, kome smo predani, različito se kreće u proizvodnju. U Americi je moguće stažirati i po deset godina bez ikakve naknade, raditi danonoćno, jedva preživljavati, ali nakon dobijanja sertifikata tako prestižne kuće, za tri godine može da se obogati. Moguće je stažirati samo dvije godine i u manje poznatoj kući, ali do afirmacije je dug put, a često i nedostižan.

U moje vrijeme dovoljno je bilo odraditi tri godine uključujući i pripravnički staž za dobijanje licence, jednako vrednovane kao i kod zaposlenih nezavisno o godinama provedenim na poslovima projektovanja. Nije ni to bilo loše: ko zna – zna, ko može – može.

Tek nakon odrađenog staža kreće u svijet arhitekture i treba mu mnogo sreće da ga zapadne značajniji projekat, bilo direktnom narudžbom ili osvajanjem nagrade na konkursu. To otprilike znači da su trenutno bili zauzeti afirmisani arhitekti, a investitoru se žurilo ili da na konkurs slučajno nije stiglo bolje rješenje pa mu se ukazao svijetli trenutak.

Tada nastaju problemi, mada je osposobljen umno i fizički da se nosi sa njima. Počinje hod po trnju. *Per aspera ad astra.*

U fazi gradnje često nije u prilici da utiče na njen tok, a kada je objekat završen, na njemu se ne može ništa mijenjati. Zato, dok je još na papiru, mora studiozno da se ponaša i temeljito pripremi gradnju. Kada krene gradnja projektantska priča je završena.

Sve što nije urađeno kako treba prvo pada na leđa arhitekta, čak ga optužuju i za konstrukcije, probijanje investicije...

A tek kritičari? Korisnici?

Ako sve uspije da preživi, može se ponadati da će postati arhitekta.

ARHITEKTURA ?

Izgrađeni objekat

HOTEL „CENTAR“ Izala

(Centralni dom ratnih vojnika invalida)

RESTORAN

Ovaj objekat izdvajam od ostalih hotela na kojim sam radio, jer sam se bavio samo rekonstrukcijom postojećeg objekta, enterijerima, dogradnjom restorana i projektovanjem i izgradnjom plaže sa mulom.

Objekat je u više navrata dograđivan, tako da je sastavljan od različitih arhitektonskih formi. Jedan aneks skoro potpuno liči prethodno izgrađenom hotelu na francuskoj rivijeri, što je prikazano i u stručnoj literaturi, drugi i treći razlikuju se u rasterima i nizu elemenata...

ARHITEKTURA ?

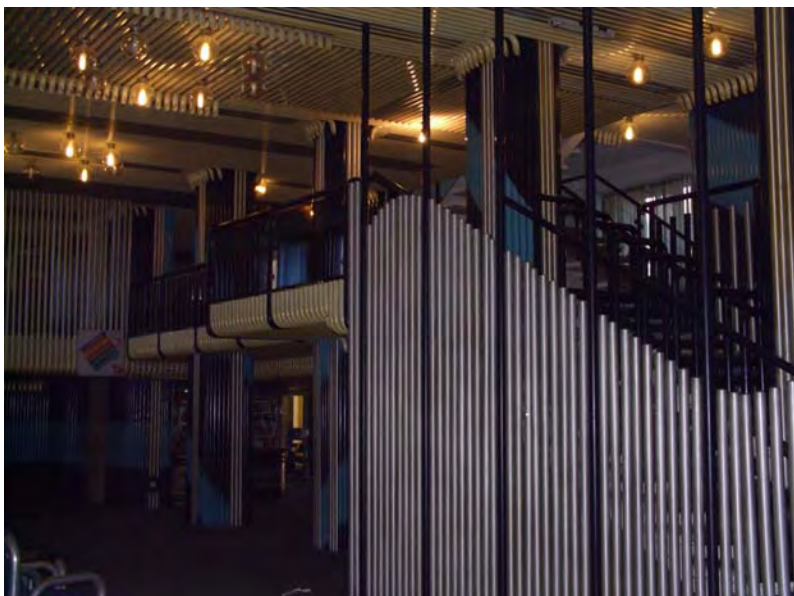
Ono što sam morao radikalno da urušim bijaše spoj svih dogradnji i to u centralnom holu u kome su i visine bile različite, u jednom dijelu nedopustivo male (220 cm). Odmah se pojavio problem termotehničkih instalacija. Kako ih izvesti, a da se koliko – toliko sa visinama ostane u propisanim parametrima? Splitski „Monter“ je predlagao klasično rješenje po kome bismo imali iznad restorana, čija je dogradnja predstojala, kanal kroz koji bi mogao da prođe „fíćo“, a i kroz restoran i holove bilo bi problema. To je pomoću fenkojla majstorski riješio Vasilije Slavić, dipl. ing. mašinstva, zato ga ovdje i pominjem. Omogućio nam je da rekonstrukciju solidno izvedemo.

ARHITEKTURA ?

Drugi problem je bilo stepenište nedovoljne širine, pa sam dodao još jedan paralelni krak, tako da se iz ulaznog hola u hol u prizemlju moglo silaziti desnim krakom, a uzlaziti lijevim, gledano iz hola. Posmatrao sam goste kako to rade i dijelio sam ih na one što shvataju saobraćaj i one što ne poštuju desnu stranu. Ipak, problem je bio riješen.

Kako u vanjskom izgledu pomiriti različita projektantska pisma, kako povezati različite kubuse i po veličini i po obradi? Da li ubaciti još jedan elemenat različit od ostalih, ali dovoljno protežiran po objektu da bi mogao stvoriti privid jedinstvene cjeline? Mnogo „da li“ sam postavljao. Ograničena investicija na kraju se pojavila kao uzak okvir.

Uradio sam moguće. Ostvario sam jedinstvo enterijera i eksterijera tako što sam čitavo prizemlje sa dograđenim restoranom zastaklio zadimljenim vakumiranim staklom značajnih dimenzija. Odslikavanje vrtova i

ARHITEKTURA ?

okolnih objekata stvaralo je iluziju povezanosti sa ambijentom, a enterijer se „našao“ u vrtu.

Zbog kratkog roka za gradnju, a čitav radni vijek sam bio u „kratkom roku“, direktor *Doma invalida* (popularni naziv) Branko Stijepčić mi je sugerisao da još tokom projektovanja izaberemo firmu koja će raditi enterijere, kako bismo na vrijeme sve detalje uskladili. Takve prilike su jedinstvene i kao najpovoljniju firmu odabrali smo sarajevski „Lik“. Dao je korektnu ponudu, imao je izvanredne reference, čak su njegova dva majstora bili članovi Udruženja likovnih umjetnika BiH.

Zadatak za enterijer je glasio: „Napraviti restoran kakvog nema u Jugoslaviji“.

Znao sam šta to znači. Investicija je bila fiksna. Branko je imao puno povjerenje u mene i valjalo je to opravdati. A bio je to i poseban izazov.

Odmah sam stupio u kontakt sa „Likom“, poslali su mi svog arhitektu Boba Zirojevića, čovjeka izuzetnih živaca. Strpljiv, na momente neozbiljan, ali zaljubljenik u posao. Zajednički smo tražili izlaz za restoran. Često je putovao za Sarajevo i negdje između Mostara i Metkovića ugledao veliku hrpu metalnih cijevi. Izgledalo je da su uskladištene na duže vrijeme. Zainteresovali smo se za njih, bile su vanstandardne i za prodaju. Cijena izuzetno povoljna. Odlučili smo da ih otkupimo i da od njih napravimo kompletan enterijer.

Bila je to Bobova, izgledalo je, suluda ideja, ali ja sam je prihvatio i tako se našao u projektantskoj priči sa punom odgovornošću, jer sam prema investitoru jedino ja bio eksponiran. Branku ništa nismo govorili, ali smo znali da budno prati šta nas dvojica radimo.

Projektovali smo sve elemente fiksnog i mobilnog enterijera od cijevi: zidne obloge, spuštene plafone, stubove, stepenišne i galerijske ograde, šank, stolove, stolice, pepelnice, žardinjere, rasvjetna tijela, jednom riječju – sve osim staklenih površina i poda, koga smo pokrili „Hojgom“ nabavljenom u Čehoslovačkoj. Unutrašnje pregrade su takođe od stakla, a vrata klizna sa fotočelijom, prva takve vrste u Herceg Novom.

Obrada cijevi je bila različita od lakiranih u dvije plave boje (tamnija i svjetlija) pa do satiniranih. Tapacirung je takođe u plavoj boji, osim u ekskluzivnom salonu; cijevi su satinirane i premazane „zlatnim“ lakom, a tapacirung je crni.

Da bismo bili dosljedni u obradi, angažovali smo i likovnog umjetnika Veska Perunovića da na zidnim platnima, koristeći cijevi direktno izvede motive iz NOB-e, a po sopstvenom viđenju. I on je imao punu slobodu kreiranja.

Sve je išlo svojim tokom bez ikakvih problema dok nisu novinari ušli u objekat u trenutku kad se u njemu varilo stotine različitih cijevi i objavili da se *Dom invalida*, adaptira u rafineriju. Bilo je za očekivanje da će „javnost“ skočiti na noge. Do tada ništa nije bilo vidljivo široj publici. Mislim da je Brankov autoritet bio nepremostiv za „javnost“, a i mi nismo ništa demantovali. Svi radovi su završeni na vrijeme, a ugrađeno je oko 20 kilometara cijevi.

Od samog početka mog rada u Herceg Novom (1.jul 1971.) ukazala mi se prilika za druženje sa izuzetnim intelektualcem Ilijom – Išom Pušićem, magistrom arheologije. Bio je saradnik na izradi urbanističkih planova. Neprestano je istraživao, čovjek zavidnog opšteg obrazovanja i kulture, rado viđen u našem društvu.

Došao je pred sami završetak enterijera sa idejom da idemo na Maltu da snimimo crkvu iz IX vijeka. Prihvatili smo, a tu su se zadesila i dva inženjera iz Savezne Udbe, konsultanti na projektu MUP-a i arhitekta Zirojević. Svi zajedno smo otišli na Maltu, začas premjerili i fotografisali crkvu i onda čitav dan slavili kod divnog domaćina Špira Špirta. Beograđani su na kraju domaćinu čestitali krsnu slavu i zahvalili se na pozivu, mada

mislim da je samo trpeza bila slavska, kao i atmosfera zahvaljujući uvijek raspoloženom Išu.

Sjutradan u novinama je osvanuo prilog: „... *specijalni stručnjaci iz Beograda i Sarajeva, zajedno sa arheolozima i inženjerima iz Herceg Novog otkrili nepoznatu crkvu na Malti...*“

OBALA

Uređenje obale u Igalu zahtijevalo je adaptaciju i dogradnju terase - bašte postojećeg restorana na plaži i izgradnju mula za pristan manjih plovila. Mulo je trebalo da obezbijedi dodatne površine pješčane plaže, mandrač - lučicu za nekoliko čamaca i površine obložene kamenom, kao kvalitetniji dio plaže za boravak. Bašta je trebalo da obezbijedi poseban prostor za konzumiranje hrane i pića „pod vedrim nebom“ sa pergolama, kao i prostor za održavanje zabavnih priredbi itd.

Pored impliciranja raznih sadržaja: roštilj, rekviziti, sanitarni čvor za potrebe plaže, a sve u posebnim prizemnim objektima, odlučio sam da ubacim i jednu fontanu.

Sve detalje sam isprojektovao tako da su elementi pergole korespondirali sa arhlama, nosačima tuševa, kandelabrima... Pergolom sam povezao i dodatne prizemne objekte sa slobodnim međuprostorima za ulaz na terasu i plažu i ove usmjerio prema promenadi - širokoj stazi popločanoj kamenom, koja je vodila prema mulu. Predvidio sam i mjesto za spomen ploču na kojoj bi pisalo da je baštu posjećivao i Maršal, ali ploča nikada nije postavljena.

ARHITEKTURA ?

Sve površine su obrađene štokovanim kamenim pločama, a ivice mula masivom 50/60/40 cm. Fontana, kao i ostali dekorativno - funkcionalni elementi su rađeni od „vještačkog kamena“ – kamene sitneži od aranđelovačkog bijelog mermera, bijelog cementa i nešto oblutka.

Konstruktivni elaborat za mulo je radila specijalizovana kuća za podmorske radove „Obala“ iz Splita i to je bio obrazac kako treba temeljiti konstrukcije u plitkim vodama sa naglaskom zaštite od isisnog vala. Radove je izvodilo preduzeće „Beton“ iz Ploča.

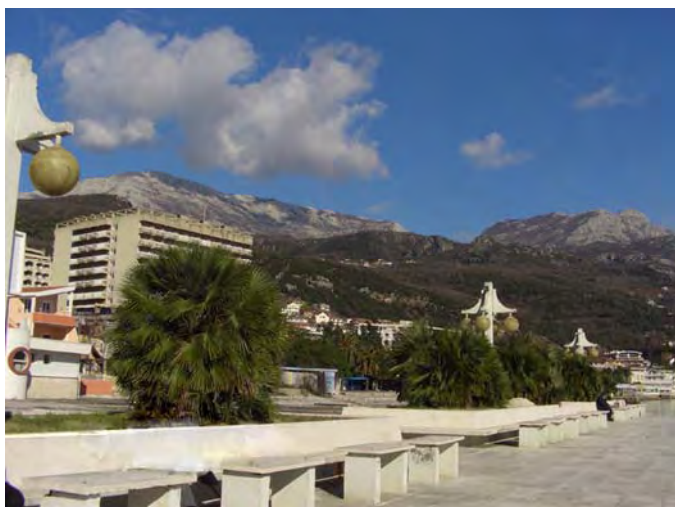
Restoran i obala su primjer moje opsjednutosti modelacije jednog elementa u rješavanju cjelokupnog prostora – spoj funkcije i estetike. Arhitekturu sam shvatao kao naglašeno estetsku kategoriju, što se vrlo često zapostavlja pod pritiskom nemaštine i u materijalnom i duhovnom smislu.

ARHITEKTURA ?

Uvijek sam nastojao da objekat oplemenim funkcionalno – dekorativnim elementima. Nikada pro forma, bez ikakvog utilitarnog razloga. Arhitektura radi arhitekture? Nikada!

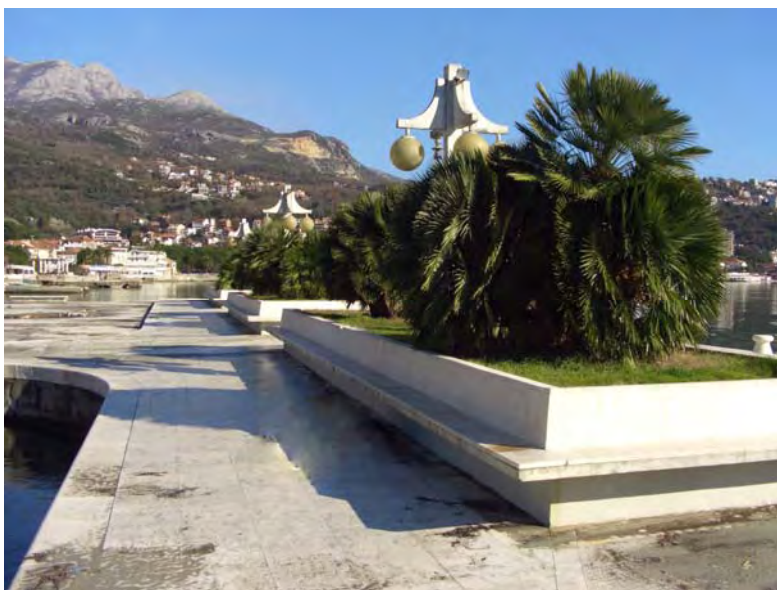
Krajem prošlog i početkom ovoga vijeka vidljivo je pomodarstvo proisteklo iz nemoći dosljednog stvaranja arhitekture, pa se na objektima, pored upotrebe glamuroznih materijala, vide kojekakvi elementi čudnih oblika, posebno na zadnjoj etaži, završecima krova, pa čak cjelokupnoj konstrukciji objekta, sa potpuno nepotrebnim stubovima, gredama, transparentnim pločama, šupljim balkonima i sl.

ARQUITECTURA ?

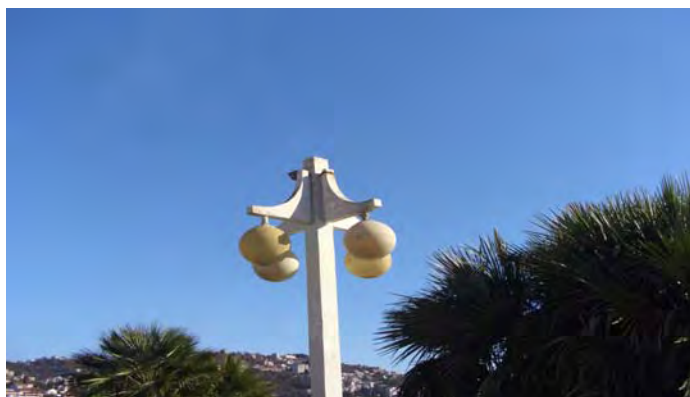

ARHITEKTURA ?

Ono što sam posebno želio je formiranje zelenih površina udaljenih od obale oko 80 m. Tako sam na mulu napravio veće zelene površine ograničene bancima – kamenim klupama, postavio sam i stolove, kao i bitve od kamenog masiva.

ARHITEKTURA ?

ARHITEKTURA ?

RASPAD SISTEMA

Nekoliko godina pred rat trebalo je u Podgorici graditi poslovni objekat sa nizom sadržaja, po sistemu samodovoljnosti. Pored garaža predviđala se i pumpa za gorivo, potpuno kondicioniranje vazduha, na krovu heli-drom...

Materijali i obrada trebalo je da prate najsavremenija tehnološka dostignuća, danas bi se reklo: High tech.

Završio sam idejni projekat, investitor ga je prihvatio, a događaji koji su slijedili pregazili.

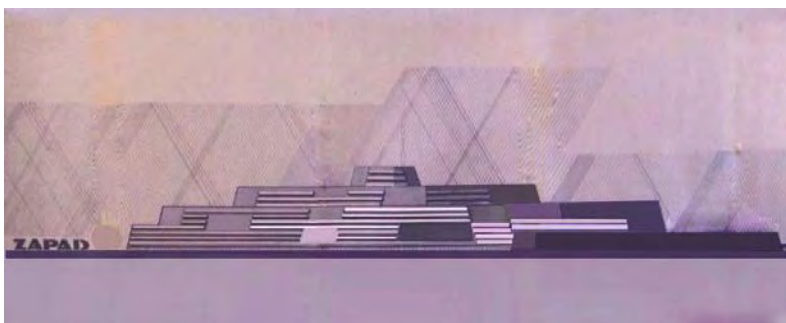
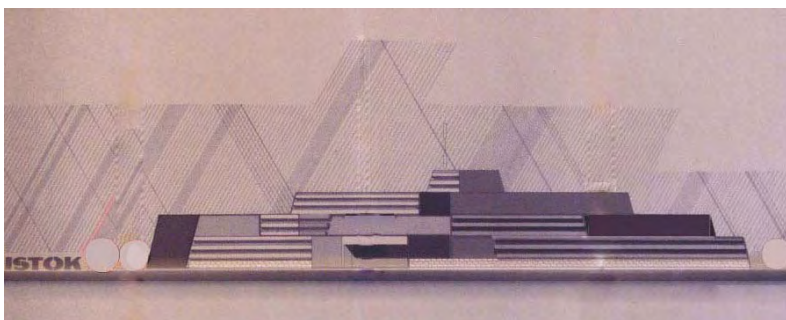
Nisam uspio da trag svoga rukopisa ostavim u glavnom gradu. Nije to jedina neostvorena želja. Život je sličan bosanskoj kafi: u jednoj ruci kocka šećera u drugoj kafa – malo gorko, malo slatko.

Tužno je kada ideje propadaju, ne zbog toga što su loše, nego zbog vremena u kojem su nastale. Arhitekta se potroši uzalud, a nije moguće istu ideju plasirati na drugom mjestu.

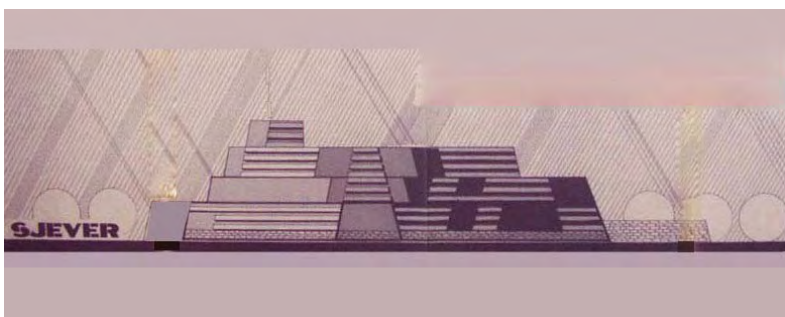
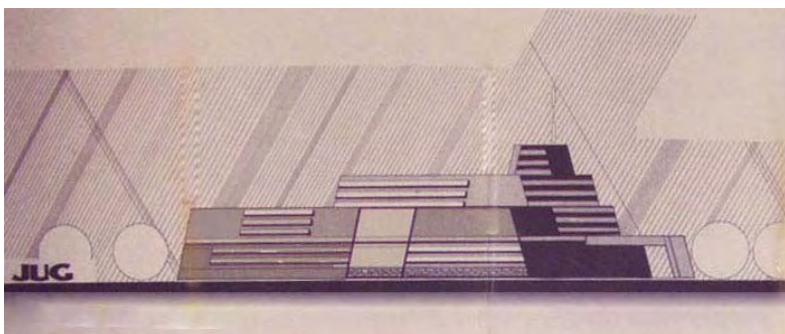
ARHITEKTURA ?

Ne postoje dva identična lokaliteta.

Moguće je samo koristiti preživljeno iskustvo. Treba koristiti i tuđa iskustva, ali ne doslovnim preslikavanjem, plagijatima, nego daljom razradom. Zato i postoje škole.

ARHITEKTURA?

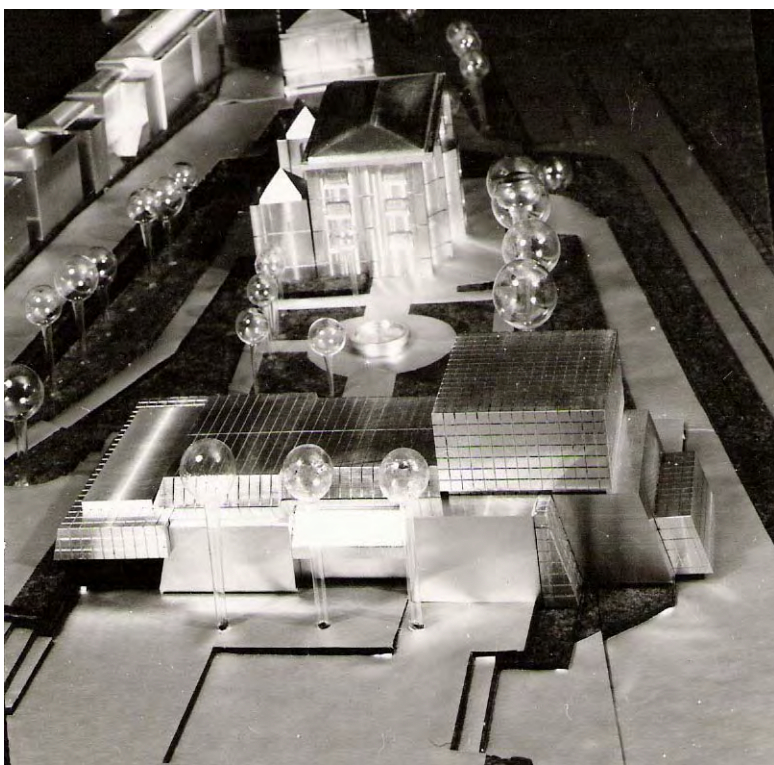
Ovo je još jedna potvrda životnosti arhitekture.

Slikar može da slika skoro žmireći, pijanista svira tipkanjem dirki, a da ne mora da gleda, pa čak ni da čuje, gluv može da komponuje.

A arhitekta mora da radi otvorenih očiju i da čeka hoće li društvo da realizuje njegovo djelo.

ARHITEKTURA ?

DVORANA „PARK“

Maketa

Nakon što je propao projekat na Taxi stanici, valjalo je ponuditi drugo rješenje za aktuelne sadržaje, posebno za bioskop. Nositelj svih poslova je bilo Kino „Orjen“ i prisniju saradnju sam usmjerio na tu firmu. Stekao sam povjerenje direktora Mija Škobalja i krenuo u nešto dugoročnije planiranje.

Prvo je trebalo inicirati izmjene i dopune DUP-a, zatim predložiti lokaciju za objekat sa nekoliko sadržaja, ali prevashodno za bioskop. Bilo bi neracionalno jednu od najkvalitetnijih lokacija potrošiti samo za bioskop, pa sam predložio višenamjensku dvoranu. To je značilo da treba odvojiti sredstva i za pozornicu, garderobe i niz pratećih prostorija. Investicija je bila skućena i još uvijek neizvjesna.

Tvrdio sam da urbanistićkim planom treba predvidjeti maksimum, a vrijeme će pokazati svoje.

U svemu nam je pomogao zemljotres. Sa lokacije je uklonio postojećii objekat ugostiteljsko – turistićkog preduzeća „Boka“. Osim toga vezali smo se za rješenje prof. arh. Nikole Dobrovića po kojem je na tom mjestu predvićen sličan sadržaj. Plan je usvojen.

Dvorana je ostala prikraćena za glavni hol, što ga je, po mojoj zamisli, trebalo izgraditi na mjestu montažnog objekta samoposluće, koji i danas tamo egzistira. U tome dijelu bio je predvićen reprezentativni ulaz u dvoranu, sa fontanom i nizom sadržaja, odvojenim ulazom

u kafanu, na galeriji izložbeni prostor itd. Samoposluga je trebalo da bude u suterenu.

Nažalost, neko je u opštini privremenu dozvolu pretvorio u trajnu i tako eliminisao dosljedno oblikovanje čitavog kompleksa. Sadašnji glavni hol Dvorane trebalo je da bude foaje. Postoji mogućnost takvog rješenja ali, posmatrajući događanja i koordinaciju među relevantnim činiocima u planiranju, nisam optimista.

Prišao sam izradi idejnog projekta. Prethodno sam obezbijedio respektivnu recenzionu komisiju. Prvi nesporazumi su krenuli kod formiranja projektnog zadatka oko kapaciteta gledališta. Stav investitora je bio maksimalno 250 sjedišta. Kao problem javila se i manja sala za održavanje književnih večeri, kamernih koncerata, bioskopskih projekcija sa osmomilimetarskih traka, manji bife za predah u raznim aktivnostima...

Uradio sam idejni projekat sa navedenim sadržajima, a za potpuno kondicioniranje vazduha predviđen je prostor ispod gledališta i prvi put u Herceg Novom sistem toplovodnih pumpi. Agregat je predviđen za korišćenje zajedno sa poštom i nalazi se na dovoljnoj udaljenosti kako bukom ne bi ometao priredbe.

Projektom sam predvidio gledalište od oko 300 sjedišta, ali sa površinom sale i za veći broj. Pozornicu sa 22 cuga i portal predvidio sam značajnih dimenzija, a i rotaciona pozornica je imala mogućnost postavljanja pet scena. Idejni projekat je usvojen.

Kod izrade glavnog projekta već sam bio u povoljnijoj situaciji. Javile se želje i sugestije da broj sjedišta u sali bude 300–350 ako je moguće uklopiti, a da se horizontalni gabarit objekta znatno ne mijenja. To sam već bio obezbijedio i gledalište je dobilo 450 sjedišta.

Dok smo razrađivali projekat, vršen je pritisak na mene da ne ostavljam središnje prolaze jer se gubi 30 dragocjenih mjesta, a uporno su tražili da ubacim galeriju sa još 150, ali je bilo kasno. Konceptcija objekta nije dozvoljavala takvu dopunu. Trebalo bi da se radi potpuno novi projekat, a za tako nešto nije bilo saglasnosti ni sredstava. Osim toga već su u razradi bili detalji enterijera, a u skladu sa elaboratom za akustiku, koji je uradio prof. arh. Kurtović iz Beograda.

Značajno je napomenuti da su kroz korišćenje objekta svi izvođači imali samo pohvale za akustičnost.

Dok ovo pišem, neki stručnjaci me animiraju za galeriju, čak i autor konstrukcija na dvorani Mirko Balabušić, a ja se pitam: Šta bi bilo da smo ostali na onih 250 sjedišta? To govori da arhitekta mora da bolje sagledava budućnost od neposrednih investitora, mora da bude i urbanista onoliko koliko treba, a to što nisam „proturio“ 600 sjedišta, koliko bi ih danas, nakon dvadeset godina, trebalo, žao mi je, ali ne smatram neuspjehom.

Tada se smatralo da je bolje imati dvije predstave za pojedine priredbe, nego velikim brojem sjedišta stvarati neopravdane troškove, posebno kondicioniranja vazdu-

ha za djelimično ili poluprazno gledalište. Osim toga za duži planski period GUP-om je Herceg Novi projektovan kao grad sa 30.000 stanovnika, a po francuskim urbanističkim normama, prilagođenim našim uslovima GUP-om „Južni Jadran“, pozorište može da održava grad sa najmanje 40.000 stanovnika

Za popunu nedostajućih prostora opredjeljen je objekat tada Muzičke škole, pa je kompleks mogao da cjelovito djeluje. Da bih sve što bolje povezao između dvorane i škole, iskoristio sam sredstva uređenja terena da ostvarim manju otvorenu scenu.

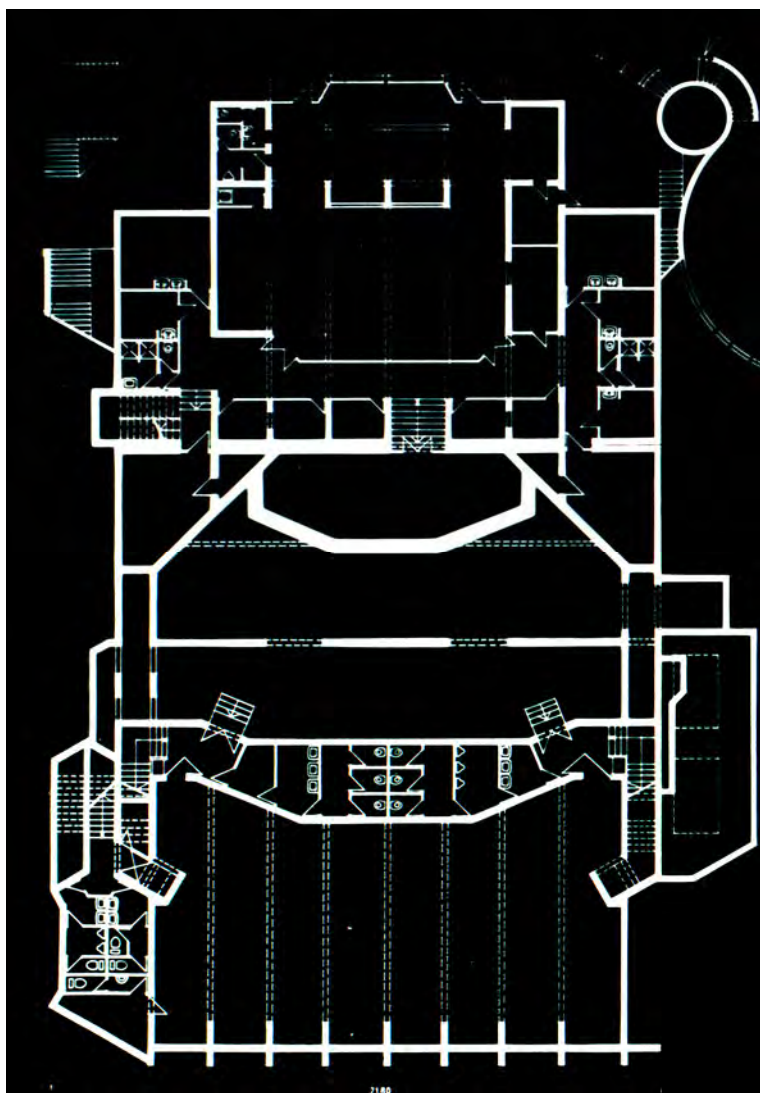
U toku projektovanja apetiti su porasli, a i sastav terena je omogućavao korišćenje podruma ispod glavnog hola. Ideju sam prihvatio i doprojektovao videoteku sa 100 sjedišta. I to se kasnije prometnulo u disco sa 400 posjetilaca, što je, najblaže rečeno, nehumano.

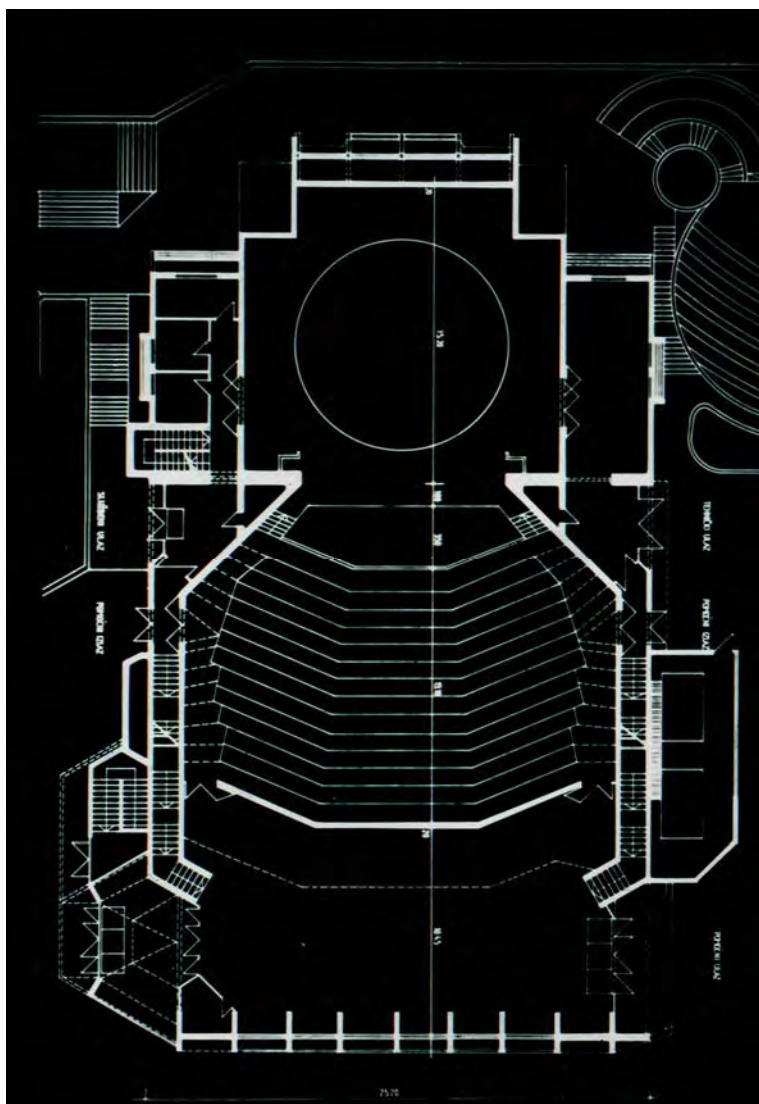
Maketa šireg kompleksa

Analizu projekta ne namjeravam da prikazujem, ali nekoliko detalja ću da navedem. Širina hola je 10,50 m, dubina sale 13,10 a širina 20,00 m, širina proscenijuma 3,50 m, prostor za orkestar od 40 muzičara, dubina pozornice 15,20 m. Širina portala 10,00 m. Obezbijeđene su sve kabine neophodne za bioskopske, pozorišne i koncertne predstave, kao i pojedinačne i skupne garderobe izvođača...

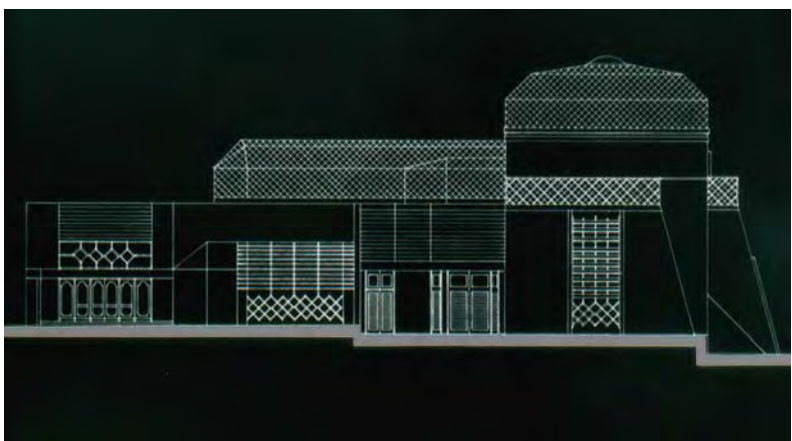
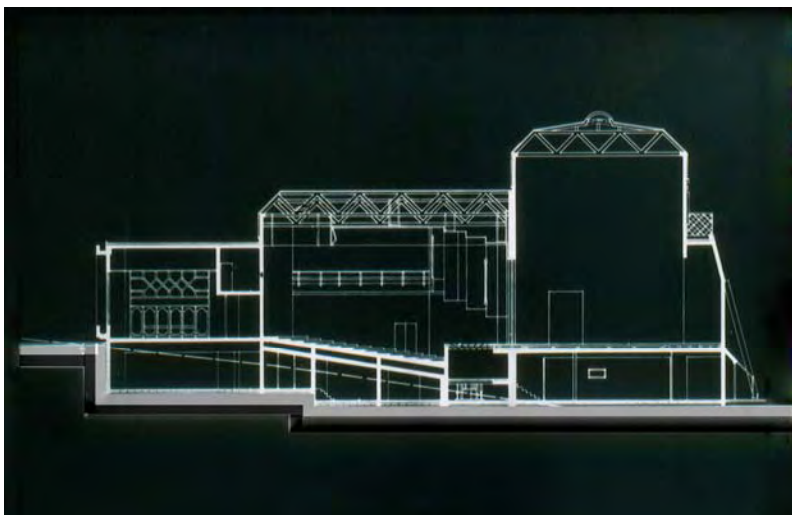
ARQUITECTURA ?

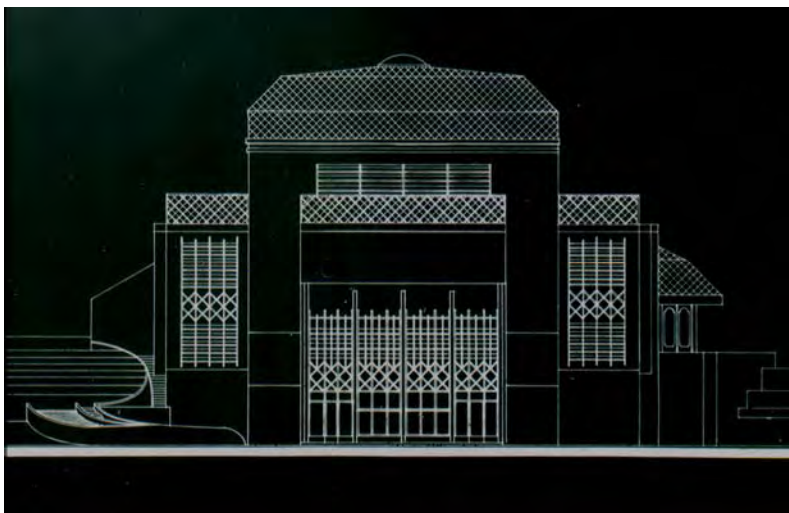
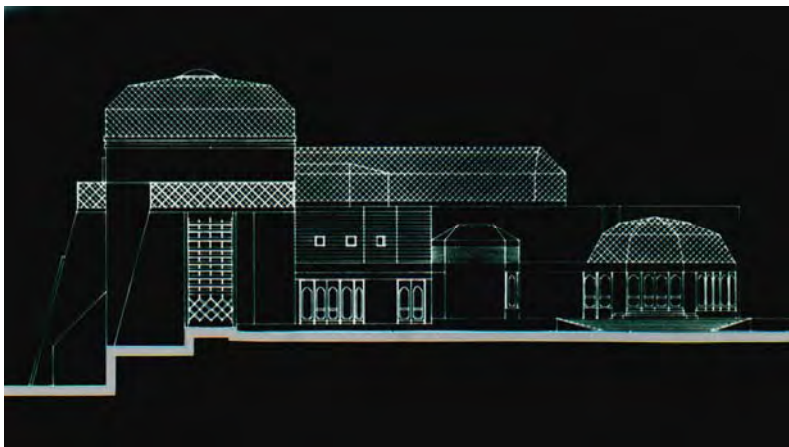
ARQUITECTURA ?

ARQUITECTURA ?

ARQUITECTURA ?

Kada smo radili pozivni konkurs za „Boku“, svi učesnici su obišli dvoranu na kojoj su rađeni završni radovi. Svi su bili vrlo zainteresovani, a samo me prof. arh. Zlatko Ugljen upitao da li sam šemu oblaganja kamenom iscrtao za čitav objekat ili za manju površinu koja se kombinuje. Uočio je nesvakidašnji vez i svidio mu se. Postavio je pitanje i klimnuvši glavom ujedno dao odgovor: „Ovo je vaš vez?“

Počeo sam da vjerujem kako je profesor u pravu.

Vez je u korševima sa naglašenim horizontalama u koje se ubacuju 2-3 kamena manjih dimenzija, a izgled formiraju ploče dužine 2-7 visina korša. Sastavi na svim ivicama se rade pod određenim uglom tako da se stiče utisak zidanja masivom, što dosljedno prati tradiciju zidanja kamenom. To se posebno vidi na kubusima sa zakošenim stranama, gdje se javlja utisak da je svaki ugaoni kamen posebno tesan.

Šta sam mogao da postavim na ovu lokaciju, a da ne narušim osnovne vrijednosti ambijenta: hotel „Boka“ i njegov park? U neposrednoj blizini je objekat pošte, sa modernom koncepcijom prof. Dobrovića. Šmek toga objekta i vezu sa morem daju obloge oblutkom. U pozadini objekti građanske arhitekture. Malo dalje secesija.

U urbanističkom smislu objekat je trebalo da bude reper - pandan tvrđavi Forte mare, a da svojim prisustvom ne umanju ulogu toga objekta.

U arhitektonsko - oblikovnom smislu, cijeneći namjenu, ovaj objekat zaslužuje fizionomiju sakralnog zdanja. Ove dvije postavke bijahu premisa mog svekolikog razmišljanja tokom rada na ovom projektu. Pored toga

trebalo je objekat razbiti na manje kubuse, karakteristične za ovaj grad, a i mnoge druge u primorju.

Utisak što ga posmatrač stekne krstarenjem ovim prostorima je kompozicija manjih kubusa. Naselja uz more liče na niske perli, koje su se tu zadesile slučajno, ali skladno žive sa ambijentom. Svako ima i svoj hram za koji se drži. Ovaj objekat bi trebalo da ima nešto drukčiju ulogu, svakako ne dominantnu u panorami.

Objekat sam postavio dužom stranom okomito prema moru, uvažavajući slobodne vizure.

Peta fasada je izuzetno značajna za svaki objekat. Da izbjegnem utisak zalegle gromade na zemlju, kombinovao sam krovove različite obrade i, koliko je bilo racionalno, različitih oblika i veličine.

Da bih ostvario prisnost sa terenom, objekat sam kaskadno prilagodio padu prema moru, tako što sam dijelove zakosio, kao da daju otpor, odnosno pridržavaju objekat na kosom terenu. Uz sve to trebalo je funkcionalno – dekorativne elemente i po veličini i po obradi ukomponovati da sjenama i međuprostorima postižu određene dubine, ostvaruju transparentnost i tako postižu razigranost i ublažavaju monotoniju široko zategnutih platna.

Ovakvi objekti neminovno skreću pažnju svih društvenih slojeva, a posebno je interesantan intelektualni, dovoljno obrazovan da kritički promatra svaku promjenu u okruženju, pa i odnos između etičke vrijednosti umjetnosti i umjetničke vrijednosti morala. Događa se da tupim moralističkim argumentima, posebno sa pozicija pojednostavljene misli o autohtonom, loše djelo bude proglašeno dobrim i obratno. Ovo se odnosi na onaj dio arhitekture koji nosi obol umjetničke vrijednosti. Neophodno je shvatiti da se vremenom mijenjaju – formiraju estetski kriterijumi. Nije svejedno da li sredstva informisanja široj publici nude laička ili stručna viđenja. Još prije dva vijeka nestala je religiozna osnova, koja je formirala jedinstveni ukus. Nivo ukusa svakog društva zavisi od stepena njegovog svekolikog razvoja.

U vrijeme stvaranja ovoga objekta bili smo otvoreni prema „Zapadu“, studirali smo njihova dostignuća i obavezno bili izloženi pritisku moralisanja „javnosti“. Izgledalo je da ona više zna o estetici, nego oni koji je u pojedinim djelima ostvaruju. Strah od globalizacije već tada je bio široko prisutan.

Važan zahvat kod gradnje ovog objekta smatram presađivanje četiri palme visine 9 do 12 metara, za šta je trebalo izdvojiti značajna sredstva. Danas palme ukrašavaju dio parka „Boke“.

Na kraju sam i kumovao ovome objektu. Dok su na sjednici skupštine opštine raspravljali čije ime da daju, kako su zborili, Domu kulture, ja sam na fasade postavljao natpise posebno projektovanim i urađenim metalnim slovima, a ime je glasilo: DVORANA „PARK“, koje i danas nosi.

ARQUITECTURA ?

ARQUITECTURA ?

ARQUITECTURA ?

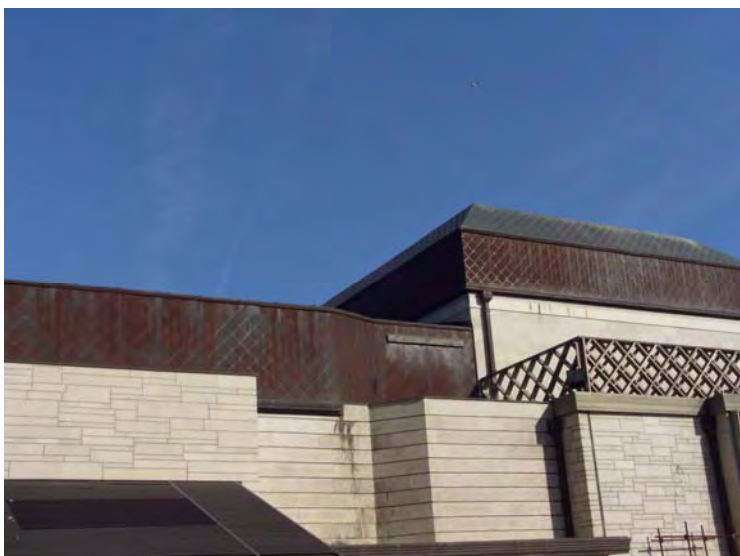
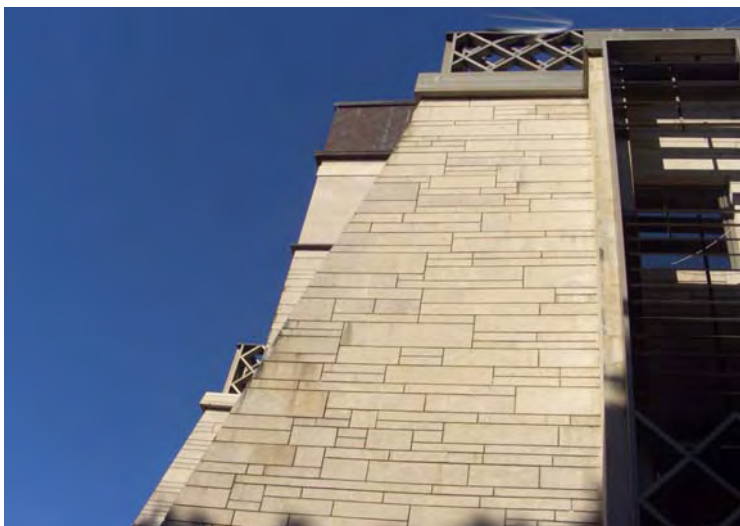

ARQUITECTURA ?

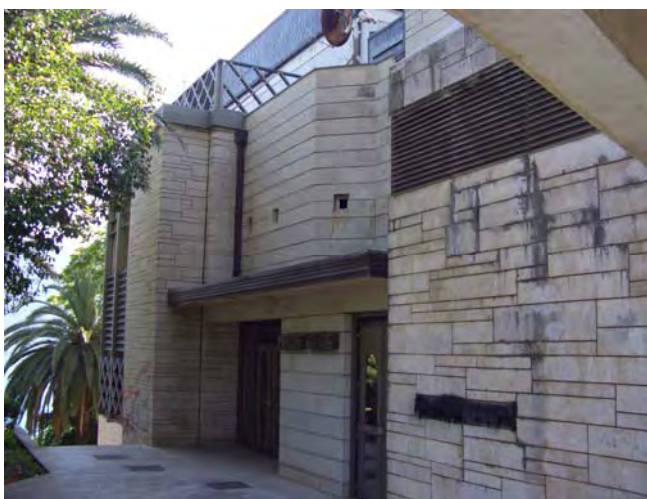
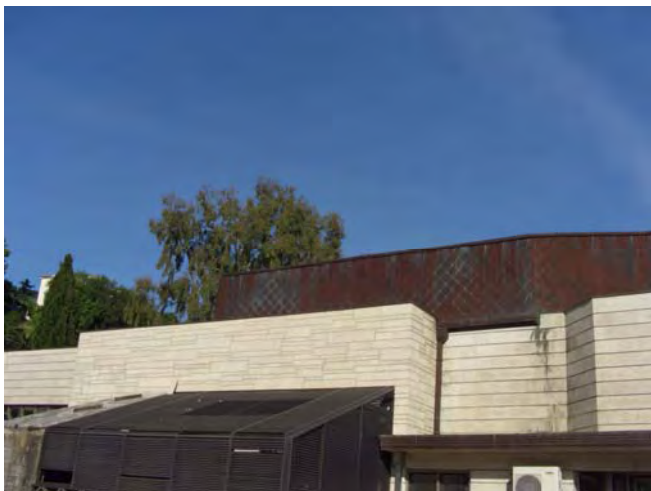

ARQUITECTURA ?

ARQUITECTURA ?

ARQUITECTURA ?

ARHITEKTURA ?

ARHITEKTURA ?

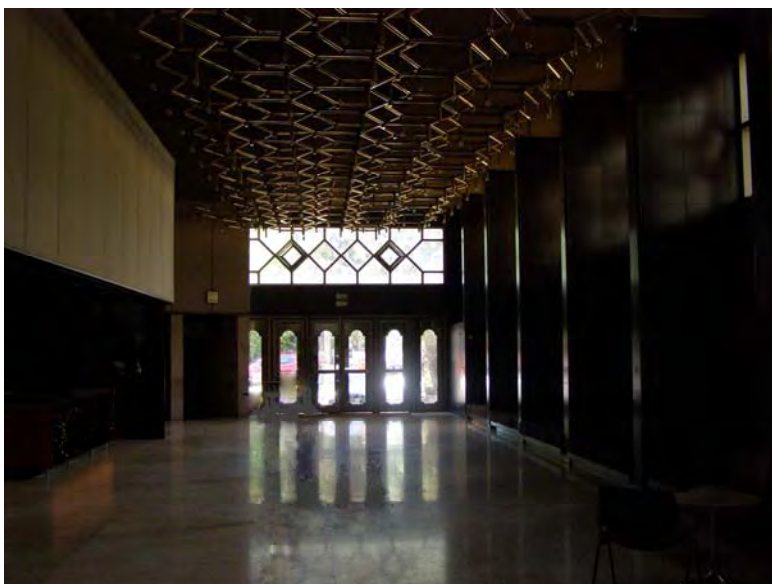

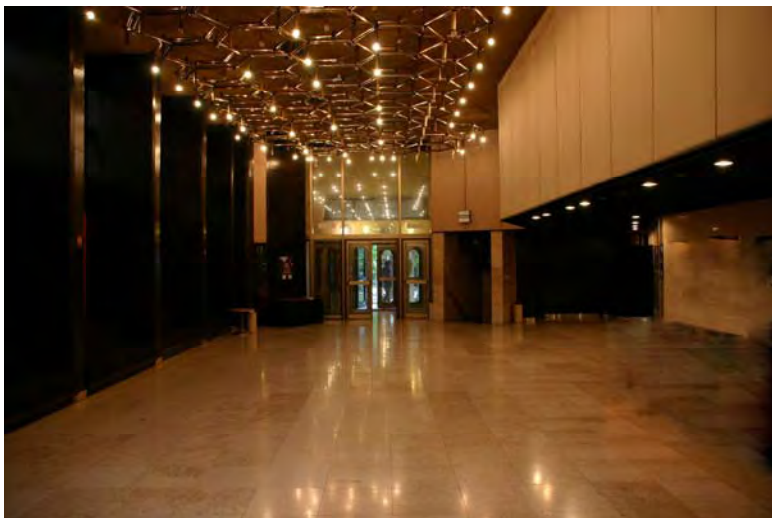
ARQUITECTURA ?

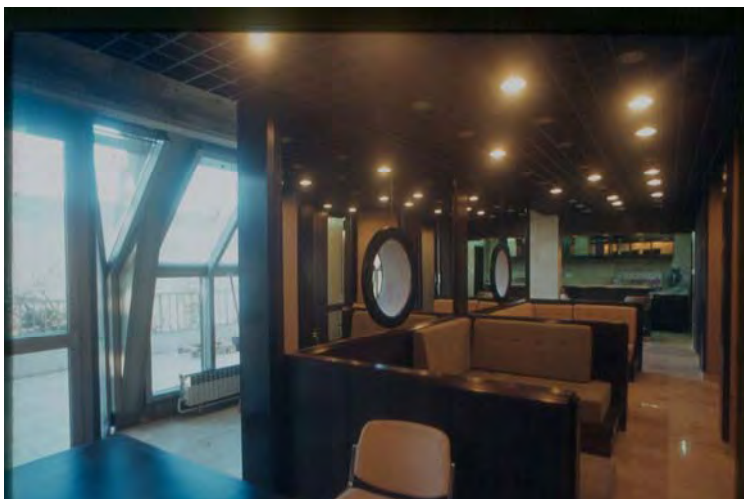
ARQUITECTURA ?

ARQUITECTURA ?

ARQUITECTURA ?

ARQUITETURA ?

ARQUITECTURA ?

HOTELI

Kada bi se hoteli mogli napisati notama, bile bi to simfonije, loše ili dobre, ali dovoljno moćne po punoći zvuka. Mogao bih reći da sam ih napisao sedam i dobro je što ih nema više, jer ne bih još uvijek želio da dijelim sudbinu kompozitora nakon devete simfonije.

Teško bi mi bilo objasniti zašto su sve ideje ostale samo na papiru, ali to i nije bitno za ovu knjigu. Svakako ne zbog loše muzike, nego zbog preambicioznih mecena koje su naručivale sljedeća djela, a da prethodna nisu zaživjela.

MIRAMARE

Prvi susret sa značajnijim angažovanjem oko projektovanja i izgradnje hotela doživio sam u Dubrovniku. Zaposlio sam se u GP „Dubac“ iz Dubrovnika pod vrlo povoljnim uslovima. Trebalo je da izdržim na gradilištu od početka maja do kraja septembra, kada prelazim u projektni biro i dobijam stan.

Radio sam kao inženjer na gradnji hotela „Palas“ (radno ime „Hotel Miramare“) od samog početka gradnje – pripreme gradilišta. Glavni inženjer je bio Dubrovčanin sa samo nekoliko godina iskustva, a tehničar, zadužen za građevinsku knjigu, moj prijatelj iz Mlina.

Radilo se u tri smjene, a plate su nam bile poza-mašne, svakako dva do tri puta veće nego u birou. Baraka za nas je bila opremljena poput luksuznih kancelarija. Kompletne mehanizacije, uključujući i tri kрана, nova je dobavljena iz Italije. Objekat zamašnih dimenzija sa bazenom na devetoj etaži, treća ili četvrta sa pristupne saobraćajnice.

Glavni projekat je rađen u razmjeri 1:100 i situaciju je zakomplikovalo to što su na istim podlogama ucrtni i svi elementi konstruktivnog elaborata. Jednostavno: zbrka.

Postavilo se pitanje: Kako realizovati dinamičan plan gradnje, a da poslovi teku bez problema? Nedostatak geometra, posao je još više otežavao. Ja, još uvijek nepečen građevinar, prihvatih da geodetski postavim objekat.

Nabavili novu „Daltu 10“, ostavili mi je na sto, a ja nikada sa njom nisam radio. Priručnik na njemačkom jeziku mogao bi biti od pomoći za malo upućenije, ali se nema kuda, raditi moramo. Nekoliko dana i noći sam proučavao instrument, konsultovao se sa jednim izvanrednim geometrom i poznanikom i krenuo „u ma-

glu“, proklinjući čas kada su me ubijedili da se prihvatim toga posla.

Bijaše to prva lekcija. Postao sam žrtva vlastite želje za dokazivanjem i naletio: stan, dobra plata! Treba nešto ekstra učiniti. Narod bi rekao: *Upleo se k'o pile u kučinu*. Nekako sam napravio tačke osiguranja, postavio objekat i radovi su krenuli. Nisam bio siguran da li je to dobro. Pukla bi bruka da kiksam a, na moju sreću, dobaviše i geometra, koji provjeri podatke i prihvati odgovornost. U sebi sam se radovao, ali i zarekao da se više neću petljati gdje mi mjesto nije.

Još jednu veliku istinu sam sagledao. Dobar poslovođa je duša gradilišta. U startu vrijedi više od mladog inženjera. Pogotovo ako je završio školu za poslovođe, valjda je bila u Crikvenici.

Krenulo je dobro, radovi su napredovali, glavni inženjer je otišao dan-dva da se odmori. Vršeni su široki otkopi. Inženjer za zemljane radove bijaše Bosanac, tih, radan. Predložio je dubinsko miniranje kako bismo odjednom iskopali čitavu štolnu za lift – pet etaža i automatski materijal bacili u more. Uštede bi bile velike, ubrzali bismo radove, umanjili troškove...

Ideja se činila privlačnom, iako je blizina vile Aleksandra Rankovića uslovljavala opreznost kod izvođenja ovakvih zahvata. Prije početka radova obložili smo je gredama i pontima. U neposrednoj blizini bio je i hotel „Vis“. Imali smo raspored miniranja u određene sate, sve je propisno obavještenjima regulisano i podešeno da turistima komfor bude sačuvan u mogućoj mjeri.

Izmoren, nakon dva mjeseca rada, odlučio sam da vikend provedem u Bileći, a na gradilištu su ostali Bosanac i tehničar iz Mlina. Tada se dogodio incident. Bosancu je neko vrlo blizak umro i morao je hitno da ide u Bosnu. Dogovorio se sa tehničarem da u noći između nedjelje i ponedjeljka izvrše miniranje. Bosanac je tvrdio da se eksplozija neće čuti, malo će se teren zatresti, niko se probuditi neće, a on će ranom zorom otputovati.

Kada sam došao u ponedjeljak na posao, poslovođa mi reče da je dolazio sin od Rankovića da pita šta se to noćas dogodilo, jer je tata ispao iz kreveta. Da li je to poslovođa malo doradio – ne znam. Neko je, ipak, dolazio.

Ovo je još jedan dokaz da đavo posluje na ovoj planeti. Vratio se i glavni inženjer. Zadužio je tehničara, smatrajući ga odgovornim, da ode i vidi šta se desilo. Gledamo. Vila je udaljena od naše barake oko tridesetak metara i na nižoj je koti. Tehničar ulazi u kuću i nakon nekog vremena zajedno sa Rankovićem izlazi na nepokriveni dio terase i sjedaju. Koliko smo mogli vidjeti, točili su i pili dva različita pića. To je trajalo čitavo dopodne.

Shvatili smo da neće biti prijave na firmu, što nas je posebno brinulo, a kada se vratio ispričao nam šta se desilo. Nekim podzemnim procjepom izdušio je pritisak od eksplozije, izgleda tačno ispod kreveta, i čovjek je zaista poskočio na ležaju, ali ništa nije povrijedio.

U „Visu“ niko nije čuo eksploziju, niti osjetio podrhtavanje tako da otuda nije bilo pritužbi. Ipak, odlučili smo da sve kažemo generalnom direktoru, pa neka on ocijeni šta mu je činiti. Saslušao nas je i rekao da će razmisliti. Kako tada – tako i danas.

Mi smo nastavili sa radovima. Stručni kadrovi su tada bili deficitarni. Ranković je već tri godine bio van političkog života, a poslovođa nam je tvrdio da se već tri puta sastajao sa Titom u nekoj vili gdje su ostajali po čitavu noć.

Zagrižen za projektovanjem sporazumno sam raskinuo radni odnos krajem septembra, baš kada je trebalo da dobijem stan, i zaposlio se u Birou za izgradnju Dubrovnika kao projektant.

PRAHIVAC

U Birou sam radio kao razrađivač glavnog projekta hotela „Prahivac“ u Cavtatu. Direktor biroa i autor projekta bio je arhitekta Tihomir Ivanović.

Maketa

Objekat je bio pozamašnih dimenzija, oko devet stotina ležajeva. Arh. Ivanović je bio predratni iskusni inženjer i znao je da glavni projekat sačinjavaju detalji. Uporno je rješavao svaku poziciju na objektu, uzimajući u obzir sve moguće uticaje bitne za dugovječno trajanje građevine.

Ako sam od Neidhardtha učio projektantsku filozofiju od arh. Ivanovića sam mogao da naučim sa koliko upornosti i odgovornosti se radi glavni projekat, iako sam kod prof. Dušana Smiljanića, sticajem okolnosti,

„doktorirao“ građevinske konstrukcije, jer me njegov asistent nepravedno „stavio na zub“. Morao sam i najnovije njemačke časopise da čitam, kako bih, konačno, treći put, pred komisijom, položio ispit.

Punih devet mjeseci smo radili, napravili solidan projekat, a objekat nikada nije izgrađen. Bila je to već „Sedamdeset prva“. Shvatili smo da je vrijeme da napustimo Dubrovnik. Ja sam pošao u Beograd, a ostao u Herceg Novom, gdje se i arh. Ivanović zadržao do penzije.

MOTEL NA BILEČKOM JEZERU

Motel na Bilečkom jezerom, na lokalitetu između vojne kasarne i utvrđenja Drakuljica, trebalo je da pruži usluge smještaja prevashodno posjetiocima pitomaca, a gradu za zabavu i rekreaciju. Po zamisli investitora restoran - kafana (150 sjedišta) bi služila za svadbe, razne prigode kao što su matorske večeri i razne druge slave.

Caffe, ujedno, i *disco*, trebalo je da primi oko 200 posjetilaca. Motel, dovoljno udaljen od gradske gužve i dovoljno blizu za šetnju pored jezera. Još čeka na realizaciju.

ARQUITECTURA ?

ARHITEKTURA ?

BAOŠIĆI

U Baošićima sam uradio idejni projekat hotela „B“ kategorije za potrebe PKB-a Beograd, kapaciteta 400 ležajeva, ali ni ovaj nije realizovan, jer ga je stigla izmjena i dopuna DUP-a. Na lokalitetu je predviđen kompleks od 2000 ležajeva sa nizom sadržaja za sport i rekreaciju, za ono vrijeme ambiciozan projekat. Do dana današnjeg na toj lokaciji nije ništa izgrađeno.

KUMBOR

Za hotel u Kumboru kapaciteta 300 ležajeva dobili smo neposrednu ponudu. Ovdje je spratnost bila sedam etaža, lokacija pogodna za slobodniju kreaciju, prava zamka za ambiciozne. Želio sam da napravim nešto nesvakidašnje, ali prihvatljivo. Spopala me monoforma, bliža skulpturi nego objektu.

Lokacija je bila kvadratičnog oblika, a da ne bi bilo uobičajeno rješenje, odlučio sam se za kružnu osnovu. Konstruktivni sistem postavio sam radijalno i potpuno simetrično, sa izjednačenom masom objekta. Smatrao sam da takav sistem najbolje podnosi trusne udare, a ispostavilo se da stručnjaci iz Instituta za seizmologiju takav oblik smatraju najnepovoljnijim, jer ne mogu da odrede kako će se ponašati okrugla, sasvim simetrična forma, kako će prihvatati sile.

Iskoristio sam njihovu dilemu i napravio asimetrični raspored masa, a u korist arhitektonskog oblikovanja, odnosno kompozicije.

Kako objekat ne bi ličio na silos, a u nastojanju da ga što mekše prilagodim ambijentu, kubus sam povio sa svih strana, tako da je svaka naredna etaža imala manji radijus. Ali ni to nije išlo linearno, nego sam radijalno postavljena platna povijao u krivoj liniji. Glavni ulaz stavio sam pod nastrešnicu koja je sa krilnim platnima naglašavala osnovnu kompozicionu ideju i konačno zatvarala formu.

Posmatrajući prirodu nisam uočio bilo koji detalj, stablo, list, brdo, rijeku, jezero, u kvadratičnoj formi, sve je zaobljeno, ponekad naglašeno vrhom, koji je takođe kraj neke krive linije, a oblici su beskrajno raznovrsni i u potpunom skladu. Ono što razdire prirodu su građevine vertikalnih i horizontalnih platna, kubusi, bez prilagođene razmjere...uglavnom pod pravim uglom. Opet, potpuno oponašanje prirodnih formi, kao što su školjke i drugi morski oblici, bilo bi potpuno pogrešno.

Ovalnim formama sam sišao i na teren, plažu, slobodne površine... u enterijer. Uspio sam da napravim dopadljivu formu sa dosljedno provedenom idejom ovalnih oblika, mada u nekom geometrijskom redu i po mjeri tadašnje izvođačke mogućnosti.

Ono što sam posebno istraživao bijaše čovjekov boravak u kvadratičnim prostorima, bilo da se radi o stanovima, radnim prostorijama, salama, uvijek prave linije, pravi uglovi i ravni. To je dôsada, prisutna u svakom trenutku, pa možda i u snu.

Ovo je bila prilika da se gost uvede u trapezastu sobu, ovalne zajedničke prostorije, sa slobodnim vizurama na more i osjećajem oslobađanja od kvadra i kocke. Vjerovao sam da se u takvim prostorijama može opuštenije ponašati i razmišljati, da je to neka vrsta skidanja okova.

U međuvremenu projektni biro PKB-a u Beogradu postavio je pitanje raspodjele poslova. Zašto neko drugi projektuje, kada oni imaju svoje stručnjake? Tako

se dogodilo da generalni direktor moj projekat dostavi Arhitektonskom fakultetu u Beogradu na recenziju. Mišljenje je bilo bez primjedbe i sa sugestijom da se priđe izradi glavnog projekta. Nakon toga je direktor dao predlog da svi hoteli kod nas i u inostranstvu budu rađeni po takvom arhitektonsko-oblikovnom konceptu, kako bi bili prepoznatljivi kao objekti PKB-a.

Tada sam se prvi put zabrinuo. Pohvala je izuzetna, ali sadrži određenu opasnost. Jednostavno: svaki lokalitet ima svoje karakteristike i ako valja u jednom ambijentu ne valja u drugom, a moglo bi se desiti da investitori predlog tumače doslovno.

Ako bi bila u pitanju pustinja to bi se moglo provesti, ali bi djelovalo dosadno. Direktor, međutim, nije mislio da se doslovno prenose rješenja, nego da se ipak vidi jedna ruka u projektovanju, što je imalo smisla, ali dodavalo veliku odgovornost. Utoliko je izazov daleko teži i rizičniji.

Projekat je prihvaćen od svih nadležnih službi i krenulo se u zatvaranje investicije. U tome se nije do kraja uspjelo, prevagnuli su drugi programi i projekat nije realizovan. Ne znam da li da žalim?

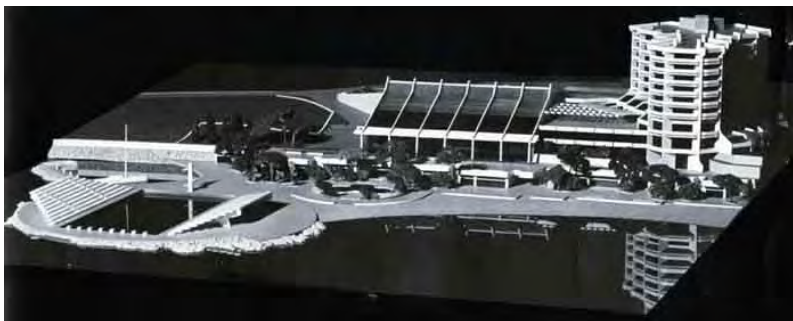
ARQUITECTURA ?

ARHITEKTURA ?

MILAŠINOVIĆA PLAŽA

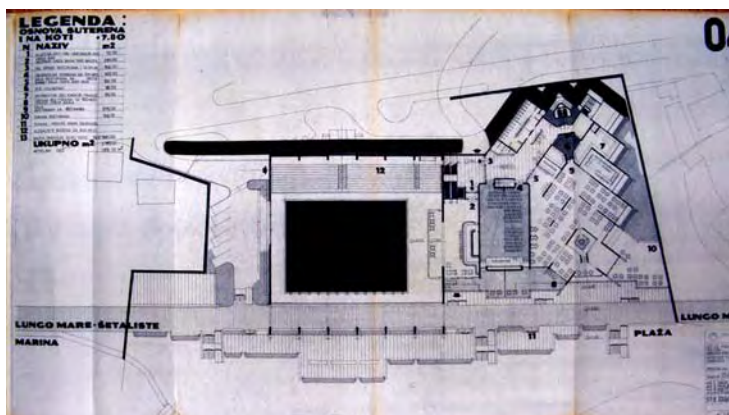
Maketa

Jedna od najatraktivnijih lokacija u Herceg Novom bila je Milašinovića plaža. U gradu je postojala vrsta kulta vezanog za „Jadran“, vaterpolo i plivanje. Vlast, sportske organizacije i građani sa velikim entuzijazmom su nastojali da Novi dobije hotel za sportiste sa unutrašnjim i vanjskim bazenom. Svakako da su bili predviđeni i drugi sadržaji: univerzalna sala sa 240 sjedišta, izložbeni i trgovački prostori, restoran, kafana, picerija, podzemne garaže za oko 70 vozila, manja ambulanta itd.

Projekat je rađen 1981. Izvršeno je geomehaničko i geološko ispitivanje terena, sve je strogo rađeno prema privremenim propisima za gradnju u seizmočkim područjima. Usklađeni su uslovi fundiranja sa sadržajima podzemnih etaža. U svemu se išlo na iznalaženje racionalnih rješenja, obzirom da je okvir za investicije bio malih dimenzija. I uspjelo se.

Projekat je prihvaćen i krenulo se u zatvaranje investicije. Ali, kao i obično, sve se rasplinulo u raznim planovima, kombinacijama za izgradnju sportske dvorane na Toploj (izrađen projekat), bazena u „Banji“ itd., itd. Još jedna ideja i stvaralački naboje su potonuli i netragom nestali. Ovaj projekat smatram kao jedan od najuspjelijih, koji sam ikada isprojektovao.

ARHITEKTURA ?

ARHITEKTURA ?

Izgrađeni objekat

TREBINJE

Hotel „Lux“ (radni naslov koji sam mu ja dao). Trebalo je izvršiti rekonstrukciju, adaptaciju i dogradnju vojnog skladišta. Ovo je još jedan nerealizovani projekat.

Mogući smještajni kapacitet je uslovljavao i dodatne površine, što sam riješio dogradnjom. Korišćenje samog skladišta bilo bi iracionalno za ovu namjenu. Po sadržaju i komforu ovaj objekat obezbjeđuje četiri zvjezdice.

Ukupna površina objekta je 5.885,00 m². Smještajni dio prihvata 90+20 gostiju.

Podzemne garaže su predviđene na terenu između ovoga objekta i objekta sa sjeverne strane (sada magacin), koji je moguće uklopiti u kompleks sa hotelom i tako proširiti kapacitet. Osim toga između dva objekta moguće je razviti još jedan od dvije nadzemne etaže sa nizom interesantnih sadržaja i tako oformiti jedan punkt preko koga bi turisti sa mora išli u unutrašnjost i obratno.

ARQUITECTURA ?

ARHITEKTURA ?

ARQUITECTURA ?

Hotel „Centar“ (moj radni naziv).

Trebalo je izgraditi reprezentativni objekat na jednoj od najljepših lokacija u Trebinju, uz rijeku Trebišnjicu, neposredno do *Begove kuće*.

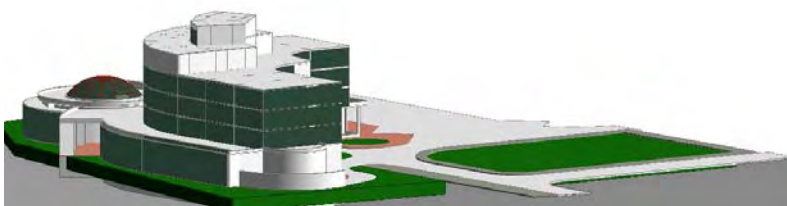
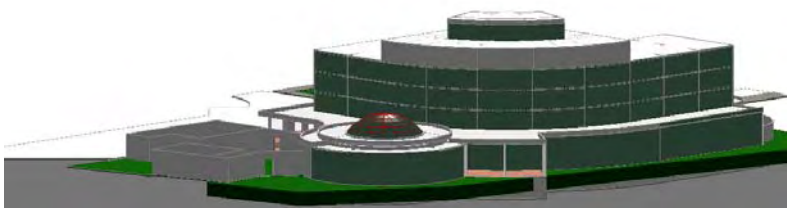
Pozicija ovog hotela davala je niz mogućnosti za nova događanja u gradu, posebno pristan za manje plovne objekte, kojima bi turisti mogli da krstare rijekom od Banja do vještačkog jezera, pa i šire. Moglo se raditi na čamcima – gondolama, slično kao u Veneciji, uz niz dodatnih sadržaja vezanih za rijeku. Vidio sam to kao veliku priliku i kao obično duboko zaronio u razmišljanja. Trebalo je srušiti nekoliko neuglednih objekata, zadržati *Begovu kuću*, iako nije imala graditeljsku vrijednost kao objekat, ali jeste kao naviku i postaviti objekat tako da ga sve fasade podjednako reprezentuju: jedna prema rijeci, druga prema centru grada, treća prema gradskoj ulici, a četvrta prema *Begovoj kući*.

Predviđena neto površina objekta je 6.900,00 m².
Smještajni dio 2.200,00 m² za 100+30 ležajeva u apartmanima.

Podzemne garaže za 50 automobila.

Ostali sadržaji i komfor obezbjeđuju kategoriju sa pet zvjezdica.

ARQUITECTURA ?

ARHITEKTURA ?

RAZNI OBJEKTI

HERCEG NOVI – ŠTAMPARNA – DOGRADNJA

Postojeći objekat

ARHITEKTURA ?

Projektovana dogradnja

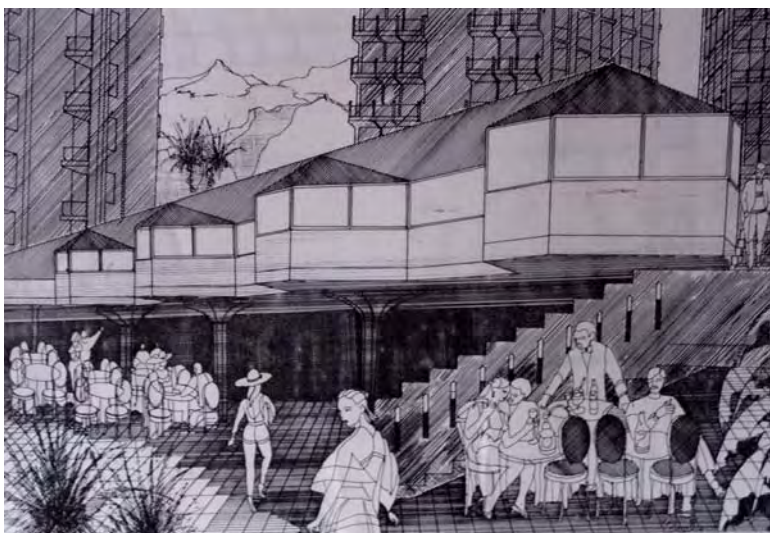
ARHITEKTURA ?

IGALO - DOGRADNJA NA TRGU - PREDLOG

Crtež na fotografiji

ARHITEKTURA ?

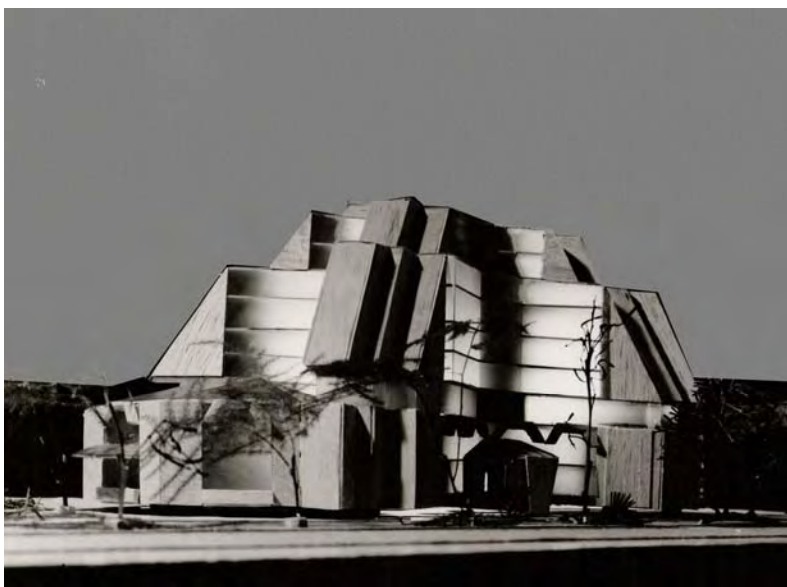
Kaširani ozalid

Crtež na fotografiji

ARHITEKTURA ?

CETINJE – PREDLOG ZA POSLOVNI OBJEKT

Maketa

ARHITEKTURA ?

DOBOL - VIKENDICA

ARHITEKTURA ?

BILEĆA – DOM PENZIONERA

ARHITEKTURA ?

ARHITEKTURA ?

ARHITEKTURA ?

IGALO – STAMBENO-POSLOVNI OBJEKAT U IZGRADNJI

U toku gradnje dodat sprat bez saglasnosti autora

ARHITEKTURA ?

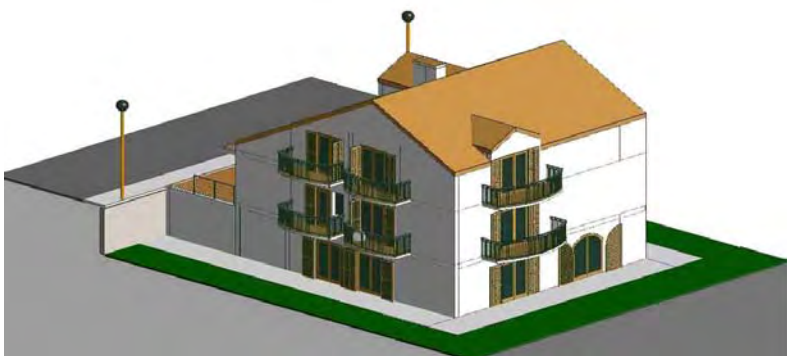
ARHITEKTURA ?

BILEĆA – STAMBENI OBJEKT – PREDLOG

ARQUITECTURA ?

ARHITEKTURA ?

BILEČA - STAMBENO-POSLOVNI OBJEKT

Prvi realizovani projekat 1965

ARHITEKTURA ?

BILEĆA – STAMBENO-POSLOVNI OBJEKT

ARHITEKTURA ?

ARHITEKTURA ?

MELJINE - RADNIČKI STANOVİ

Dograđeno potkrovlje bez saglasnosti autora

ARHITEKTURA ?

ARHITEKTURA ?

ZELENIKA – POSLOVNI OBJEKAT

*Reklamni dekor (plava i oranž boja) naknadno
uradio korisnik*

ARHITEKTURA ?

BNELA - VILA

*Korisnik vršio izmjene u toku gradnje, smicanja
etaža znatno smanjena, pretrpano balusterima...*

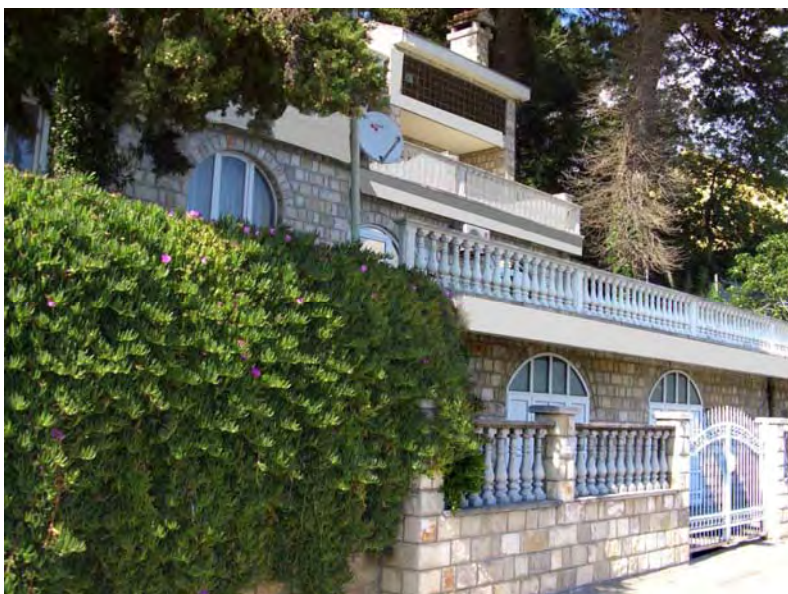

ARHITEKTURA ?

ARQUITECTURA ?

ARHITEKTURA ?

KAMENARI – DOGRADNJA SPRATA I POTKROVLJA NA
OSNOVNOJ ŠKOLI

Живко Јањић писао је ову књигу срцем архитектуре, као транспонованим дијелом себе у преплитању: да некад Јањић говори о својој архитектури, а некад архитектура о Јањићу.

Архитекта и његово дјело су као лик и слика у огледалу, од којих, и у Живковом случају, ко год проговори, ријеч на ријеч нарасте штиво, и ево књиге.

Живко није имао проблем као други да му вријеме обрише дио сјећања у ситуацији да нема ко да га подсјети. Архитекти је, у принципу, довољно да стане пред својим дјелом које ће му све казати, чак и више но што је раније знао. Често ће да му се пожали нечим што није издржало битку са временом, иако су од битке важнији добијени ратови, ако су добијени.

Велики домет Живковог стваралаштва Позоришна зграда Дворана „Парк“ (1987) у Херцег Новом, значајан за историјат градње ових простора, казује да аутор има

шта да каже о свом животном путу са архитектуром, која га је обиљежила.

У атлетици, у трчању преко препона, сви знају у коју ће плитко постављену воду да упадну послије препоне, што није случај у архитектури, за коју се често судбоносно појаве људи који одлучују, што питају и: Зашто силос нема прозора? У Живковом случају питали су: Гдје су прозори на Дворани „Парк“? А неки и нијесу питали но су само прислушкивали и објекат и аутора, што је Живко доживио док је пројектовао за полицију. То су му баш они казали кад су стекли повјерење у њега, казали су му за каснија сређивања утисака (кад буде „књигу писао“)!

Различита времена носе различите сметње у стваралаштву аутора, а неке сметње увијек су присутне, по природи проблематике. Архитект најтеже доживљава кад се његов пројекат не реализује због субјективних околности, које имамо и у Живковом примјеру. Ова књига је корисно искуство за млађе колеге да на свом путу, поред лијепих тренутака које нам даје архитектура, буду више спремни и за оно не баш тако лијепо што их некад очекује.

Да би се један објекат изградио, потребно је много блокова камена, а да би се један архитект изградио потребно је више његових објеката. За један град да се изгради, потребно је више архитеката, као сабрано искуство и знање.

Андрија Маркуш

Nikšić, maj 2008.

Rođen u Bileći, BiH, Republika Srpska,
8. marta 1938. godine.

Osnovnu školu i nižu realnu gimnaziju završio u
Bileći.

Višu realnu gimnaziju pohađao: prvi razred u
Osijeku, drugi u Sarajevu, treći u Bileći, četvrti
i veliku maturu u Mostaru Arhitektonsko-
urbanistički fakultet studirao u Sarajevu.
Diplomirao januara 1965. godine.

Tokom školovanja bavio se muzikom, svirao
harmoniku, gitaru i tambure.

Radio u Bileći i Dubrovniku, a od 1971. do pen-
zije u Herceg Novom. Uz arhitekturu bavio se i
slikarstvom i naslikao nekoliko stotina ulja na
platnu. Napisao je četiri romana i zbirku priča.

www.zivkojanjic.com

SADRŽAJ

UVOD	1
ETNO PARK I SJEĆANJA NA NEIDHARDA ..	7
POŠTE	23
URBANIZAM	37
SUP	43
KONKURSI	55
RISAN	103
TIHA OPSTRUKCIJA.....	111
VATROGASNI DOM	119
TAXI STANICA	123
HOTEL „CENTAR“ U IGALU	141
RASPAD SISTEMA	159
DVORANA „PARK“	163
HOTELI	293
RAZNI OBJEKTI	217
O KNJIZI ŽIVKA JANJIĆA	241
C V.....	245